

DEMOGRÁFIA

NÉPESSÉGTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

25. ÉVF. 4. SZÁM

BUDAPEST
1982

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
DEMOGRÁFIAI BIZOTTSÁGA
ÉS A KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL FOLYÓIRATA

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

BARTA BARNABÁS, a Szerkesztő Bizottság elnöke
HUSZÁR ISTVÁN, KISS ALBERT,
KLINGER ANDRÁS főszerkesztő,
KOVÁCS ISTVÁN, KOVACSICS JÓZSEF, KULCSÁR KÁLMÁN,
LAMPÉ LÁSZLÓ, MILTÉNYI KÁROLY, MOLNÁR LÁSZLÓ,
SCHULTHEISZ EMIL, SZIGETI ISTVÁN, TAMÁSY JÓZSEF,
VINCZE ISTVÁN, VUKOVICH GYÖRGY felelős szerkesztő

ДЕМОГРАФИЯ

Журнал Демографической Комиссии
Венгерской Академии Наук и Центрального Статистического Управления
Главный редактор: Д-р Андраш Клиндер
Адрес редакции: Будапешт. V. ул. Вереш Палне д. 10
Подписку направлять по адресу: «Культура». Внешнеторговое предприятие
по продаже книг и журналов. Будапешт 62, п/я 149.

ISSN 0011—8249

DEMOGRÁFIA

A population Quarterly of the Committee for Demography
of the Hungarian Academy of Sciences and the Central Statistics Office

Editor-in- Chief: *Dr. András Klinger*
Editorial Office: Budapest V., Veres Pálné u. 10.
Orders may be placed with KULTURA: Hungarian Trading Company for Books
and Newspapers (Budapest, 62. P. O. B. 149)
or with any greater bookseller or distributor of periodicals
Subscription for a year: US \$ 4,40

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

- Csernák Józsefné dr.:* Születési kohorszok első házasságkötéseinek alakulása Magyarországon a II. világháború után 429
- Stefano Somogyi:* Az idős korú népesség strukturális változásai a túlnyomóan mezőgazdasági társadalom fejlett ipari társadalommá való átalakulása következményeképpen 465

KÖZLEMÉNYEK

- Oroszi Zsuzsanna:* A lakás nagysága és a népességreprodukció lehetőségei 485
- Rátay Csaba—Tusnádý Gábor:* A koraszülést befolyásoló tényezők vizsgálata a súlyhatár módosításával 510
- Dr. Horváth Mihály:* Adatok cigány szülések számának alakulásához, Baranya megyei tapasztalatok alapján (1963—1980) 520

FIGYELŐ

- A Magyar Család- és Nővédelmi Tudományos Társaság életéből 525
- Hírek 542
- A Népeségtudományi Kutató Intézet közleményei 545

IRODALOM

KÖNYVEK

- Bculanger, P. M.—Tabutin, D. (szerk.):* La mortalité des enfants dans le monde et dans l'histoire. (A gyermekhalandóság története és jelenlegi alakulása a Föld országaiban.) Département de démographie, U. C. L. Louvain, 1980. Ordina Ed. 414 p. (V. E.) 550
- David, H. P.—McIntyre, R. J.:* Reproductive behavior. Central and Eastern European experience. (Reprodukciós magatartás. A közép- és kelet-európai tapasztalatok.) New York, 1981. Springer. 393 p. (A. R.) 552

- Kirk, M.*: Population policies in non-socialist societies. (Népesedéspolitikai a nem szocialista társadalmakban. (In: The influence of national policies intended to affect fertility in developed countries. IUSSP. International Population Conference, Manila 1981. (Ser. F. 7) (*O. Zs.*) 554

FOLYÓIRATCIKKEK

- Akkerman, A.*: An index of household composition for the assessment and forecasting of housing needs. (Háztartás-összetétel jegyzék a lakásszükséglet becslésére és előrejelzésére.) — *Journal of Mathematical Sociology*. 1982. No. 2. 283—307. p. (*F. Gy.*) 576
- Audirac, P. A.*: Cohabitation et mariage: qui vit avec qui? (Együttélés és házasság: ki kivel él?) — *Economie et Statistique*. 1982. No. 145. 41—59. p. (*Sz. K.-né*) 558
- Chamie, J.*—*Nsuly, S.*: Sex differences in remarriage and spouse selection. (Az újraházasodás és a házastárs kiválasztásának nemek szerinti különbségei.) — *Demography*. 1981. No. 3. 335—348. p. (*Cs. M.*) 561
- Courgeau, D.*—*Lefebvre, M.*: Les migrations internes en France de 1954 à 1975. II. — Migrations et urbanisations. (Belső vándorlások Franciaországban 1954—1975 között. II. rész. Vándorlások és urbanizáció.) — *Population*. 1982. No. 2. 341—370. p. (*B. K.*) 562
- Golbeck, A. L.*: A probability mixture model of completed parity. (A befejezett paritás egy valószínűségi kevert modellje.) — *Demography*. 1981. No. 4. 645—658. p. (*Cs. Cs.*) 564
- Henry, L.*: Comment mesurer la fécondité des couples mobiles? (Hogyan mérhető a mobil házaspárok termékenysége?) — *Population*. 1982. No. 1. 9—28. p. (*B. K.*) 565
- Jones, E. F.*: Ways in which childbearing affects women's employment: evidence from the U. S. 1975 National Fertility Study. (Milyen úton módon befolyásolja a gyermekszülés a nők munkavállalását: bizonyítékok az USA 1975. évi Országos Termékenységi Vizsgálatából.) — *Population Studies*. 1982. No. 1. 5—14. p. (*M. A.*) 567
- Kurzynowski, A.*: Opinie matek w sprawie kosztów utrzymania malego dziecka oraz wysokości niektórych świadczeń związanych z macierzyństwem. (Az anyák véleménye kisgyermekük eltarthatási költségeiről és az anyasággal kapcsolatos néhány egyéb kérdéstről.) — *Biuletyn IGS*. (Instytut Gospodarcza Społeczno.) 1981. No. 3—4. 35-42. p. (*V. E.*) 567
- Mammei, U.*—*Schwartz, W.*: Regionale Mobilität und sozioökonomische Entmischung: Ein regionalspezifisches Problem, ein allgemeines Problem oder ein allgemein überschätztes Problem? (Régiók közötti vándorlás és társadalmi-gazdasági dekompozíció: egyes régiókra jellemző probléma, általános probléma vagy általában túlértékelt probléma-e?) — *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft*. 1981. No. 4. 475—497. p. (*A. R.*) 568
- Manton, K. G.*—*Stallard, E.*—*Vaupel, J. W.*: Methods for comparing the mortality experience of heterogeneous populations. (Módszerek heterogén populációk halandósági tapasztalatainak összehasonlítására.) — *Demography*. 1981. No. 3. 389—410. p. (*G. E.*) 569
- Menthoner, J.*: Modèle explicatif de la fécondité en analyse longitudinale. (A longitudinális termékenységelemzésben alkalmazható magyarázó modell.) — *Schweizerische Zeitschrift für Volkswirtschaft und Statistik*. 1981. No. 3. 491—504. p. (*V. E.*) 572
- Morgan, S. Ph.*: Intention and uncertainty at later stages of childbearing: The United States 1965 and 1970. (Szándék és bizonytalanság a termékeny életkor későbbi szakaszaiban az Egyesült Államokban, 1965-ben és 1970-ben.) — *Demography*. 1981. No. 3. 267—285. p. (*K. R.*) ... 574
- Schumacher, J.*—*Vollmer, R.*: Partnerwahl und Partnerbeziehung. Die Gravitation des Partnermarkets und ihre demographischen Folgen. (Párvalasztás és párkapcsolat. A házassági piac gravitációja és ennek demográfiai következményei.) — *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft*. 1981. No. 4. 499—518. p. (*Cs. M.*) 575

- Smith, R.*: Fertility, economy, and household formation in England over three centuries. (Termékenység, gazdaság és a háztartások alapítása Angliában három évszázadon keresztül.) — Population and Development Review. 1981. No. 4. 595—622. p. (*A. R.*) 577
- Tabak, L.*: Weltbevölkerungstrends — eine Bestandsaufnahme. (A világ népesség-trendjei. Helyzetfelmérés.) — Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft. 1981. No. 3. 307—342. p. (*P. M.*)..... 579

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

Demography	587
Genus	582
Notas de Poblacion	583
Population	583
Population and Development Review	584
Population et Famille	584
Population Index	585
Population Trends	585
Studia Demograficzne	585
Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft	586

Útánnnyomás csak a forrás megjelölésével

СОДЕРЖАНИЕ

ИССЛЕДОВАНИЯ

- д-р Магда Чернак*: Динамика первых бракосочетаний когорт рождений после второй мировой войны 429
- Стефано Шомодьи*: Структурные изменения населения старого возраста вследствие преобразования большей частью сельскохозяйственного общества в развитое промышленное общество 465

СООБЩЕНИЯ

- Жужанна Ороси*: Величина квартир и возможности воспроизводства населения 485
- Чаба Ратаи—Габор Туинади*: Исследование факторов, оказывающих влияние на преждевременные роды с модификацией предела веса 510
- д-р Михаль Хорват*: Данные о динамике количества цыганских родов на основе опыта комитата Бараня 520

ОБОЗРЕНИЯ

- Из жизни Венгерского научного общества по охране семей и женщин 525
- Известия 542
- Публикации Исследовательского института по демографии 545

ЛИТЕРАТУРА

КНИГИ

- Буланжэ, П.—Табютэн, Д. (ед)*: Смертность детей в мире и в истории. Кафедра демографии, Католический университет Лувэна. Лувэн, 1980. Ордина Эд. 414 стр. (Э. В.) 550
- Дейвид, Г. П.—МакИнтайр, Р. Дж.*: Репродуктивное поведение. Опыт Центральной и Восточной Европы. Нью Йорк, 1981. Спрингер. 393 стр. (Р. А.) 552

- Курк, М.*: Политика народонаселения в несоциалистических обществах. (В: Эффект национальной политики, назначенной для повливания на плодovitость в развитых странах. Международный союз по научным исследованиям народонаселения. Международная конференция по народонаселению. г. Манила 1981 г. (Сер. Ф. 7) (Ж. О.) 554

ЖУРНАЛЬНЫЕ СТАТЬИ

- Аккерман, А.*: Индекс состава домашних хозяйств для оценки и предсказания потребности в квартирах. — Джэрнел оф Математикел Сошолоджи. 1982. №. 2. 283—307. стр. (Дь. Ф.) 556
- Одирак, П.-А.*: Сожительство и брак: кто живет с кем? — Экономия э Статистик. 1982. №. 145. 41—59. стр. (К. С.) 558
- Чэми, Дж.—Нули, С.*: Разницы в повторных браках и выборе супруга/супруги по полу. — Демографи. 1981. №. 3. 335—348. стр. (М. Ч.) 561
- Куржо, Д.—Лефевр, М.*: Внутренние миграции во Франции с 1954 г. по 1975 г. II. Миграции и урбанизация. — Популасион. 1982. №. 2. 341—370. стр. (К. Б.) 562
- Голбек, А. Л.*: Смешанная модель вероятности законченного родового порядка. — Демографи. 1981. №. 4. 645—658. стр. (Ч. Ч.) 564
- Анри, Л.*: Как измерить плодovitость мобильных супружеских пар? Популасион. 1982. №. 1. 9—28. стр. (К. Б.) 565
- Джонс, Е. Ф.*: Влияние родов на занятость женщин: доказательства из Национального обследования плодovitости США 1975 г. — Популейшн Стадис. 1982. №. 1. 5—14. стр. (А. М.) 567
- Курзыновски, А.*: Мнение матерей о расходах содержания маленьких детей и некоторых прочих вопросах, связанных с материнством. — Бюлетын ИГС (Бюлетень Института общественного хозяйства.) 1981. №. 3—4. 35—42. стр. (Э. В.) 567
- Маммей, У.—Шварти, В.*: Региональная мобильность и социально-экономическое разложение: специфическая для отдельных областей проблема, общая проблема или вообще переоцененная проблема? Цейтшриффт фюр Бефэлкерунгсвиссеншафт. 1981. №. 4. 475—497. стр. (Р. А.) 568
- Мантон, К. Г.—Сталлард, Е.—Ваупел, Дж. В.*: Методы сопоставления опыта по смертности разнородных популяций. — Демографи. 1981. №. 3. 389—410. стр. (Э. Г.) 569
- Мантонекс, Ж.*: Объяснительная модель в продольном анализе. — Швейцерише Цейтшриффт фюр Фольксвиртшафт унд Статистик. 1981. №. 3. 491—504. стр. (Э. В.) 572
- Морган, С. Ф.*: Намерение и неуверенность в более поздних фазах родов в США в 1965 и 1970 гг. — Демографи. 1981. №. 3. 267—285. стр. (Р. К.) 574
- Шумахер, Й.—Фолмер, Р.*: Выбор партнера и отношение к партнеру. Гравитация рынка партнеров и ее демографические последствия. — Цейтшриффт фюр Бефэлкерунгсвиссеншафт. 1981. №. 4. 499—518. стр. (М. Ч.) 575
- Смис, Р.*: Плодovitость, экономия и формирование домашних хозяйств в Англии в течение трех столетий. — Популейшн энд Девелопмент Ривью. 1981. №. 4. 595—622. стр. (Р. А.) 577
- Таба, Л.*: Мировые тенденции народонаселения. Измерение положения. Цейтшриффт фюр Бефэлкерунгсвиссеншафт. 1981. №. 3. 307—342. стр. (М. П.) 579

ОБЗОР ДЕМОГРАФИЧЕСКИХ ЖУРНАЛОВ

Демографи	582
Дженус	582
Нотас де Побласион	583
Популасион	583
Популейшн энд Девелопмент Ривью	584

Пополасион э Фамиль	584
Пополейшн Индекс	585
Пополейшн Трендс	585
Студиа Демографичне	585
Цейтшрифт фюр Бефэлкерунгсвиссеншафт	586

Перепечатка разрешается только с указанием источника

ПОСЛЕ ИССЛЕДОВАНИЙ, СООБЩЕНИЙ, И ОБОЗРЕНИЙ СЛЕДУЮТ
РЕЗЮМЕ НА РУССКОМ ЯЗЫКЕ

CONTENTS

PAPERS

- Dr. Magda Csernák*: Development of first marriages of birth cohorts after World War II 429
- Stefano Somogyi*: Structural change in the population of old age in consequence of the transformation of the mostly agricultural society into a developed industrial society 465

ARTICLES

- Zsuzsanna Oroszi*: Size of dwelling and possibilities of population reproduction 485
- Csaba Rátay—Gábor Trusnády*: Investigation of factors affecting premature birth with the modification of weight limit 510
- Dr. Mihály Horváth*: Data on the development of the number of gipsy child-births on basis of the experiences of Baranya county 520

CHRONICLE

- From the life of the Hungarian Scientific Society for Family- and Women's Welfare 525
- News 542
- Publications of the Demographic Research Institute 545

REVIEWS

BOOKS

- Boulangier, P.—M.—Tabutin, D. (ed.)*: La mortalité des enfants dans le monde et dans l'histoire. (The mortality of children in the world and in the history. (Département de démographie, U. C. L. Louvain, 1980. Ordina Ed. 414 p. (E. V.) 550
- David, H. P.—McIntyre, R. J.*: Reproductive behavior. Central and Eastern European experience. New York, 1981. Springer. 393 p. (R. A.) 552
- Kirk, M.*: Population policies in non-socialist societies. In: The influence of national policies intended to affect fertility in developed countries. IUSSP. International Population Conference, Manila 1981. (Ser. F. 7). (Zs. O.) 554

ARTICLES

- Akkerman, A.*: An index of household composition for the assessment and forecasting of housing needs. — Journal of Mathematical Sociology. 1982. No. 2. 283—307. p. (Gy. F.) 556

<i>Audirac, P.—A.</i> : Cohabitation et mariage: qui vit avec qui? (Cohabitation and marriage: who lives with whom?) — <i>Économie et Statistique</i> . 1982. No. 145. 41—59. p. (<i>Mrs. K. Sz.</i>)	558
<i>Chamie, J.—Nsuly, S.</i> : Sex differences in remarriage and spouse selection. — <i>Demography</i> . 1981. No. 3. 335—348. p. (<i>M. Cs.</i>)	561
<i>Courgeau, D.—Lejeburet, M.</i> : Les migrations internes en France de 1954 à 1975. II. — Migrations et urbanizations. (Internal migrations in France from 1954 to 1975. II. — Migrations and urbanizations.) — <i>Population</i> . 1982. No. 2. 341—370. p. (<i>K. B.</i>)	562
<i>Golbeck, A. L.</i> : A probability mixture model of completed parity. — <i>Demography</i> . 1981. No. 4. 645—658. p. (<i>Cs. Cs.</i>)	564
<i>Henry, L.</i> : Comment mesurer la fécondité des couples mobiles? (How to measure the fertility of mobile couples?) — <i>Population</i> . 1982. No. 1. 9—28. p. (<i>K. B.</i>)	565
<i>Jones, E. F.</i> : Ways in which childbearing affects women's employment: evidence from the U. S. 1975 National Fertility Study. — <i>Population Studies</i> . 1982. No. 1. 5—14. p. (<i>A. M.</i>)	567
<i>Kurzynowski, A.</i> : Opinie matek w sprawie kosztów utrzymania małego dziecka oraz wysokości niektórych świadczeń związanych z macierzyństwem. (The mothers' view on the maintenance costs of young children and on some other questions related to maternity.) — <i>Biuletyn I. G. S.</i> (Instytut Gospodarcza Społecznego — Institute of Social Economy). 1981. No. 3—4. 35—42. p. (<i>E. V.</i>)	567
<i>Mammey, U.—Schwartz, W.</i> : Regionale Mobilität und sozioökonomische Entmischung: Ein regionalspezifisches Problem, ein allgemeines Problem oder ein allgemein überschätztes Problem? (Regional mobility and socio-economic decomposition: a regio-specific problem, a general problem or a generally overestimated problem?) — <i>Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft</i> . 1981. No. 4. 475—497. p. (<i>R. A.</i>)	568
<i>Manton, K. G.—Stallard, E.—Vaupel, J. W.</i> : Methods for comparing the mortality experience of heterogeneous populations. — <i>Demography</i> . 1981. No. 3. 389—410. p. (<i>E. G.</i>)	569
<i>Menthonex, J.</i> : Modèle explicatif de la fécondité en analyse longitudinale. (Explanatory fertility model in longitudinal analysis). — <i>Schweizerische Zeitschrift für Volkswirtschaft und Statistik</i> . 1981. No. 3. 491—504. p. (<i>E. V.</i>)	572
<i>Morgan, S. Ph.</i> : Intention and uncertainty at later stages of childbearing: The United States 1965 and 1970. — <i>Demography</i> . 1981. No. 3. 267—285. p. (<i>R. K.</i>)	574
<i>Schumacher, J.—Vollmer, R.</i> : Partnerwahl und Partnerbeziehung. Die Gravitation des Partnermarktes und ihre demographischen Folgen. (Choice of partner and partner relation. The gravitation of the partner market and its demographic consequences. — <i>Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft</i> . 1981. No. 4. 499—518. p. (<i>M. Cs.</i>)	575
<i>Smith, R.</i> : Fertility, economy and household formation in England over three centuries — <i>Population and Development Review</i> . 1981. No. 4. 595—622. p. (<i>R. A.</i>)	577
<i>Tabah, L.</i> : Weltbevölkerungstrends — eine Bestandsaufnahme. (World population trends. Measuring the situation. — <i>Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft</i> . 1981. No. 3. 307—342. p. (<i>M. P.</i>)	579

REVIEW OF DEMOGRAPHIC JOURNALS

Demography	582
Genus	582
Notas de Poblacion	583
Population	583
Population and Development Review	584
Population et Famille	584
Population Index	585

Population Trends	585
Studia Demograficzne	585
Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft	586

Reproduction permitted only with the indication of the source
THE PUBLICATIONS ARE FOLLOWED BY ENGLISH SUMMARIES

SZÜLETÉSI KOHORSZOK ELSŐ HÁZASSÁGKÖTÉSEINEK ALAKULÁSA MAGYARORSZÁGON A II. VILÁGHÁBORÚ UTÁN

CSERNÁK JÓZSEFNÉ DR.

A házasságra lépők döntő többsége — hazánkban mintegy 80 százaléka — nőtlen vagy hajadon, aki első ízben köt házasságot. Ily módon az első házasságkötések alakulása alapvetően meghatározza az adott népesség házassági viszonyainak fő vonásait. Közvetlen szerepet játszik a népesség családi állapot szerinti megoszlásának változásaiban a házas népesség arányára gyakorolt hatásával, továbbá kihat — bár közvetett módon — a házas népességben lezajló egyéb, a nupcialitás fogalmi körébe sorolt jelenségek — a válás és az özvegyülés — demográfiai sajátosságaira is.

Az első házasságkötés — mint a családi életciklus megkezdésének alapvető mozzanata — az egyén életének egyik legjelentősebb eseménye. Még ma is az első házasságkötés nyújt ugyanis lehetőséget a nő termékeny periódusának tényleges megkezdésére (a születések 93—94 százaléka házasságban történik), így fő jellemzői — kor szerinti megoszlása és intenzitása — a termékenység megvalósulásának perspektíváit is befolyásolják.

A legutóbbi néhány évben a házasságkötési mozgalom naptári éves mutatói a házassági viszonyok kedvezőtlen irányú változásait jelzik: a házasságkötések arányszámai esnek, a házasságot kötők átlagos életkora emelkedik, magas szinten stagnál a válások száma és az újraházassodások gyakorisága csökken.¹

E jelenségek szoros összefüggése a családok által vállalt gyermekek számával, a családok helyzetével és funkcióinak ellátásával, sürgető igényvel veti fel a házasságkötési mozgalomban lezajlott, a jelenleg folyamatban levő és várható változások átfogó, tényfeltáró elemzését.

Az alábbi tanulmány a KSH Népeségtudományi Kutató Intézetben az első házasságkötések II. világháború utáni alakulására vonatkozó kutatások néhány eredményével kíván a házasság és a család védelmét célzó hatékony családpolitika kialakításához segítséget nyújtani.

¹ Tamásy J. (1975), Cseh-Szombathy L. (1978, 1981), dr. Klínger A.—Menigl I. (1981), Menigl I. (1981).

Az európai nupcialitás fő vonásai a II. világháború után

Közel három évtizede annak, hogy *Hajnal, J.* az európai nupcialitás trendjeit vizsgálva a házassági magatartás megváltozását észlelte Európa számos országában: a hajadon nők átlagos házasságkötési életkora radikálisan csökkent és a propagatív életkoruk végéig házasságra lépők aránya jelentősen növekedett.²

A változás elsősorban azokat a népességeket érintette, amelyek a korábbi évszázadokban — feltehetőleg a demográfiai tranzíció egyik tényezőjeként már a 17. század óta — a világon egyedülálló nupcialitási sémát követték: a hajadonok viszonylag későn (25 éves kor felett) léptek házasságra és jelentős hányaduk (10—25 százalékuk) élete végéig hajadon maradt. A nupcialitásnak ez az ún. „európai” típusa — mint azt *Hajnal, J.* kimutatta — nagyjából a Leningrádtól Triesztig húzható képzeletbeli vonaltól nyugatra fekvő területeken érvényesült, és élesen különbözött a keleti rész „nem európai” típusú házasságkötési mozgalmától, amelyet az első házasságkötések alacsony (20 év körüli) átlagos életkora és a csaknem száz százalékos házassodás jellemezett.³ Európa nyugati részében a gazdasági önállóság házasságkötés előtti megszerzésének követelménye, az öröklési jog szabályai, az ún. „malthusiánus” — nupcialitáson keresztül gyakorolt — születésszabályozás a felnőtt nők számára megszokott alternatívává tették a hajadon életformát. Kelet-Európában viszont, ahol a korai házassodás hagyományait a paraszti társadalom a gazdasági szükségleteinek megfelelő többgenerációs háztartásokban is megőrizte és a születések számának késői házasságkötésekkel szabályozott módja így nem alakult ki, ez az alternatíva csak elvétve fordult elő.⁴

Az „európai” típusú nupcialitás fellendülése az 1930-as években — *Watkins, S. C.* (1981) szerint már a 19. század végén — megkezdődött, de tetőpontját a II. világháború után érte el. A háborút követő két évtizedben lezajlott „marriage boom” gyökeresen átalakította Nyugat-Európa nupcialitási arculatát: a fiatal korban kötött házasságok gyakoriságának növekedésével az első házasságkötések átlagos életkora férfiaknál 24—25, nőknél 22—23 éves korra csökkent, az életük során megházasodók aránya pedig 90 százalék fölé emelkedett.⁵ Az 1960-as évek elejére a házasságkötési mozgalom „európai” típusa eltűnőben volt. Ugyanebben az időszakban Kelet-Európa „nem európai” típusú házasságkötési mozgalma általában nem, vagy csak kis mértékben távolodott el múltbeli hagyományaitól, és így a kétféle típusú nupcialitás sémái közelebb kerültek egymáshoz.⁶

² *Hajnal, J.* (1953a, b).

³ *Hajnal, J.* (1965): A „nem európai” elnevezés arra utal, hogy a Leningrád—Trieszt vonaltól keletre fekvő országok — köztük Magyarország is — házassági szokásaikban a század elején sok hasonlóságot mutattak az afrikai, ázsiai, amerikai földrész civilizációinak nupcialitásával.

⁴ Bár Európa ily módon megkülönböztetett két része nem volt homogén, mert mindkét régióban előfordultak olyan kisebb területegységek, amelyek nem követték a földrajzi helyzetük alapján várható nupcialitási sémát, *Tekse K.* (1969), *Wright, E. A.* (1973), *Andorka R.* (1975), *Dányi D.* (1977), *Watkins, S. C.* (1981) empirikus kutatásai végeredményben igazolták *Hajnal, J.* tételét.

⁵ *Coale, A.* (1971), *Festyn, P.* (1971), *Muñoz-Perez, F.* (1979).

⁶ *Economic Survey of Europe in 1974.* (1975).

A házasságkötési mozgalom stabilizálódás irányába hajló tendenciája viszonylag rövid ideig tartott. Részben a II. világháború alatt meglazult házassági kötelékek, a háborúra tekintettel meggondolatlanul kötött házasságok felbomlásának szaporodása miatt, részben a nagyarányú házassági hullám következtében az 1960-as évek elejétől (Kelet-Európában már korábban) emelkedni kezdett a válások száma. Mint-hogy az elváltak jelentős része újrահázasodott, a növekvő válási gyakoriság közvetve visszahatott a házasságkötések színvonalára (intenzitására) és összetételére. Az elmúlt évtizedekben az újrահázasodás a házasságkötési mozgalom fontos összetevője lett.⁷

Az 1970-es évek elején Európa számos országában megfordult a házasságkötések trendje (lásd I. ábra). Az első házasságkötések arányszámai — különösen a 20 éven aluliak között — visszaestek. Hatásuk már érzékelhető a II. világháború végén és az 1950-es évek elején született generációkban, amelyekben a nőtlenek és a hajadonok aránya az elmúlt években ugrásszerűen emelkedett.⁸

Az utolsó évtized európai nupcialitását gyorsuló irányváltozások jellemezték: a válások emelkedő számát az elváltak újrահázasodásának csökkenő trendje kísérte, bár az összes házasságkötésen belüli arányuk nem változott. A válás a 20. század utolsó negyedére a legtöbb európai népességben a családi életciklus befejezésének elfogadott, szokásos módjává vált.⁹ Az első házasságkötések visszaesésével párhuzamosan az 1960-as évek közepétől néhány nyugat-európai országban — főként a skandináv államokban, Angliában és Franciaországban — a házassággal és a családdal kapcsolatos viselkedési normák változása figyelhető meg: jelentősen emelkedik az első házasságuk előtt együttélők aránya. *Festy, P.* (1980) és *Brown, A.—Kiernan, K.* (1981) vizsgálatai szerint a skandináv országokban a házassulóknak több mint fele, Angliában és Franciaországban egyharmada együttélés után kötötte meg házasságát. A tradicionális család-modellt befolyásoló — a felek egyszerű megegyezésén alapuló — konszenzuális együttélések terjedése Svédországban és Dániában új jelenséggel párosul. Míg korábban az ilyen kapcsolatokat titkolták és a nő terhessége esetén az együttélés legalizálására került sor, ma az együttélő párok jelentős része még gyermekük megszületése után sem köt házasságot.¹⁰ Európa többi országában azonban a gyermekvállalás kerete továbbra is a legalizált házasság, és így a házasságkötések elhalasztásával járó együttélések számának növekedése tulajdonképpen a gyermektelen periódus meghosszabbodását jelenti és a termékenység csökkenésének irányába hat.¹¹

⁷ *Festy, P.—Pricoux, F.* (1975), *Leete, R.* (1979), *Roussel, L.* (1981).

⁸ *Leete, R.* (1979), *Muñoz-Perez F.* (1981).

⁹ *Norton, A. J.* (1980).

¹⁰ *Hofsten, E.* (1978): adatai szerint Svédországban 1975-ben az összes születések 33 százaléka házasságon kívüli születés volt. Az első szülöttek 66 százaléka — 30 500 gyermek — származott házasságon kívüli terhességből. Ezeknek egynegyedét legalizálták házasságkötéssel a gyermek megszületése előtt. A jogfejlődésnek az együttélések terjedésére gyakorolt hatásáról lásd *Katnáné Soltész M.* (1982).

¹¹ *Hofsten, E.* (1979), *Brown, A.—Kiernan, K.* (1981).

Az első házasságkötések alakulásának főbb naptári éves jellemzői Magyarországon a II. világháború után

Magyarország az elmúlt száz év során a házasságkötések életkora és a házasságra lépők aránya tekintetében egyaránt a „nem európai” nupcialitás tipikus jegyeit mutatta. A 19. század végén a legtöbb férfi 20—24 éves, a legtöbb nő 17—19 éves korában lépett házasságra (a hajadonok átlagos házasságkötési életkora 20 év körül mozgott) és mindössze 4—5 százalékuk maradt 50 éves koráig nőtlen, ill. hajadon. Ez olyan magas színvonalú házasodásra utal, amelynél magasabb a nupcialitás szintje valószínűleg korábban sem lehetett.¹²

A magyar házasodási viszonyok sajátos vonása, hogy míg Nyugat-Európában a tradicionális társadalomból a modern társadalomba való átmenet már a 17. században — sőt *Wrigley, E. A.* (1973) szerint Európa egyes részein már a 14—16. században — új nupcialitási sémák kialakulásához vezetett, Magyarország a jelentős területi differenciálódás ellenére a meginduló kapitalizálódás korában is megőrizte a paraszti társadalom házasodási hagyományait.

A két világháború között az első házasságkötések életkora férfiaknál 25—29 éves korra, nőknél 20—24 éves korra tolódott és a házasságkötések aránya némileg csökkent. Azokból a generációkból, amelyek az I. világháború után léptek házasodási korba, több, mint 6 százalék nőtlen, és 7—8 százalék hajadon családi állapotban érte el 50 éves korát. (Ezeknek a nemzedékeknek a házasodási intenzitását az 1. tábla utolsó oszlopából olvashatjuk le.) A nupcialitás trendjeinek kedvezőtlenebbé válását ebben az időszakban részben a férfi népességet ért háborús veszteségek, részben a családalapítás anyagi feltételeinek romlása okozták. Ennek ellenére Európa más országaihoz viszonyítva házasságkötési mozgalmunk viszonylag intenzív volt.¹³

A II. világháborút követő évtizedben hazánkban a házasságkötési mozgalom — még a „nem európai” típusú nupcialitás színvonalával mérve is — igen magas intenzitást ért el. Ez csak részben származott a háború miatt elhalasztott házasságok bepótlásából. Elsődleges oka az a forradalmi átalakulás volt, amely a II. világháború után Magyarországon új politikai, társadalmi-gazdasági rendszert és új kulturális viszonyokat teremtve a családalapítási kedvet fellendítette.

Házasságkötési mozgalmunk ezt a magas színvonalat, minthogy számos, csak rövidtávon ható tényező együttes eredményeként jött létre, nem őrizhette meg. Az 1. tábla és az I. ábra szemléletesen mutatják azokat az irányváltozásokat, amelyek házasságkötési mozgalmunkban a naptári éves mutatók alapján az elmúlt három évtizedben lezajlottak. (Adatsoraink 1950-től voltak teljesek, így a felszabadulást követő első négy év elemzésétől el kellett tekintenünk, de ez nem érinti a nupcialitás tendenciáinak leolvashatóságát.)

¹² Kovács A. (1925), *Hód: I.* (1972), *Tárkány Szűcs E.* (1981).

¹³ Magyarország népesedése a két világháború között (1965).

1. Az első házasságkötések alakulásának jobb naptári éves mutatói, 1950—1979

Основные показатели динамики первых бракосочетаний по календарным годам, 1950—1979 гг.

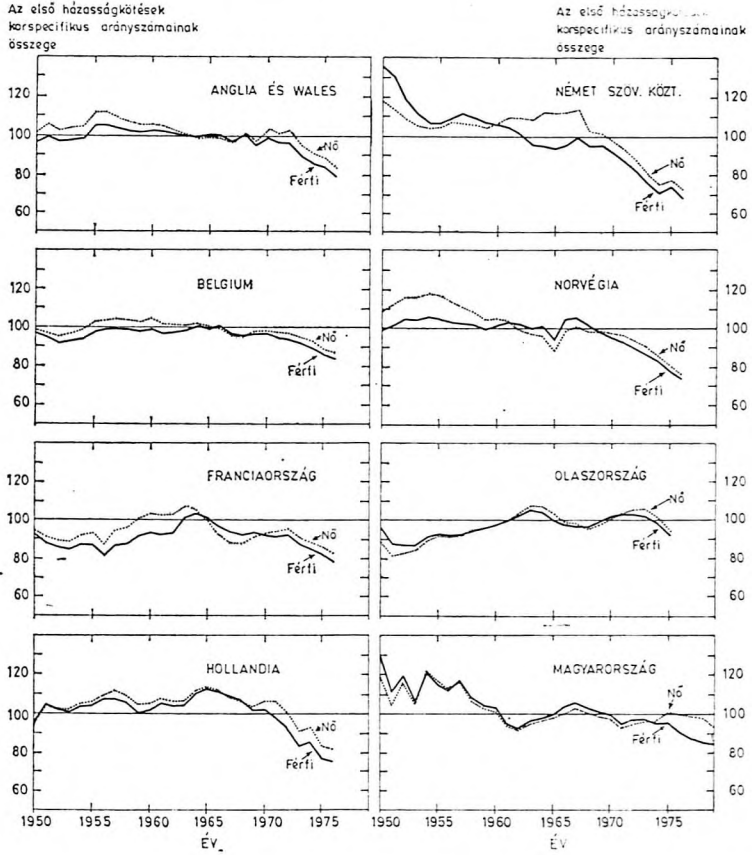
Main indicators of the development of first marriages by calendar years, 1950—1979

Év (1)	Az első házasságkötések korspecifikus arányszámainak összege (1000 főre) (2)		Az első házasságkötések átlagos életkora* (3)		A nőtlenek, ill. hajadonok aránya 50 éves korban (Százalék) (4)	
	Férfi (5)	Nő (6)	Férfi (5)	Nő (6)	Férfi (5)	Nő (6)
	1950	1294	1183	26,6	23,3	5,4
1951	1110	1044	27,3	23,2	6,0	8,3
1952	1197	1156	27,4	23,6	5,9	7,9
1953	1057	1049	26,8	23,0	6,3	8,2
1954	1206	1207	27,1	23,4	6,1	8,1
1955	1146	1164	26,9	23,4	6,5	8,5
1956	1117	1122	26,1	22,7	6,1	8,3
1957	1161	1145	25,7	22,5	5,9	8,0
1958	1085	1058	26,0	22,5	5,7	7,5
1959	1042	1023	25,8	22,5	5,6	7,3
1960	1029	1005	25,6	22,3	5,4	7,1
1961	947	934	25,6	22,3	5,4	7,1
1962	923	909	25,5	22,3	5,1	7,1
1963	956	941	25,3	22,2	4,9	6,8
1964	971	955	25,3	22,2	4,7	6,5
1965	989	970	25,1	22,1	4,6	6,5
1966	1029	999	25,0	21,9	4,5	6,4
1967	1053	1021	24,9	21,8	4,2	6,7
1968	1030	1002	24,9	21,7	4,0	6,5
1969	1006	980	24,8	21,8	3,7	6,0
1970	995	973	24,7	21,6	3,7	5,2
1971	944	925	24,6	21,6	3,7	5,1
1972	962	940	24,5	21,5	3,6	5,3
1973	967	953	24,5	21,5	4,1	5,2
1974	945	959	24,2	21,2	4,0	5,2
1975	947	1001	24,2	21,2	4,3	5,1
1976	900	992	24,1	21,2	4,3	4,8
1977	867	984	24,2	21,2	4,3	4,6
1978	848	972	24,0	21,1	4,4	4,4
1979	840	923	24,2	21,2	4,1	4,0

* Az első házasságkötések átlagos életkorát a 15—59 évesek korcsoportos adatai alapján az első házasságkötések korspecifikus arányszámából számítottuk, így az nem tükrözi a házasságot kötők korösszetételéből származó torzításokat.

Горизонтальная графа: (1) Годы; (2) Сумма повозрастных коэффициентов первых бракосочетаний (на тыс. чел.); (3) Средний возраст при первом браке; (4) Доля неженатых или незамужних в возрасте 50 лет (в процентах); (5) Мужчины; (6) Женщины.

Heading: (1) Year; (2) Sum of the age-specific rates of first marriages (per 1000 population); (3) A average age at first marriage; (4) Proportion of single persons at the age of 50 years (per cent); (5) Males; (6) Females.

I. Az első házasságkötések korszpecifikus arányszámainak naptári éves összege néhány európai országban, 1950—1979

Сумма по возрастным коэффициентам первых бракосочетаний по календарным годам в некоторых европейских странах, 1950—1979 гг.

Sum of the age-specific rates of first marriages by calendar years in some European countries, 1950—1979

Forrás: Anglia és Wales, Belgium, Franciaország, Hollandia, NSZK, Olaszország adatai — Muñoz-Perez, P.: L'évolution récente des premiers mariages dans quelques pays européens. *Population*, 1979. 3. sz. 649—694. p.

Norvégia-Utviklingen i giftermal og dødsfall. (The development in marriages death.) 1911—1976. Central Bureau of Statistics of Norway. Oslo, 1978. 38 p.

Az ábrán Magyarország és a megjelölt források alapján rendelkezésünkre álló hét nyugat-európai ország korszpecifikus első házasságkötési arányszámainak naptári éves összegét — az első házasságkötések 15—59 éves korban elért intenzitását — tüntettük fel.¹⁴ A hét ország az „európai” típusú házasságkötési mozgalom széles skáláját fedi le, de közös jellemzőjük, hogy szinte az egész vizsgált időszakban — kivéve a viszonylag kiegyensúlyozottabb 1960-as évek közepét (eltekintve az NSZK-tól) — a nők nupcialitásának fiatalodása meghaladta a férfiakét (a nők korszpecifikus arányszámainak görbéje a férfiaké felett halad). Olaszország sajátos képet mutat: a legutóbbi időkig a leginkább megőrizte a klasszikus „európai” típusú nupcialitás jegyeit. Az ábrán jól szemléltető a nupcialitás felfelé irányuló trendjeinek visszafordulása, ugyanakkor az is, hogy az 1970-es évek táján valamennyi görbén közös vonás jelenik meg: mindkét nem nupcialitása hanyatlik ugyan, de a férfiaké sokkal jelentősebb mértékben, szinte zuhanásszerűen.

Magyarországon az 1950-es évek fellendülése egészen rendkívüli volt. (Hasonló méreteket csak az NSZK-ban öltött). Az első házasságkötési arányszámok összege 1960-ig meghaladta az egységet, ami azt jelenti, hogy amennyiben az adott időszak feltételei állandósultak volna, akkor egy férfi, ill. egy nő élete folyamán (60 éves koráig) több mint egyszer kötötte volna meg első házasságát, ami nyilvánvalóan lehetetlenség és csupán a házasságkötési mozgalom mélyreható változásának tükröződése. Az első házasságkötéseknek ez a fellendülése minden korosztályt érintett és valószínűleg ennek tudható be, hogy az évtized első felében az első házasságkötések átlagos életkora nem módosult jelentősen, férfiaknál 26—27 éves kor között, nőknél 23 év körül ingadozott.

Az 1950-es évtized második felétől a még mindig egységen felüli naptári éves intenzitások csökkenése az első házasságkötések átlagos életkorának csökkenésével párosult.

Az 1960-as évek elejének mélypontját stagnáló átlagos házasságkötési életkor jellemezte és többek között — mint azt *Pallós E.—Vukovich Gy.* (1960) megállapította — a népesség családi állapot szerinti struktúrájának megváltozása okozta: a korábbi magas házasságkötési arányszámok mellett megfogyatkozott a nőtlen és a hajadon népesség száma.

Az első házasságkötések visszaesését az 1960-as évek közepén ismét fellendülés és kisebb — az egységet csekély mértékben meghaladó — csúcs követte az első házasságkötések életkorának fiatalodása mellett.

Az 1970-es évek elején megindult az első házasságkötések tartós csökkenése, amelyet stagnáló házasságkötési kor kísért. Annak ellenére, hogy legújabban már az első házasságkötések átlagos életkorának a nő-

¹⁴ Az első házasságkötések korszpecifikus arányszámait ebben az esetben az x éves korban kötött első házasságkötések és az ugyanazon korú és nemű össznépeesség évközepi számának hányadosaként definiáltuk. Amennyiben feltételezzük, hogy a differenciális halandóságnak nincs szerepe a véglegesen nőtlen, ill. hajadon állapotban maradók arányában, az első házasságkötések korszpecifikus arányszámainak összege olyan szinkritikus mutató, amely kiküszöböl a kormegoszlásból eredő torzítást és naptári évre vonatkoztatva azt mutatja meg, hogy a pillanatnyi helyzetnek megfelelő arányszámok mellett, a naptári év „hipotétikus” kohorsz-nak tekintett népességében 1, 10, 100 stb. főre élete során hány házasságkötés jutna. Generáción belül az előzővel analóg összeg azok arányát adja, akik a generáció tagjai közül egy adott életkorig megkötik első házasságukat. Ez — a teljes termékenységi arányszám mintájára képezett mutató — elvileg megegyezik a házassági táblák intenzitási mutatóival. Ismertetését lásd részletesen *Wunsch, G. J.—Termote, M. G.* (1978), *Valkovics E.* (1979).

vekedése tapasztalható, 30 év alatt férfiaknál 2,4, nőknél 2,1 év fiatalodás következett be az első házasságkötések naptári éves adatok alapján számított átlagos életkorában.

Feltűnő, hogy az első házasságkötések csökkenésének nemcsak a kezdete, de nemek szerinti tendenciája is hasonló a nyugat-európai országok nupcialitási görbéihez: a nők nupcialitásának visszaesése kisebb mértékű, mint a férfiaké. Ha Magyarországon az 1979-es év demográfiai, társadalmi-gazdasági és egyéb viszonyai állandósulnának, a férfiaknak mintegy 84 százaléka, a nőknek pedig 92 százaléka kötne meg 60 éves koráig első házasságát, azaz 16, ill. 8 százaléka nőtlen, ill. hajadon maradna.

A megfigyelés transzverzális és kohorsz módszerének jelentősége az első házasságkötések vizsgálatában

Bár a házasságkötési mozgalom utóbbi években tapasztalt kedvezőtlen tendenciáival kapcsolatban több elfogadható magyarázat adódik (a nagy létszámú kohorszok házasságkötéseinek lezajlása, a házasságkötést megelőző szexuális párkapcsolatok terjedése, az újrَاهázasodások arányának visszaesése stb.), a naptári éves adatok alapján valójában nem tudunk válaszolni arra a kérdésre, hogy az 1970-es években kezdődött — mindkét nemet érintő — csökkenő tendencia csupán rövidtávú-e, ami a házasságkötések ideiglenes elhalasztásából adódik és csak a házasságkötések kor szerinti megoszlását — naptárát — érinti a befejezett házasságkötési arány megváltozása nélkül, vagy pedig olyan előjel, ami a házasság intézményének elvetését jelentő új viselkedési normák kialakulását jelzi.

Hasonlóképpen bizonytalanok vagyunk az 1950-es és 1960-as évek fellendüléseit és visszaeséseit szemlélve: a házasságkötési mozgalom strukturális változásainak voltunk-e tanúi, vagy pedig a naptári éves magatartás végső kifutásában a generációkon belüli házasodási arányt is megváltoztatta-e.

Ha ugyanis a házasságkötési mozgalom struktúrája átalakul, ez minden esetben befolyásolja az adott naptári időszak (év) házasodási színvonalát. Ilyenkor a naptári éves — *transzverzális* — mutatók a tényleges *kohorszok* (a házasságkötési mozgalomban résztvevő generációk) magatartásától lényegesen eltérő tendenciákat jelezhetnek. Így például akkor, amikor a házasodási korba lépett új kohorszok korábban kezdenek házasodni, mint elődeik, azaz „előrehozzák” házasságkötéseiket, az első házasságkötések naptári éves intenzitásai emelkednek és a kor-specifikus arányszámok összege meghaladhatja az egységet. Amennyiben a házasságkötési mozgalom fiatalodása megáll, tehát az első házasságkötések új átlagos életkora tovább már nem változik, úgy a következő időszakban az első házasságkötések naptári éves mutatói csökkennek, ill. stagnálnak. De a naptári éves intenzitások süllyedhetnek más okból is. Ha például egy kohorsz kedvezőtlen demográfiai, társadalmi-gazdasági körülmények között éri el a házasodási kort, lehetséges, hogy a kohorsz tagjai ideiglenesen *elhalasztják* házasságkötéseiket, majd a kö-

rülmények kedvezőbbé válásakor „*bepótolják*”. (Közismert példája ennek a háborúk miatti házasság-elhalasztások és bepótlások esete.)

Előfordulhat tehát, hogy a naptári éves mutatók túl kedvező vagy éppen túl kedvezőtlen színben tüntetik fel a házasságkötések alakulását, holott a tényleges kohorszok házasodásainak végső intenzitása változatlan marad. Nem kizárt azonban az sem, hogy a naptári éves mutatók által jelzett tendenciák valóban tartós, hosszútávon ható magatartás változásra utalnak, amit azonban a „*keresztmetszeti*” szemlélettel esetleg későn — és amennyiben a társadalom szempontjából kedvezőtlen folyamatról van szó — a „*visszafordíthatóság*”, a „*befolyásolhatóság*” lehetősége nélkül érzékelünk.

Tekintettel a naptári éves ún. *szintetikus* mutatókból levonható következtetések bizonytalanságára, joggal merül fel az az igény, hogy a transzverzális megfigyelésből nyert mutatók elemzését az adott demográfiai jelenség — jelen esetben az első házasságkötések — alakításában résztvevő kohorszok megfigyeléséből szerzett ismeretekkel egészítsük ki.

A kétféle nézőpont nincs ellentétben egymással, sőt ténylegesen kiegészítik egymást: valamely naptári időszak *keresztmetszetében* vizsgálva az első házasságkötések alakulását, megállapíthatjuk az egyes kohorszok hozzájárulását az adott naptári időszak házasságkötési mozgalmához, *kohorsz-vizsgálattal* viszont megállapíthatjuk, hogy az adott időszak házasságkötési mozgalmának alakulása mennyiben tudható be egyes kohorszok átmeneti magatartásának és mennyiben a házasodási szokásokban bekövetkezett alapvető, intenzitásbeli változásnak.¹⁵

A II. világháború után házasodott születési kohorszok vizsgálata

A KSH Népegyetemtudományi Kutató Intézetben az elmúlt években a Központi Statisztikai Hivatal folyamatosan vezetett országos népesedésszatisztikai adatai alapján vizsgálatot kezdtünk, amelynek tárgyát a II. világháború után házasodási korba lépett (férfiaknál a 15., nőknél a 14. életévüket betöltött) generációk — *születési kohorszok* — első házasságkötései képezték. A kutatás az 1945 és 1979 között házasodott valamennyi generációra kiterjedt, kivéve azokat a legfiatalabbakat, akik még alig haladták túl az első házasságkötések minimális korhatárát. Ily módon az első megfigyelt generáció az 1925-ben született férfiak és nők kohorsza volt, az utolsó pedig férfiaknál az 1957-ben, nőknél az 1959-ben született kohorsza.

A vizsgálat által átfogott 33 férfi és 35 női generáció tagjai közül a legidősebbek (az 1925—1929-ben születettek) még a II. világháború éveiben töltötték be 14., ill. 15. életévüket, de tekintettel arra, hogy az adatok szerint a háború hátrányosan befolyásolta az éppen csak házasodási korba lépett kohorszok nupcialitását, házasságkötéseiknek csak elenyésző része történt a II. világháború befejezése előtt. Ezeknek a generációknak

¹⁵ A legutóbbi évtizedben a demográfiában erősödtek azok a törekvések, amelyek egységes elvek és módszerek alapján kívánják vizsgálni a demográfiai jelenségek alakulását. *Henry, L.* (1963, 1966), *Pressat, R.* (1963, 1972), *Wunsch, G. J.* — *Termote, M. G.* (1978), a magyar demográfiában *Valkovics E.* (1979) számos e tárgykörben végzett munkájának köszönhető, hogy ma a demográfiai jelenségek — közöttük a nupcialitás — leírására és megismerésére megfelelő fogalomrendszerrel és módszerekkel rendelkezünk.

az első házasságkötései az 1970-es évek végéig lezajlottak: az 1925-ben születettek 1975-ben, az 1929-ben születettek pedig 1979-ben betöltötték 50-ik évüket. Általános tapasztalat szerint az 50 éves koron túl kötött első házasságkötések már rendkívül ritkák. Magyarországon, ahol az elmúlt száz évben a korai házasságkötés szokása uralkodott, valószínűsíthető volt, hogy mind a férfiak, mind a nők 50 éves korukra elérték első házasságkötéseik befejezett intenzitását.

A megfigyelt generációk közül a legfiatalabbak viszont éppen csak túljutottak az első házasságkötéseik modális életkorán: az 1957-ben született férfiak 1979-ben töltötték be a 22., az 1959-ben született nők pedig a 20. életévüket.

Az egymást követő férfi és női generációk hosszú sora tehát egyaránt felölel szülő- és gyermeknemzedékeket, azaz mindazokat, akiknek házassági magatartása alapvetően meghatározta a II. világháború óta eltelt — Magyarország számára történelmi jelentőségű — időszak házassági viszonyait.

A kutatás során a következő kérdésekre kerestük a választ:

1. Milyen általános tendenciák érvényesültek a II. világháború után házasodott születési kohorszok első házasságkötési magatartásában?
2. Vannak-e különbségek a férfiak és a nők kohorszainak nupcialitása között, és ha igen, milyen irányúak és milyen okokkal magyarázhatók?
3. Milyen tendenciák várhatók az első házasságkötéseiket még be nem fejezett kohorszok nupcialitásában?
4. Milyen összefüggések mutatkoznak az első házasságkötések transzverzális mutatói és az adott időszakban házasodott kohorszok magatartása között?

A fenti kérdések részletekbe menő, minden összefüggésre kiterjedő megválaszolása meghaladná e tanulmány kereteit. A következőkben megkíséreljük a folyamatban levő vizsgálat néhány fontosnak vélt problémáját és az első eredményeket fő vonalaikban összefoglalni.

A vizsgálat módszere

A II. világháború utáni időszakban évről-évre folyamatosan vezetett magyar népesedésszatisztika családi állapot, születési évjárat és korév szerint bontott, megbízhatónak tekinthető népességi és házasságkötési adatai lehetőséget nyújtottak arra, hogy a megfigyelt születési kohorszok első házasságkötéseinek alakulását a magyar demográfiában már többször alkalmazott és jól bevált ún. *házassági tábla-módszerrel* vizsgáljuk meg.¹⁶

Mint ismeretes, az első házasságkötések férfiakra és nőkre külön-külön elkészített táblái a halandósági táblák szerkesztési elveire épülnek

¹⁶ Pallós E.—Vukovich Gy. (1960), Csernák J.-né dr. (1976).

és azok fogalom- és mutatószám-rendszerét veszik át értelemszerű módosításokkal.¹⁷

A házassági tábla olyan demográfiai modell, amely egyszerű, áttekinthető formában, tömören és pontosan fejezi ki a nupcialitás legjellemzőbb vonásait. A házassági tábla 15 és 50 (esetleg 60) éves korhatárok között, az életkor mint független változó függvényében a nőtlen, ill. hajadon népesség 1000, 10 000, 100 000 stb. kezdő létszámából kiindulva mutatja az *első házasságkötések korszpecifikus valószínűségeit*, az x éves egzakt életkorig *nőtlen*, ill. *hajadon állapotban továbbélők számát*, az x éves korban megkötött *első házasságok számát*, az x éves *stacionér nőtlen*, ill. *hajadon népesség számát* és az x éves életkorban *várható átlagos nőtlen*, ill. *hajadon élettartamot*. A tábla gyökének 1000, 10 000 vagy 100 000 főben való megállapítása biztosítja a házassági táblák összehasonlíthatóságát, továbbá a táblabeli események (első házasságkötések) és a specifikus állapotban továbbélők arányának megállapítását.

Megjegyzendő, hogy a transzverzális és a kohorsz táblákba foglalt mutatók formailag azonos jelentésűek és a közöttük fennálló, matematikailag definiálható kapcsolatok is azonosak. A különbség a kiszámított korszpecifikus első házasságkötési valószínűségek sorozatának az összeállításában jelentkezik: a transzverzális táblák a különböző életkorú kohorszokra egy adott időszakban (pl. naptári évben) jellemző első házasságkötési valószínűségeket egymást követően alkalmazzák, mintha azok egyetlen ún. *hipotétikus* kohorsz házasságkötési valószínűségei lennének az egymásra következő életkorokban.

A születési kohorszok házassági tábláinak készítésénél feltételeztük, hogy népességük „zárt” a külső vándorlásokkal szemben és a halálozások zavaró hatásának nincs kitéve: a táblabeli népesség száma a 15–50 éves korintervallumban csak az első házasságkötések következtében csökken.

A születési kohorszok első házasságkötéseinek a halálozások zavaró hatásától „független” *korszpecifikus valószínűségeit* az x és $x+1$ éves egzakt életkor között kötött első házasságoknak két szomszédos t és $t+1$ naptári év folyamán történő megfigyelése alapján — a korábbi transzverzális házassági táblák számításánál is alkalmazott — *Becker-Zeuner*-módszerrel számítottuk ki.¹⁸

Az elkészült táblák birtokában kiszámítottuk a születési kohorszok első házasságkötései *naptárának* legfontosabb, speciális mutatóit is: az első házasságkötések *modális*, *medián* és *átlagos életkorát*. A házassági táblák néhány főbb mutatóját a tanulmány későbbi részében a 2. táblán szemléltetjük.

¹⁷ Az alapvető különbség a táblabeli népességet csökkentő események bekövetkezésének intenzitásában található: vannak akik véglegesen nőtlenek, ill. hajadonok maradnak, nincsenek viszont véglegesen életbenmaradottak.

¹⁸ A módszer alkalmazásának részletes leírását az első házasságkötések vizsgálatánál lásd *Csernák J.-né dr.* (1976).

A már házasságot kötöttek számának és az első házasságkötések hányadának összefüggései

A születési kohorszok házassági tábláinak összeállításánál a legfontosabb probléma az volt, hogy eltekintve a legidősebb generációktól, a születési kohorszok döntő többsége a megfigyelt utolsó naptári évig első házasságkötéseit még nem fejezte be.

Az ilyen „*csonka*” adatsorok elméletileg nem teszik lehetővé házassági táblák összeállítását, mivel a korspecifikus házasságkötési valószínűségek — 15—50 éves korintervallumra vonatkozó — teljes sorozatának hiánya megakadályozza a házassági táblák legtöbb mutatójának kiszámítását. Az első házasságkötéseiket már befejezett kohorszok magatartásának egyszerű extrapolálása pedig nem jöhetett szóba, mert az 1950-es években házasodott kohorszok házasságkötéseinek naptára és intenzitása — mint majd látni fogjuk — annyira különbözött a később született, fiatalabb generációkéétól, hogy nem tette lehetővé a magatartás változatlanóságának hipotézisére alapított előrebecslést.

A vizsgálat elvégzésének tehát egyik kulcskérdése volt megtalálni azt a módot, amivel meg lehetne állapítani a házasodásaikat még be nem fejezett kohorszok még ismeretlen, jövőbeli magatartását.

A becslésre azt az idősorokra jellemző összefüggést használtuk fel, hogy amennyiben az idő — jelen esetben az *életkor* — és a megfigyelt jelenség — az *első házasságkötés* — között sztochasztikus kapcsolat van, a megfigyelt jelenség alakulásában mindig megállapíthatunk egy fejlődési irányt, növekedést vagy csökkenést. Az ilyen idősorok elemzésének speciális eszköze a *növekedési görbe*, ami nem más, mint egy sajátos típusú trend, amellyel a vizsgált jelenség huzamos időszakon át lejátszódó fejlődését jellemezhetjük.¹⁹

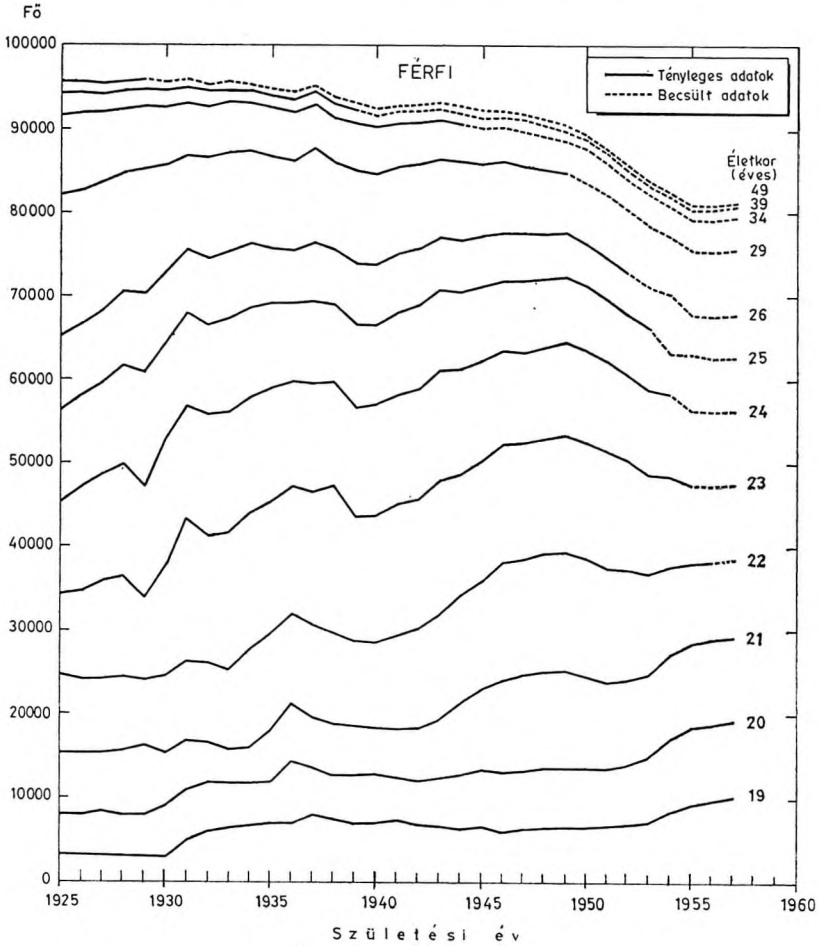
Ha a születési kohorszok házassági tábláiban az x , $x+1$, $x+2$ stb. éves korban 100 000 főre jutó első házasságkötések számát rendre halmozva összeadjuk (kumuláljuk), megkapjuk az x éves és fiatalabb korban már házasságot kötöttek számát, ami nem más, mint az adott születési kohorsz népességének valamely x éves korig elért házasodási aránya vagy intenzitása.

Az x éves és fiatalabb korban már házasságot kötöttek 100 000 főre jutó kohorszon belüli száma (a következőkben „már házasságot kötöttek száma”) az idősor elemzésekből jól ismert, elnyújtott S alakú görbét ír le.

A II/a. és a II/b. ábra a férfiak és a nők egymást követő kohorszai-ban az azonos életkor végéig már házasságot kötöttek számát mutatja. Ez az ábrázolás lehetőséget ad az első házasságkötések naptára jellemzőinek (a házasságkötések előrehozása, elhalasztása és bepótlása) és az első házasságkötések 50 éves korig elért — részben az alább ismertető becslésen alapuló — intenzitásának kohorszok közötti összehasonlítására.

Az ábrákon szemléltetett adatokból leolvasható az első házasságkötések feltűnő korai kezdése, különösen a legfiatalabb kohorszokban. Az ugrászerű növekedés oka kimutathatóan az 1974-ben hozott új Családügyi Törvény, amely nőknél a házasságkötések minimális kor-

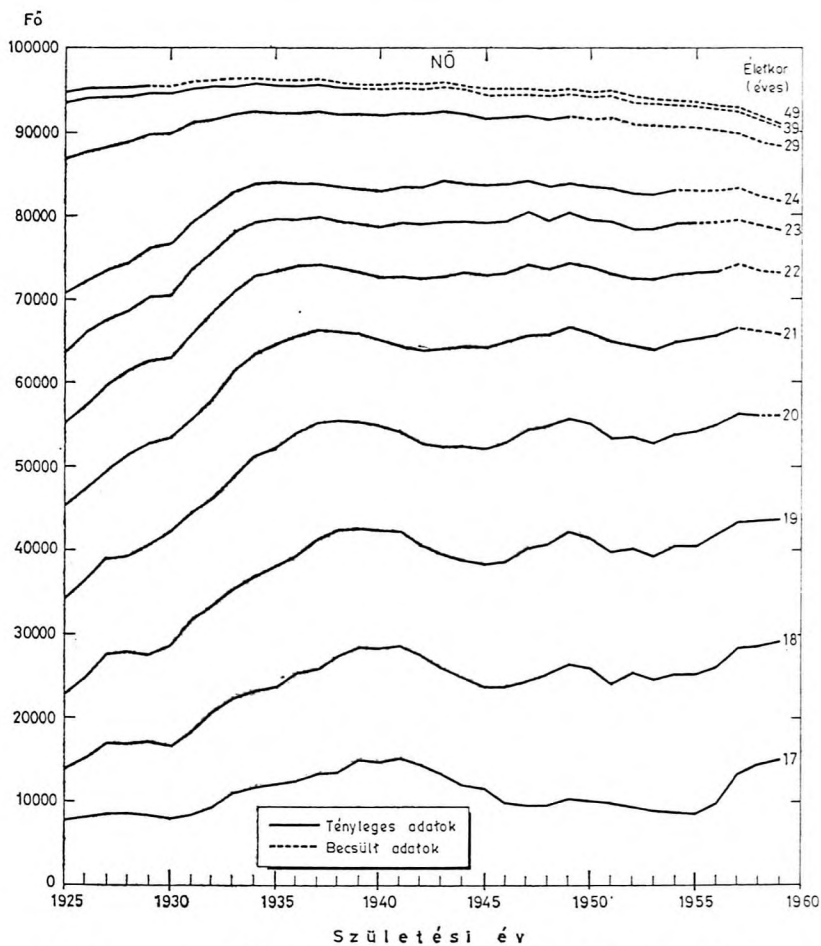
¹⁹ Theiss E. (1958).

II/a. Az x éves és fiatalabb korban már házasságot kötött férfiak száma, születési kohorszok szerint, 100 000 főre

Число мужчин, заключивших брак уже в возрасте x лет и ниже по когортам рождений на 100 тыс. человек

Number of males having already married at the age of x years and younger by birth cohorts, per 100 000 persons

II/b. Az x éves és fiatalabb korban már házasságot kötött nők száma, születési kohorszok szerint, 100 000 főre

Число женщин, заключивших брак уже в возрасте x лет и ниже по когортам рождений на 100 тыс. человек

Number of females having already married at the age of x years and younger by birth cohorts, per 100 000 persons

határát 16 éves korban állapította meg. Az ebben az időszakban házasodott 1954-ben született 20 éves férfiak között a már házasságot kötöttek aránya az előző kohorszhoz viszonyítva 18 százalékkal emelkedett. Nőknél még nagyobb az emelkedés: az 1957-ben születettek több mint 13 százaléka 18 éves koráig már házasságra lépett, ami 38 százalékkal meghaladta az előző évben, 1956-ban született nők házassági arányát.

A házasságkötési mozgalom *koncentráltságára* jellemző, hogy a férfiak több mint 85 százaléka 30 éves életkorának elérése előtt már megkötötte első házasságát (az ismert tényleges adatok alapján), nőknél ez az arány még magasabb: több mint 90 százalék.

A rendelkezésre álló adatok alapján az 1949-ben születettek kohorsza volt az utolsó, amelynek 30 éves koráig elért házasságkötési intenzitását ismertük. Feltételezve, hogy az idősebb kohorszok igen magas — 95 százalék körüli — befejezett házasságkötési intenzitását a fiatalabb kohorszok is elérnék, 85 százalékos 30 éves korra elért intenzitás mellett 30 és 50 éves koruk közé az első házasságkötéseknek 10—11 százaléka esne. Tekintettel arra, hogy időben visszafelé haladva a már házasságot kötöttek számára vonatkozó adatsorok egyre hosszabbak (az 1930-ban születettek 1979-ben elérték 49 éves korukat), az 1930 és 1949 között született kohorszok várható magatartásának becsléséhez viszonylag kielégítő ismeretekkel rendelkezünk.²⁰

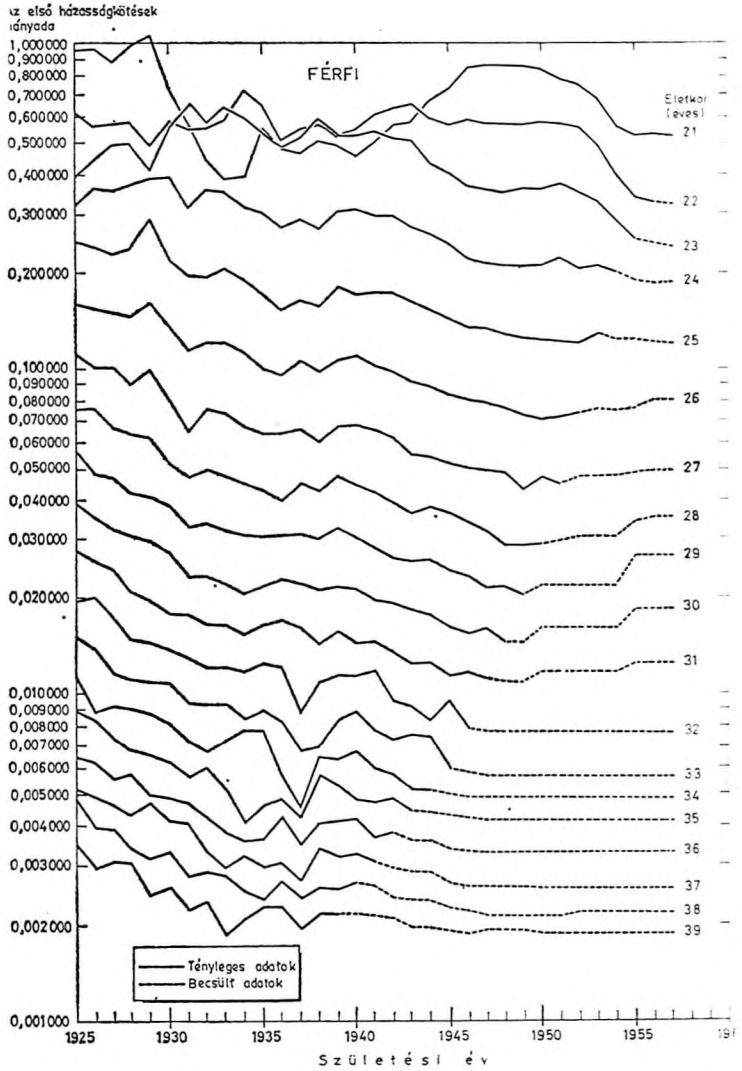
Az 1950 után született kohorszok közül az 1950-ben születettek utolsó ismert adata a 28 éves korban kötött házasságaik száma volt. Ennek az életkornak a végéig a férfiaknak 82 százaléka, a nőknek 90 százaléka már házasságot kötött. A legfiatalabbak közül viszont férfiaknál még csak 29 százalék (1957-ben születettek), nőknél 44 százalék (1959-ben születettek) kötötte meg első házasságát.

A várható magatartás becslésének nehézsége éppen a fiatal, 1950 után született generációk házasságkötési magatartásából származott. Ezek a generációk 20 éves korukat már 1970 után érték el és eltekintve a korábban említett jogszabályi változásnak betudható házasságkötések „előrehozásától”, a már házasságot kötöttek számában visszaesést jeleznek. A visszaesés különösen súlyos a férfiaknál, nőknél a csökkenő tendencia kevésbé érzékelhető.

Felmérve a függvényszerű megközelítés problematikus voltát az igen változatosan viselkedő kohorszok még várható magatartásában, igen egyszerű módot, a már házasságot kötöttek számának két szomszédos életkorra vonatkozó hányadosából kiszámítható *növekedési ütemek* elemzését választottuk az előrebecslés alapjául.

Az egymást követő életkorokra meghatározott növekedési ütemek egységet meghaladó *növekményét*, az x éves korban kötött első házasságok 100 000 főre jutó számának az x éves kor elérése előtt már házasságot kötöttek 100 000 főre jutó számához viszonyított arányát, az ún. „*első házasságkötések hányadát*” a III/a. és a III/b. ábrán szemléltetjük. Az ábrák az első házasságkötések hányadait születési kohorszok szerint mutatják a kiemelt életkorokban, férfiaknál 21 és 39, nőknél 19 és 37 éves kor között.

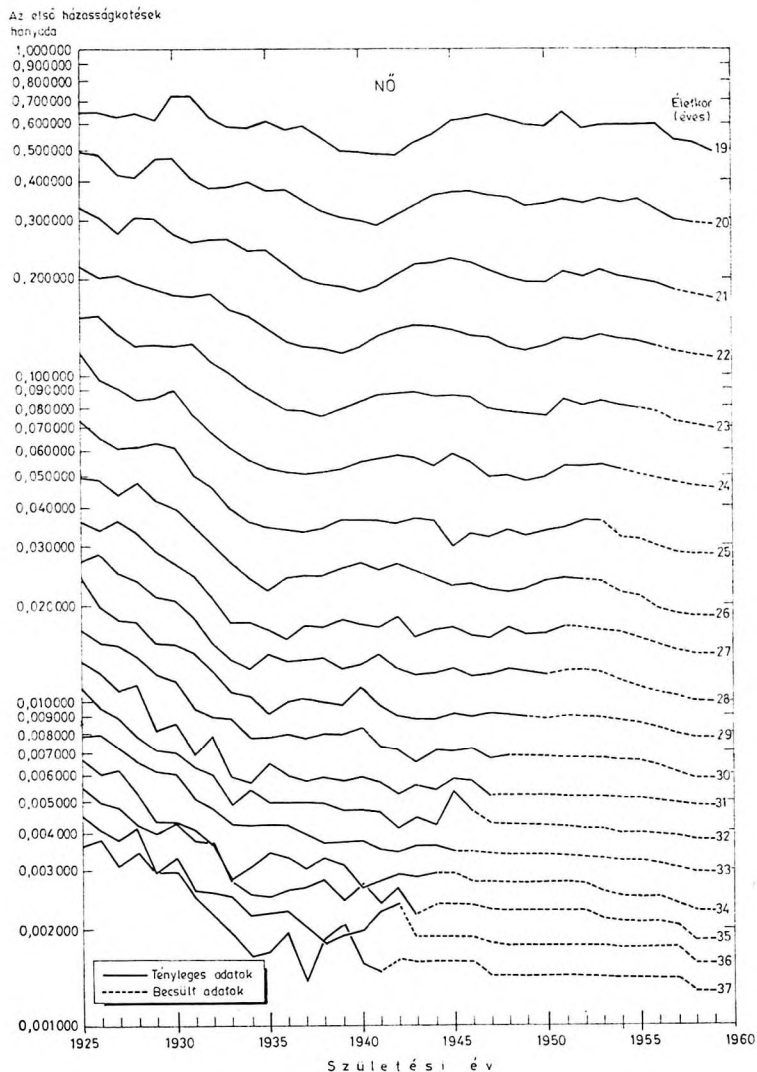
²⁰ Ha egy kohorsz tagjai már megközelítik a maximálisan elérhető házasságkötési intenzitást — bármelyik életkorukban is ériék azt el — magatartásukban már nem várható lényeges módosulás. Lásd *Festy, P.* (1971).

III]a. Az első házasságkötések hányada a már házasságot kötöttek számához viszonyítva néhány életkorban, születési kohorszok szerint. Férfi

Удельный вес первых бракосочетаний к числу лиц, заключивших уже брак, в некоторых возрастах, по когортам рождений. Мужчины

Proportion of first marriages to the number of persons already married, at some ages, by birth cohorts. Males

III/b. Az első házasságkötések hányada a már házasságot kötöttek számához viszonyítva néhány életkorban, születési kohorszok szerint. Nő

Удельный вес первых бракосочетаний к числу лиц, заключивших уже брак, в некоторых возрастах, по когортам рождений. Женщины

Proportion of first marriages to the number of persons already married, at some ages, by birth cohorts. Females

A féllogaritmikus lépték lehetővé tette, hogy az első házasságkötések kora szerint rendkívül eltérő nagyságrendű első házasságkötési hányadokat ugyanazon az ábrán szemléltessük. Az előző ábrákhoz hasonlóan, a becsült adatokat szaggatott vonallal jeleztük.

Mindkét ábrán feltűnő, hogy a legfiatalabb koroktól eltekintve a kor szerinti első házasságkötési hányadok az egymást követő kohorszokban csökkenő trendet követnek, a férfiaknál kifejezettebb formában, a nőknél sajátos hullámmal kísérvé. Ha a már házasságot kötöttek számát mutató II. és az első házasságkötési hányadok III. ábráit egymásra fektetnénk, kohorszról-kohorszra nyomonkövethető lenne, hogy ezek a kohorszok közötti különbségeket jelző hullámmások a két ábrán egymás tükörképét alkotják: a házasságkötések előrehozását az első házasságkötések hányadának rohamos csökkenése követi a magasabb életkorokban, míg a házasságkötések elhalasztása, amennyiben a házasságok bepótlása követi, magasabb hányadokkal jár. (Jó példa az utóbbira a házasságkötéseiket elhalasztó, majd bepótló 1940 körül született férfiak és 1945 körül született nők házasodási magatartása. A kohorszok egymáshoz közelálló két csoportjának hasonló viselkedését valószínűleg ugyanazok az okok idézték elő.)

Az első házasságkötési hányadok csökkenő trendjében természetesen az egymástól legtávolabb álló kohorszok között a legszembetűnőbb a különbség, és alkalmat ad — legalább becslésszerűen — a szülők és a gyermekek nemzedékei közötti összehasonlításra. Erre a célra illusztrációként az 1925-ben született férfiak, az 1930-ban született nők és az 1954-ben született férfiak és nők generációit választottuk ki. Az „apák” nemzedékének medián házasságkötési kora 25,2 év, azaz viszonylag későn kezdtek házasodni, a „fiúk” nemzedékénél ez 23,3 év. Erre utal az is, hogy az idősebb generációban a már házasságot kötöttek száma 25 éves korban még további 24,3 százalékkal emelkedett, míg a fiatalabb generációban mindössze 12,6 százalékkal. Az első házasságkötési életkor három évtized alatti csökkenése azonban csak részben magyarázza az igen nagyfokú — 48 százalékos — süllyedést, mert a két generációt összehasonlítva, a már házasságot kötöttek számában csupán 16 százalékos emelkedés tapasztalható. Az „anyák” és a „lányok” első házasságkötési hányadai között kisebb eltérés van, a 21 éves korban megkötött házasságok hányada a már megkötött házasságok számához viszonyítva a „lányok” nemzedékében 24,6 százalékkal alacsonyabb (26,8 százalékról 20,2 százalékra csökkent), amit szinte teljes egészében megmagyaráz a házasságkötések medián életkorának csökkenése 21,5 évről 20,5 évre és a már házasságot kötöttek számának ezzel egyidejű 21,2 százalékos emelkedése (53,3 százalékról 64,8 százalékra).

Az első házasságkötések hányadának jellemző tulajdonsága, hogy igen érzékenyen reagál a házasságkötések számának ingadozásaira. Mind a férfiaknál, mind a nőknél 30 éves kor felett az első házasságkötések hányadának növekedését tapasztaltuk a II. világháború előtt született kohorszoknál olyan életkorokban, amelyekben már az első házasságkötések növekedési ütemének csökkenése várható. Az első házasságkötések hányadának kohorszról-kohorszra csökkenő irányú trendjében ezek a kisebb-nagyobb kiugrások az első házasságkötések befejezett intenzitásának növekedésével jártak az érintett kohorszokban.

Az első házasságkötések kor szerinti alakulása és a már megkötött házasságok száma közötti viszony szorosságára tekintettel az első házasságkötéseiket még be nem fejezett kohorszok jövőbeli magatartását

az első házasságkötések korspecifikus hányadainak grafikus extrapolációjával becsültük. Ennek során az egymást követő, azonos nemhez tartozó kohorszok magatartásában tapasztalható különbségek, továbbá a két nem házasságkötési intenzitásaiban — különösen az 1950 után született generációkban — talált jelentős eltérések okait keresve három kérdést tettünk vizsgálat tárgyává:

1. Hogyan alakult a II. világháború után házassodási korba lépett generációkban a nemek aránya?
2. Milyen tendenciák érvényesültek a vizsgált időszakban az újra-házassodások alakulásában?
3. Vannak-e jelei a házassodási magatartás megváltozásának?

A nemek aránya és az első házasságkötések

A közismert tény ellenére, hogy a házasság megkötéséhez a házassulandó férfi és női népesség találkozása szükséges, a férfiak és a nők házasságkötéseit általában külön vizsgáljuk, annak a figyelembe vétele nélkül, hogy a házasságkötések kor szerinti alakulását és intenzitását befolyásolja a másik nembeli népesség létszáma és kor szerinti struktúrája.

Az elmúlt években ugyan *Henry, L.* (1966, 1972, 1977), *Schoen, R.* (1977, 1981) és mások kutatásai alapján jelentős előrehaladás történt a nemek szerinti megoszlás szerepének feltárásában, mindmáig nem rendelkezünk olyan módszerrel, amellyel pontosan következtethetnénk arra a mechanizmusra, ahogyan a nemek aránya szabályozza a házasságkötések alakulását.

A férfi és a női népesség létszamarányai és az első házasságkötések nemenkénti alakulása közötti összefüggések megközelítésére abból indultunk ki, hogy a valamely születési kohorsz népessége által megköthető első házasságok aránya — teljeskörű házassodást feltételezve és az újra-házassodást kizárva — férfiaknál általában a később született női generációk létszámától, a nőknél a korábban született férfi generációk létszámától függ. Ilyenkor a két nem nupcialitásában az egymást követő évek születésszámainak ingadozásaitól függően ellenkező irányú tendenciák érvényesülhetnek: kis- és nagy létszámú kohorszok összetalálkozása esetén a kis létszámú kohorszok házasságkötési esélyei növekednek, a nagyobb létszámúaké csökkennek.²¹ Ily módon attól függően, hogy az ugyanabban az évben született férfiak, ill. nők létszáma milyen arányban áll a fiatalabb nők, ill. az idősebb férfi generációk létszámával, a házasságkötések intenzitása a kohorsz férfi és női népességében többé-kevésbé eltérhet egymástól. Általánosságban azt mondhatjuk, hogy *az eltérés mértéke attól függ, hogy az adott kohorsz férfi tagjaira hány fiatalabb és női tagjaira hány idősebb férfi jut.*

A férfiak és a nők kor szerinti összeházassodására vonatkozó — a Demográfiai Évkönyvekben — közölt adatok alapján azt találtuk, hogy

²¹ *Festy, P.* (1971).

a férfiak és a nők egyaránt maximálisan 15 éves korkülönbségen belül házasodnak. Így bizonyos egyszerűsítéssel feltételezhető, hogy mind a férfiak, mind a nők számára adott „párválasztási lehetőség” a másik nembeli népesség 0—15 éves időintervallumon belül született népességszámától függ. Ha például egy adott női kohorsz nagy létszámú — 0—15 évvel idősebb — férfi generációkkal találkozik a házasodási korbba érés-kor, számára a „párválasztási lehetőség” bővül: ilyenkor a nők első házasságkötési életkora csökken, házasságkötéseik intenzitása nő. Ha viszont kis létszámú férfi generációk vannak jelen a „házassági piacon”, a „párválasztási lehetőség” szűkül, a házasság megkötéséig várható évek száma nő, a házasságkötéseket elhalasztják nagyobb létszámú generációkra várva, és ha nincs lehetőség bepótlásra, a megköthető házasságok aránya csökken, a véglegesen hajadon állapotban maradtak aránya nő. Míg az első esetben a már házasságot kötöttek száma dinamikusan emelkedik, a második esetben a házasságot kötöttek számának növekedési üteme vonatottan halad egy alacsony csúcsig és a házasságkötések időben elhúzódnak.²²

A nemek arányának a II. világháború utáni alakulását a házasodási korbba lépett generációkban a IV. ábra illusztrálja. Az ábrán a nemek létszám viszonyait viszonylag absztrakt és önkényes módon, az 1 élveszületett férfire jutó 0—15 évvel később született nők átlagos számával, ill. az 1 élveszületett nőre jutó 0—15 évvel korábban élveszületett férfiak számával mértük. Ez a megközelítés azért absztrakt, mert nyilvánvaló, hogy az így számított nemi arány a halandósági viszonyok függvényében változik: mire egy női kohorsz a házasodási korbba ér, a 0—15 évvel idősebb férfiak magasabb halandósága miatt 1 nőre kevesebb férfi fog jutni, azaz az 1 nőre jutó férfiak száma lefelé, az 1 férfire jutó 0—15 évvel fiatalabb nők száma pedig felfelé fog módosulni. Az ábrázolt átlagok tulajdonképpen azt az esetet mutatják, hogy hány férfi jutna 1 nőre, ill. hány nő jutna 1 férfire, ha senki sem halna meg egy-egy születési kohorszból.

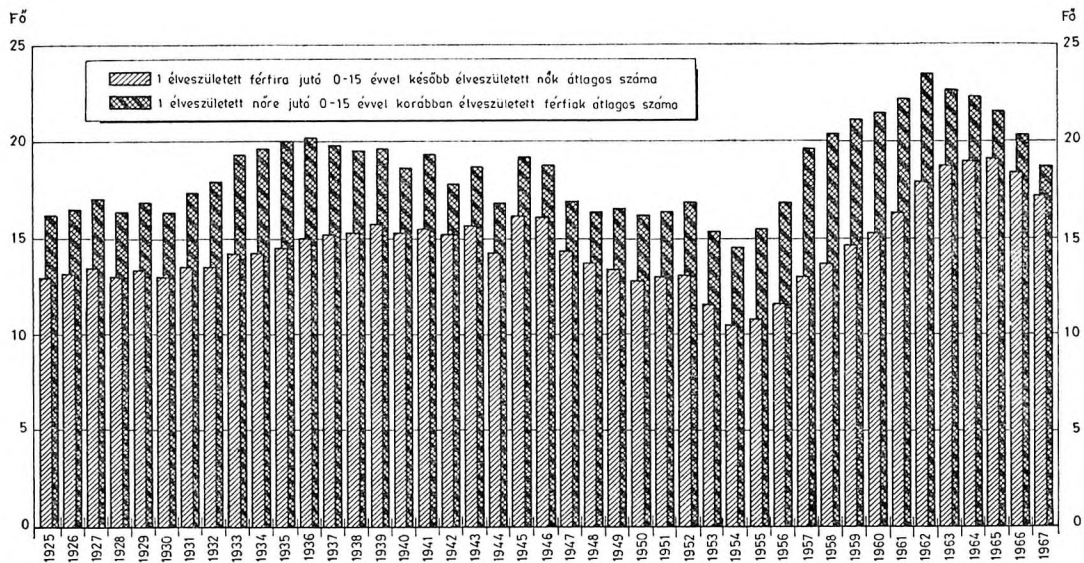
Az ábra a férfiak „párválasztási lehetőségei” szűkülésének példája: *Magyarországon mindazok a férfi generációk, amelyek a II. világháború után kezdtek házasodni, kisebb létszámú női generációkkal találták szembe magukat.*

Bár nem rendelkezünk bizonyítékokkal arra vonatkozóan, hogy a férfiak és a nők milyen létszámarányai mellett alakulna a házasságkötések aránya a legkedvezőbben (lehet, hogy ilyen bizonyíték nincs is, mivel a házasságkötések alakulása a valóságban számos tényező bonyolult kölcsönhatásától függ), néhány feltételezést megkockáztatunk.

A trend a *csökkenő termékenység* nupcialitásra gyakorolt következményeit illusztrálja.²³ Az idősebb generációk nagyobb létszáma miatt az időszak egészében a nőkre több férfi jutott.

²² Bár a példa kissé sematikusnak tűnik, *Henry, L.* (1966, 1972, 1977) és *Festy, P.* (1971) vizsgálatai a gyakorlatban igazolták ennek a mechanizmusnak a létezését és ilyen működéseit.

²³ A kérdésre *Tekse K.* (1978) egyik tanulmánya is felhívja a figyelmet.

IV. A nemek aránya az élőszületések száma szerint

Доля полов по количеству живорождений

Proportion of sexes by number of live births

Sajnos nem lehet elkülöníteni a nemek arányának hatását eléggé az újraházasodások hatásától azokban a kohorszokban, amelyeknek a házasságkötéseiben az újraházasodások jelentősebb szerepet játszhattak, de figyelemreméltó, hogy az 1930-as években született női kohorszok érték el a legmagasabb házasságkötési intenzitást. Ezekben a kohorszokban 1 évesületett nőre 19—20 évesületett férfi jutott, és több mint 96 százaléku megkötötte első házasságát. A nemek aránya tekintetében hasonló helyzetben vannak az 1957—1967 között született nők, akik közül az 1957-ben, 1958-ban és 1959-ben született nők házasságkötéseinek becsült intenzitása már nem tükrözi a nemek arányának tisztán érvényesülő hatását. E kohorszokban a házassági magatartás csekély változásának lehetünk tanúi.

A születésszámok ingadozásának legerősebb hatása az 1950-es években született igen nagy létszámú férfi generációk nupcialitásában észlelhető. Ezek a generációk a későbbi, rendkívüli születésszám csökkenés miatt csak igen kis létszámú generációkból választhattak, ill. választhatnak (mivel még nem fejezték be első házasságkötéseiket) házastársat. Például az 1953—1956 között született generációkban 1 férfire 11—12 0—15 évvel fiatalabb nő jutott. Mivel ez a mutató az egymást követő naptári években születettek számának átlagából adódik, azt is jelenti, hogy ha a minimális házassági kor 16 év, a férfi generáció tagjai 31 évesek lesznek, mire a náluk 15 évvel fiatalabb nők belépnek a házassági korba.

Nem kizárt, hogy a házasságkötési mozgalom 1970-es években kezdődött csökkenő tendenciája legnagyobb részben a nemek arányában bekövetkezett súlyos zavarok következménye. Az 1950-es években született férfiaknál fiatalabb női generációk hosszú sorában a nők száma a férfiak létszámának a 60 százaléka körül mozog (a születésszámok alapján). Ha még számításba vesszük, hogy ezek a nők nemcsak az 1950-es évek első felében született férfiakkal, hanem korban hozzájuk közelebb álló férfiakkal is házassodnak, akkor megkockáztathatjuk azt a feltevést, hogy a nők ilyen alacsony száma mellett az említett férfi generációk házassági kilátásai rendkívül kedvezőtlennek tünnek, és feltehető, hogy házasságkötéseik intenzitása csak nagyon mérsékelt színvonalat fog elérni.

Ezzel szemben az 1950-es években született, ugyancsak nagylétszámú női generációk házassági korba lépésekor a náluk 0—15 évvel idősebb férfi generációk már mind házassági korban voltak, így valószínűleg ez az oka, hogy a mérsékelt férfi—nő arány (14—17 férfi 1 nőre) csak a legnagyobb létszámú kohorszok házasságkötéseinek elhalasztását idézte elő, a házasságkötések intenzitásának egyidejű kisebb mértékű csökkenése mellett.

Az újraházasodások alakulása

Téves szemlélet lenne a házasságkötések kor szerinti megoszlását és intenzitását egyetlen tényezővel magyarázni. Tapasztalati tény ugyanis, hogy az egyensúly hiánya nem feltétlenül jár a házasságkötések végleges megghiúsulásával. Az özvegyek és az elváltak újraházasodásainak nagyobb gyakorisága nőtlenekkel és hajadonokkal csökkentheti a nagyobb létszá-

mű generációkban azok számát, akik véglegesen nőtlenek vagy hajadonok maradtak volna.²⁴

Magyarországon a II. világháború előtt elsősorban az özvegyek újraházasodásai domináltak. A II. világháború után a válások számának emelkedésével megszorodtak az elváltak házasságkötései, és ma az újraházasodások döntő többségét alkotják. A megfigyelt időszak egészében a házasságkötések között az újraházasodások aránya igen magas, az összes házasságkötéseknek átlagosan 25—28 százaléka.

Az újraházasodásoknak az első házasságkötések alakulásában játszott feltételezhető szerepére már a III. ábrából lehet következtetni. Az idősebb életkorokban átmenetileg megnövekvő első házasságkötési hányadok valószínűleg az elvált férfiaknak hajadon nőkkel, ill. elvált nőknek nőtlen férfiakkal kötött házasságaira utalnak, azokban az életkorokban, amelyekben a válások gyakorisága is a legmagasabb (30 éves kor felett). Minthogy a fiatalabb kohorszok első házasságkötési hányadait ábrázoló görbéken ilyen kiugrásokat már nem találtunk (az első házasságkötési hányadok kohorszon belüli lefutását vizsgálva), ebből arra következtettünk, hogy az újraházasodások hatása csökken az első házasságkötések alakulásában.

Azt, hogy valóban csökkenő mértékben tölti-e be kiegyensúlyozó és szabályozó szerepét az újraházasodás²⁵ a házasságkötési mozgalomban az V. és a VI. ábra segítségével vizsgáltuk. Az V. ábrán a 15 éves és idősebb elvált férfiak és nők naptári éves újraházasodási arányszámait tüntettük fel, a VI. ábrán pedig az elváltak újraházasodását nőtlen és hajadon családi állapotúakkal 1949 és 1980 között.

Mindkét ábra szemléletesen tükrözi, hogy Magyarországon az elváltak újraházasodása csökkenő tendenciát követ. Különösen erős a csökkenés a férfiak korszpecifikus arányszámaiban, akik között az újraházasodók aránya az 1960-as évek közepe óta 50 százalékkal, az 1950-es évek óta pedig 60—70 százalékkal csökkent. Nők között a visszaesés mérsékeltebb, az említett két időszak távlatában 40, ill. 60 százalék.

Felmerülhet a kérdés, hogy ez a csökkenő tendencia nem átmeneti jelenség-e, ami esetleg az újraházasodások naptárának változásából adódik és csupán az újabb házasságkötés későbbi életkorra halasztását jelenti.

Bár a naptári éves mutatók — mint azt korábban is említettük — a megfigyelt demográfiai jelenség átalakulásának időszakában félrevezetőek lehetnek, mégis úgy tűnik, hogy az újraházasodási arányszámok túl hosszú ideje csökkennek ahhoz, hogy a jelenlegi tendenciákat ideiglenes, a naptárban bekövetkezett változásoknak tulajdonítsuk.

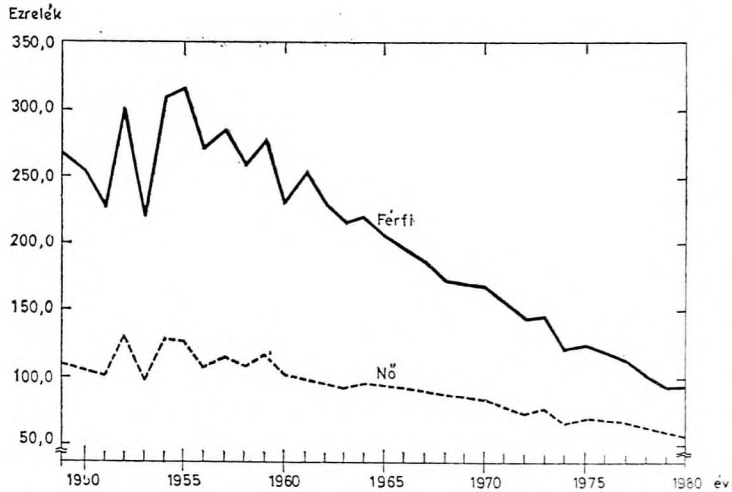
A csökkenés okainak és összetevőinek elemzése külön tanulmányozást igényel, itt most csak a szintetikus mutatók általános trendje és az első házasságkötések alakulása közötti feltételezhető összefüggést vizsgáljuk.

Az újraházasodások egyértelműen csökkenő tendenciája az 1960-as évek első felében kezdődött és a férfiaknál jelentősebb volt mint a nőknél. Az azt megelőző fellendülés kb. egy évtizedig tartott, és ha ismét megnezzük az I. ábrát, amelyen az első házasságkötések korszpecifikus arány-

²⁴ Ez volt a helyzet pl. Franciaországban az I. világháború után. Lásd részletesen *Henry, L.* (1966).

²⁵ *Roussel, L.* (1981).

számainak naptári éves összegeit tüntettük fel, meglepődve látjuk, hogy az 1950-es években az első házasságkötések intenzitásának trendje és az újraházasodási arányszámok trendje „egybevág”, együtt és egyidőben ingadoznak, ami egyértelműen arra utal, hogy az említett évtized első házasságkötéseinek alakulásában és egyúttal az adott időszakban házasodott kohorszok első házasságkötési intenzitásában az újraházasodásoknak igen nagy jelentősége lehetett.

V. A 15 éves és idősebb elváltak újraházasodási arányszámai, 1000 főre, 1949—1980

Коэффициенты вступлений в повторный брак разведенных лиц в возрасте 15 лет и старше на тысячу человек, 1949—1980 гг.

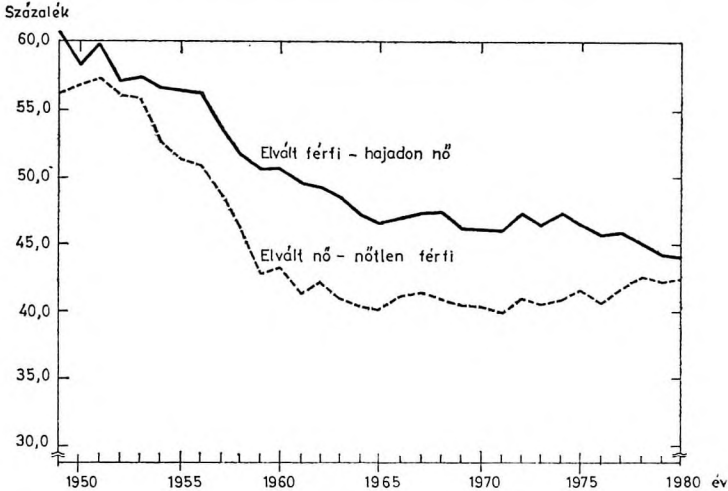
Remarriage rates of 15 year old and older divorcees per 1000 population, 1949—1980

Hasonló következtetéseket vonhatunk le a VI. ábrából is. Az elvált férfiak és a hajadon nők, ill. az elvált nők és a nőtlen férfiak összeházasodásának súlya az elváltak házasságkötéseiben az 1960-as évek elejére lecsökkent, aminek az oka valószínűleg az volt, hogy az 1960-as évekre a válások számának növekedésével megnőtt az elváltak száma is, akik a nőtlenek és a hajadonok „verseny társaiként” léptek be a házasságkötési mozgálmobba. Az 1950-es években az elváltak házasságkötéseinek 55—60 százaléka a nőtlenek és a hajadonok házasságkötéseinek a számát növelte. Ma az elváltaknak mintegy 40 százaléka választ nőtlen, ill. hajadon házastársat.

Az elváltak és a nőtlen, ill. hajadon népesség összeházasodása számos tényező függvénye (pl. az elváltakra nehezedő anyagi terhek, gyermekek száma, az elváltak elutasítása vagy éppen előnyben részesítése a különböző családi állapotúak összeházasodásánál stb.) mindenesetre figyelemre

méltó, hogy a nagylétszámú kohorszok házasodási korba lépésével egyidejűleg ismét emelkedni kezdett a görbe: több elvált férfi és nő házasodott össze a házasságkötési mozgalomból kimaradt nőtlenekkel és hajadonokkal.

Bármelyik ábrát is tekintjük, valószínűnek látszik, hogy amennyiben a jelenlegi tendenciák fennmaradnak, a jövőben az újránházasodás alacsonyabb szinten fog hozzájárulni az első házasságkötések számához és ez a kohorszok házasodási intenzitásaiban is nyomot hagy.

VI. Az elváltak összeházasodása nőtlen, hajadon családi állapotúakkal, 1949—1980. Százalék

Вступление разведенных в брак с неженатыми, незамужними лицами. 1949—1980 гг. В процентах

Marriage of divorcees with single persons, 1949—1980. Per cent

Vannak-e jelei a házasodási magatartás megváltozásának?

A házasodási magatartás megváltozására, ha azt a házasság intézményével szembeni bizalmatlanságot és elutasítást kifejező magatartásként értelmezzük, az első házasságkötések vonatkozásában nincs bizonyítékunk. A kérdés megválaszolásánál azonban figyelembe kell vennünk, hogy a II. világháború után született generációk születésszámában bekövetkezett rendkívüli ingadozások és az újránházasodások visszaesésének zavaró hatása egyaránt a házasságkötési intenzitás megváltozását — azaz a házasodási magatartás hosszútávon jelentkező módosulását — idézhették elő, a házassággal kapcsolatos attitűdök megváltozása nélkül is.

Úgy tűnik, hogy az első házasságkötések intenzitásának csökkenő tendenciája — valószínűleg az újránházasodások visszaesésével összefüggésben — már az 1930-as évek végén és az 1940-es évek elején született férfi generációkban megindult, de a radikális csökkenés a házassági korba lépő generációk nemi arányának kedvezőtlen irányú megváltozásával egyidőben, az 1970-es évek elején következett be. Minthogy a házasságkötési mozgalom jelentősebb változásai az időszak egészében elsősorban a férfi generációk házasságkötéseit érintették, feltételezhető, hogy a házasságkötési mozgalom utóbbi években tapasztalt változásai jelentős mértékben egyes, a nupcialitásban szerepet játszó demográfiai tényezők kedvezőtlen összhatására vezethetők vissza és nem értékelhetők egyszerűen a házasság „népszerűtlenné” válásának jeleként. Csak így oldható fel egyébként az a látszólagos ellentmondás, ami a legutóbbi évtizedben a férfiak és a nők egymásról jelentősen eltérő nupcialitását jellemzi.

Különösen a létszámingadozások továbbgyűrűző hatása zavarhatja meg hosszú időn keresztül a házasságkötési mozgalom alakulását, és a zavarokra adott demográfiai válasz igen különböző lehet. Svédországban a múlt század végén a férfiak kivándorlása következtében kialakult nagy nőtöbblet az együttélések elterjedésére vezetett,²⁶ ugyanakkor Franciaországban az I. világháború alatti születés kiesések, és a háború utáni születés bepótlások miatt kialakult létszámkülönbségek negatív hatását az újránházasodások gyakoriságának növekedése ellensúlyozta.²⁷

Az eddigi adatok alapján a házassági magatartásban megfigyelhető változás — a házasságkötések intenzitásának csökkenése — egyelőre ideiglenesnek tűnik olyan értelemben, hogy az csak a nagylétszámú 1950-es években született generációkat érinti.

Elképzelhető azonban, hogy a házasságkötési mozgalomból kimaradt nőtlen és hajadon népesség nagyarányú jelenléte az ilyen családi állapotot megszokottá és a jövő generációiban elfogadott, választható alternatívává teszi. Ugyancsak nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy az elváltak nagy tömegeinek tartózkodása az újránházasodástól, az elvált állapot és a házasságkötés nélküli együttélés társadalmi elfogadásának közvélemény formáló ereje visszahathat a nőtlenek és a hajadonok házasságkötéssel kapcsolatos viselkedésére is.²⁸

A születési kohorszok első házasságkötési életkorának és házasságkötési intenzitásának fő vonásai

A házasságaikat még be nem fejezett kohorszok magatartását — az előzőekben tárgyalt demográfiai összetevők alapján — a nemek arányának kedvezőtlen alakulását, az újránházasodások csökkenő tendenciáját és a házassági magatartás esetleges negatív irányú változását feltételezve becsültük. Ennek megfelelően férfiaknál az idősebb életkorokban az őket közvetlenül megelőző — feltehetően hasonló viselkedésű kohorsz — utolsó 1 smert korszpecifikus első házasságkötési hányadát extrapoláltuk. A ko-

²⁶ Hofsten, E. (1978).

²⁷ Henry, L. (1966).

²⁸ Katonáné Soltész M. (1976, 1982).

rábbi életkorokban az első házasságkötések átlagos életkorának a megfigyelt időszak alatti előretolódását tekintetbe véve, az első házasságkötési hányadok csekély visszaesését feltételeztük. Végül a legfiatalabb és legkedvezőtlenebb házassági intenzitást mutató, 1950-es évek közepén született generációk esetében feltételeztük, hogy a nagyobb létszámú női generációk — az 1960-as évek második felében születettek — házassági korba lépésekor pótolni fogják elmaradt házasságkötéseik egy részét, ezért korszpecifikus első házasságkötési hányadaikat kissé felfelé igazítottuk. Még ilyen feltételezések mellett is e kohorszok nőtlen aránya várhatóan igen magas lesz, megközelítheti a 18—20 százalékot, ami a magyar házassági viszonyok között — legalábbis az ismert források szerint — példa nélkül álló eset.

A nőknél, akiknek házasságkötési mozgalmá ugyan az időszak egészében sokkal kiegyensúlyozottabb volt a férfiakénál, az átlagos házasságkötési életkor előretolódása miatt és valószínűsítve, hogy első házasságkötési intenzitásuknak a legfiatalabb kohorszokban tapasztalt csökkenése folytatódik, az első házasságkötések korszpecifikus hányadait kissé lefelé igazítottuk.

A megfigyelt születési kohorszok első házasságkötési tábláinak főbb mutatóit a 2. tábla tartalmazza. A tábla a 100 000 főből 50 éves korát nőtlen, ill. hajadon állapotban elérők arányát és az első házasságkötések naptárának főbb mutatóit, az első házasságkötések modális, medián és átlagos életkorát tünteti fel.

Az adatok alapján képet kapunk az első házasságkötések naptári éves alakulása és az adott időszak házasságkötési mozgalmában meghatározó szerepet játszó kohorszok magatartása közötti néhány összefüggésről.

Az első házasságkötések korszpecifikus arányszámait összegének alakulását bemutató I. ábrán az első házasságkötések naptári éves alakulásában az alábbi viszonylag jól megkülönböztethető szakaszokat találtuk:

1. *1950-es évek:* Egységet meghaladó, igen magas első házasságkötési intenzitás; az első házasságkötések átlagos életkora csökken.
2. *1960-as évek első fele:* Az első házasságkötések intenzitásának mélypontja; az első házasságkötések átlagos életkora stagnál.
3. *1960-as évek második fele:* Magas első házasságkötési intenzitás; az első házasságkötések átlagos életkora csökken.
4. *1970-es évek elejétől:* Csökkenő első házasságkötési intenzitás; az első házasságkötések átlagos életkora stagnál, majd kissé növekszik.

Mint a legtöbb csoportosítás, ez is kissé sematizált, mert nem tükrözi az egyes időszakokon belüli kisebb iránymódosulásokat, de arra alkalmasnak tűnik, hogy a fő tendencia-változásokat nyomon kövessük.

Nézzük meg ezután, hogy vajon mennyiben tudható be a fenti időszakok házasságkötési mozgalmának alakulása a megfigyelt kohorszok átmeneti és mennyiben hosszútávon megváltozott magatartásának.

1. 1950-es évek: Az 1925—1936-ban született férfi és az 1925—1939-es női generációkban az első házasságkötések átlagos életkorának fiatalodása (férfiaknál 25,9-ről 24,7 évre, nőknél 23,2-ről 21,3 évre) a naptári éves mutatók fluktuációját idézte elő. A fluktuációt fokozta a nőtleneknek és a

2. Születési kohorszok első házasságkötési tábláinak néhány főbb mutatója

*Некоторые основные показатели таблиц первых бракосочетаний
коhort рождений*

Some main indicators of the tables of first marriages of birth cohorts

Születési év (1)	100 000 főből 50 éves életkorát (2)		Az első házasságkötések (9)			Az első házasságkötések (9)		
	nőtlen (3)	hajadon (4)	modális (5)	medián (6)	átlagos (7)	modális (5)	medián (6)	átlagos (7)
	állapotban érte el		életkora (8)			életkora (8)		
			F é r fi (10)			N ő (11)		
1925	4 417	5182	25	25,2	25,9	20	22,2	23,2
1926	4 401	4873	24	25,1	25,8	20	22,0	23,1
1927	4 673	4884	24	24,9	25,6	20	21,8	22,8
1928	4 465	4632	24	24,8	25,5	21	21,7	22,7
1929	4 212	4468	25	25,1	25,6	20	21,6	22,5
1930	4 460	4426	24	24,7	25,3	20	21,5	22,5
1931	4 198	3990	23	24,3	25,0	19	21,3	22,2
1932	4 688	3805	23	24,4	25,0	19	21,2	22,0
1933	4 383	3697	23	24,4	25,0	19	21,0	21,8
1934	4 706	3561	23	24,3	24,9	20	20,8	21,6
1935	5 320	3689	23	24,1	24,8	19	20,7	21,5
1936	5 723	3779	23	24,0	24,7	20	20,6	21,5
1937	4 931	3657	23	24,1	24,6	19	20,5	21,4
1938	6 124	4068	23	24,0	24,7	19	20,4	21,3
1939	6 894	4126	23	24,2	24,8	19	20,4	21,3
1940	7 574	4327	23	24,2	24,8	19	20,4	21,3
1941	7 104	4087	23	24,1	24,7	19	20,5	21,3
1942	7 091	4157	23	24,1	24,7	18	20,6	21,4
1943	6 895	4042	23	23,9	24,5	19	20,6	21,4
1944	7 344	4370	23	23,8	24,5	19	20,7	21,4
1945	7 904	4888	23	23,7	24,3	19	20,7	21,5
1946	7 889	4778	22	23,6	24,2	19	20,6	21,4
1947	8 298	4798	22	23,5	24,2	19	20,5	21,4
1948	8 964	5111	22	23,5	24,1	19	20,5	21,4
1949	9 474	4910	23	23,4	24,1	18	20,4	21,3
1950	10 575	5180	22	23,4	24,1	18	20,4	21,3
1951	12 420	5008	23	23,5	24,1	19	20,6	21,4
1952	14 323	5880	22	23,4	24,1	18	20,5	21,4
1953	16 275	6080	22	23,4	24,0	18	20,6	21,4
1954	17 594	6194	23	23,3	23,9	18	20,5	21,3
1955	19 092	6409	21	23,3	23,9	18	20,5	21,3
1956	19 154	6915	21	23,2	23,9	18	20,4	21,2
1957	18 966	7029	21	23,2	23,9	19	20,2	21,1
1958	.	8311	.	.	.	19	20,2	21,0
1959	.	9063	.	.	.	19	20,2	21,0

Горизонтальная графа: (1) Год рождения; (2) Из 100 тыс. человек те, достигшие возраста 50 лет (3) как неженатые (4) как незамужние; (5) Модальный — (6) Медианный — (7) Средний — (8) Возраст — (9) При заключении первого брака; (10) Мужчины; (11) Женщины.

Heading: (1) Birth year; (2) Of 100 000 population the age of 50 years was reached (3) as a single male; (4) as a single female; (5) Modal; (6) Median; (7) Average; (8) Age; (9) At first marriage; (10) Males; (11) Females.

hajadonoknak elváltakal kötött házasságainak magas száma. E kohorszok igen magas (95—96 százalékos) házasságkötési intenzitást értek el.

2. *1960-as évek eleje:* Az 1937—1941-ben született férfiak és az 1940—1945-ben született nők elhalasztják, majd a későbbi évek során bepótolják elmaradt házasságkötéseiket (az első házasságkötések átlagos életkora férfiaknál 24,8 nőknél 21,5 év). Ez az adott időszak naptári éves mutatóinak általános visszaesését idézte elő, amit még erősített az, hogy a megelőző időszakban házasságkötéseiket előrehozott generációk házasságkötései visszaestek. Ezekben az években megkezdődik a férfi és a női generációk nupcialitásának elválása: a férfiak házasságkötési intenzitása csökken (93 százalékra), a nőké változatlanul magas (95 százalék). A becsült intenzitásokat ezek a kohorszok az 1980-as évek végén, az 1990-es évek elején fogják elérni.

3. *1960-as évek második fele:* Az 1942—1949-ben született férfiak és az 1946—1949-ben született nők előrehozzák házasságkötéseiket (férfiak 24,1, nők 21,3 évre), ez fluktuációt idéz elő a naptári éves arányszámokban. A férfiak nupcialitása az előző időszakban házasodott kohorszokéhoz viszonyítva tovább csökken (90 százalékra), a nőké magas szinten stagnál (95 százalék). A becsült intenzitásokat ezek a kohorszok az 1990-es évtized folyamán fogják elérni.

4. *1970-es évek elejétől:* Az 1950—1957-ben született férfiak átlagos első házasságkötési életkora 24 év körül stagnál, az 1950—1959-ben született nőké kissé csökken (21,0 évre). Az azonos évben született férfi és női kohorszok házasodási magatartása közötti eltérés maximális értékeket vesz fel: az első házasságkötések intenzitása a férfiaknál az időszak egészében radikálisan csökken (89-ről 81 százalékra), a nőknél enyhébben, de észrevehető mértékben (95-ről 91 százalékra). A becsült intenzitásokat ezek a kohorszok a 2000. évet követő évtizedben fogják elérni.

A kohorszok és a naptári évek mutatóit összehasonlítva látjuk, hogy az 1950-es évek nagymértékű fellendülése egyben a házasságkötési intenzitások kohorszokon belüli magas színvonalát is jelentette, viszont az 1960-as évek visszaesését csak átmeneti naptármódosulások idézték elő. A férfi kohorszok házasságkötési intenzitásának csekély visszaesését az okozhatta, hogy az elmaradt házasságkötések egy részét nem sikerült pótolni. Az 1960-as évek második fele ugyancsak átmeneti hatásokat tükröz, de ellenkező irányban. Az adott időszakban házasodott férfi kohorszok házasságkötési intenzitásának csökkenése a házasságkötési életkor előretolódása mellett folytatódik. Az 1970-es évtized naptári éves mutatói — különösen az évtized végén — közelednek a tényleges kohorszok által elért házasodási színvonal értékeihez. Így például 1979-ben az első házasságkötések korszpecifikus arányszámainak naptári éves összege alapján — mint már korábban említettük — a férfiaknak 16, a nőknek 8 százaléka maradna nőtlen, ill. hajadon. A megfigyelt legfiatalabb generációkban — az 1979-ben 22 éves korát betöltött férfiak és 20 éves korát betöltött nők kohorszában — a nőtlenek, ill. hajadonok várható aránya 19, ill. 9 százalék. A tendenciájukban egymáshoz közelítő értékek kialakulásának oka az lehet, hogy a naptári éves mutatók hosszú ideje csökkenő trendje az évek óta stagnáló átlagos első házasságkötési életkor mellett — az első házasságok rendkívül rövid idő alatti lezajlását is beleértve — az 1970-es

évek végére olyan hipotetikus kohorszok magatartását tükrözte, amelyek viszonylag jó „tényleges” kohorsz tulajdonságokkal rendelkeztek.

Magyarország a születési kohorszok házassági magatartása alapján — legalábbis *távlataiban* — már nem mutatja tisztán a „nem európai” nupcialitás jegyeit.

Az első házasságkötések átlagos életkora nem sokat változott a század elejéhez viszonyítva, sőt a házasságkötési életkorban újabban lezajlott fiatalodás következtében az a kor, amelyben a legtöbb házasságot kötik (a házasságkötések modális életkora) a múlt század házassági hagyományait őrzi: férfiaknál 21, nőknél 18—19 év. (Ha figyelembe vesszük az iskolai végzettségben bekövetkezett változásokat is, méginkább meglepő a rendkívül alacsony házasságkötési kor.)

Az átlagos első házasságkötési kor (férfiaknál 24 éves kor körül, nőknél 21 éves kor körül) Nyugat-Európa más országaiban kialakult átlagos házasságkötési életkorhoz meglehetősen közel áll, de a hasonlóságot elsősorban az okozza, hogy ezekben az országokban a házasságkötési életkor igen nagyarányú fiatalodása következett be. Az 1940-es években született kohorszoknál az első házasságkötések átlagos életkora nőknél mindössze 0,6—1,5 évvel — férfiaknál még ennyivel sem — alacsonyabb, mint Nyugat-Európa országaiban (kivéve Olaszországot, ahol ez az életkor viszonylag magas, 23 éves kor felett van).²⁹

A 3. táblán *Muñoz—Perez, F.* (1979) adatai alapján szemléltetjük azt a változást, ami a nyugat-európai és a magyar nupcialitásban a fiatalabb generációk magatartását figyelembe véve bekövetkezett.

Minden országban az első házasságkötések intenzitásának jelentős mértékű visszaesése várható az 50 éves korig megkötött házasságok alapján. A legjelentősebb csökkenés az NSZK-ban várható, ahol a legfiatalabb generációkban a férfiaknak mintegy negyedrészre, a nőknek egyötöde 50 éves koráig várhatóan nem fogja megkötni első házasságát.

Belgium, Franciaország és Hollandia férfi generációiban a házasságkötések adott színvonala néhány generációval hamarabb következik be, mint Magyarországon. Figyelemre méltó, hogy nőknél a nyugat-európai trendek jelentősebb visszaesést jósolnak az első házasságkötések intenzitásában, mint a magyar adatok. Magyarország nupcialitásának tendenciái a legnagyobb hasonlóságot Anglia és Wales házasságkötési mozgalmával mutatják. A kérdés önmagában is külön tanulmányozást érdemelne.

Magyarország és Nyugat-Európa trendjeinek összehasonlítása azt sugallja, hogy a II. világháború utáni európai nupcialitás hasonló alakulását a hasonló fejlettségi fokon álló modern társadalmak tagjainak életviszonyaiban, életmódjában és viselkedésében jelentkező közeledésen túl e népségek demográfiai struktúrájában és a nupcialitással összefüggő demográfiai folyamatokban bekövetkezett hasonló irányú változások okozták.

²⁹ *Muñoz-Perez, F.* (1979).

3. Születési kohorszok első házasságkötéseinek 50 éves korra elért becsült intenzitása néhány európai országban

Достигнутая к возрасту 50 лет оцененная интенсивность первых бракосочетаний когорты рождений в некоторых европейских странах

Estimated intensity attained by the age of 50 years of the first marriages of birth cohorts in some European countries

Születési év (2)	Magyarország (2)	Anglia és Wales (3)	Belgium (4)	Franciaország (5)	Hollandia (6)	Német Szövetségi Köztársaság (7)
F é r f i (8)						
1944	92,7	94,1	90,3	87,1	89,8	84,0
1945	92,1	92,5	89,1	86,7	84,0	85,5
1946	92,1	92,3	89,7	87,6	88,6	83,0
1947	91,7	92,0	88,7	86,8	88,1	81,7
1948	91,0	91,6	88,3	85,9	86,1	79,9
1949	90,5	90,5	88,0	85,2	84,6	78,5
1950	89,4	89,5	87,6	84,0	82,7	76,1
N ő (9)						
1946	95,2	96,7	93,5	92,0	93,8	91,8
1947	95,2	97,3	92,8	90,8	93,5	91,8
1948	94,9	95,7	92,2	89,8	91,7	91,1
1949	95,1	95,0	92,2	89,4	90,8	83,7
1950	94,8	93,7	91,7	88,6	89,7	86,0
1951	95,0	94,1	91,6	87,6	88,5	84,5
1952	94,1	94,3	89,9	86,4	87,3	80,8

Forrás: A nyugat-európai adatok Muñoz-Perez, F., L'évolution récente des premiers mariages dans quelques pays européens" című a *Population*, 1949. 3. sz.-ban (649—604. p.) megjelent tanulmányából származnak.

Горизонтальная графа: (1) Год рождения; (2) Венгрия; (3) Англия и Уэльс; (4) Бельгия; (5) Франция; (6) Голландия; (7) Федеративная Республика Германии; (8) Мужчины; (9) Женщины.

Heading: (1) Birth year; (2) Hungary; (3) England and Wales; (4) Belgium; (5) France; (6) The Netherlands; (7) German Federal Republic.

Összefoglalás

A vizsgálatból kitűnt, hogy azok az irányváltások, amelyek Európa nupcialitását az elmúlt évtizedekben jellemezték, Magyarország házasságkötési mozgalmát is érintették. Bár a házasságkötési mozgalom azok közé a társadalmi jelenségek közé tartozik, amelyekben rendkívül erős a hagyomány ereje, és így a változások csak igen lassan érlelődnek, a legutóbbi évtizedre vonatkozó első házasságkötési adatok és az azok kiegészítésére végzett vizsgálatok a magyar házasságkötési mozgalomban olyan változások jegyeit mutatják, amelyek hosszútávon hatással lehetnek a házasság és a család intézményére.

A tanulmányban a hangsúlyt a házasságkötési mozgalomban résztvevő népesség házassodási magatartására ható demográfiai tényezők vizsgálatára helyeztük. Nem feledkezhetünk meg azonban arról, hogy a házasságkötést — mint társadalmi jelenséget — számos áttételen kereszt-

tül ugyan, de végső soron a fennálló társadalmi, gazdasági, politikai, kulturális és egyéb viszonyok bonyolult összehatása alakítja. A nupcialitásról alkotott teljesebb képhez e tényezők vizsgálata szervesen hozzátartozik. A tanulmányban ismertetett eredményekkel az ilyen irányú kutatások ismeretanyagát is gyarapítani kívántuk.

IRODALOM

1. *Andorka R.* (1975): Paraszti családszervezet a XVIII—XIX. században (Alsónyék és Kőlked adatai nemzetközi összehasonlításban.) *Ethnográfia*, 2—3. sz. 340—367. p.
2. *Brown, A.—Kiernan, K.* (1981): Cohabitation in Great Britain: Evidence from the General Household Survey. *Population Trends*, 25. sz. 4—10. p.
3. *Coale, A.* (1971): Age Patterns of Marriage. *Population Studies*, 2. sz. 193—214. p.
4. *Cseh-Szombathy L.* (1978): A mai magyar család jellegzetességei. In: A változó család. Kossuth Könyvkiadó 255 p. 11—65. p.
5. *Cseh-Szombathy L.* (1981): Házasodás, válás, család. In: Népesedés és népesedéspolitika. Tudományos konferencia 1981. jún. 1. Statisztikai Kiadó Vállalat. Budapest. 176 p. 59—64. p.
6. *Csernák J.-né dr.* (1976): A nőtlen és a hajadon népesség házasságkötési életkorának vizsgálata házassági táblák alapján. *Demográfia*, 2—3. sz. 131—183. p.
7. *Dányi D.* (1977): Regionális fertilitási sémák Magyarországon a 19. század végén. *Demográfia*, 1. sz. 56—87. p.
8. Economic Survey of Europe in 1974. Part II. Postwar Demographic Trends and Outlook until the 2000. United Nations. New York, 1975. 252 p. In: Nuptiality, 45—73. p.
9. *Festy, P.* (1971): Évolution de la nuptialité en Europe occidentale depuis la guerre. *Population*, 2. sz. 331—379. p.
10. *Festy, P.—Pricoux, F.* (1975): Le divorce en Europe depuis 1950. *Population*, 6. sz. 975—1017. p.
11. *Festy, P.* (1980): Data and Perspectives on the New Context of Marriage in Western Europe. *Population and Development Review*, June 311—315. p.
12. *Hajnal, J.* (1953a): The Marriage Boom. *Population Index*, 2. sz. 80—101. p.
13. *Hajnal, J.* (1953b): Age at Marriage and Proportions Marrying. *Population Studies*, 2. sz. 111—136. p.
14. *Hajnal, J.* (1965): European Marriage Patterns in Perspective. In: Population in History. (Szerk. Glass, D. V.—Eversley, D. E. C.) 101—143. p.
15. *Henry, L.* (1963): Approximations et erreurs dans les tables de nuptialité de generations. *Population*, 4. sz. 737—776. p.
16. *Henry, L.* (1966): Perturbations de la nuptialité résultant de la guerre 1914—1918. *Population*, 2. sz. 273—332. p.
17. *Henry, L.* (1972): Nuptiality. *Theoretical Population Biology*, 3. sz. 135—152. p.
18. *Henry, L.* (1977): Nupcialitási sémák. *Demográfia*, 282—298. p.
19. *Hofsten, E.* (1978): Consensual Unions and their Recent Increase in Sweden. *Statistiska Tidskrift*, 1. sz. 24—32. p.
20. *Hofsten, E.* (1979): A jelenlegi demográfiai változások hatása a társadalmi struktúrára Európában. *Demográfia*, 2—3. sz. 241—247. p.
21. *Dr. Hoóz I.* (1972): A kiskorúak házasságáról (egy Tolna megyei vizsgálat eredményei). *Demográfia*, 1. sz. 74—88. p.
22. *Katonáné Soltész M.* (1976): Közvélemény és a házasság felbontása. *Magyar Jog*, 3. sz. 203—213. p.
23. *Katonáné Soltész M.* (1982): Házasság, család, válás — és a jog. Tanulmánykötet. Gondolat Könyvkiadó. Budapest. 405 p.
24. *Dr. Klínger A.—Monigl I.* (1981): Népesedés, népesedéspolitika Magyarországon az 1970-es és az 1980-as évtizedben. *Demográfia*, 4. sz. 395—421. p.
25. *Kovács A.* (1925): A népesség fejlődése Magyarországon az utolsó félszázad alatt. *Statisztikai Szemle*, 1. sz. 1—16. p.
26. *Leete, R.* (1979): New Direction in Family Life. *Population Trends*, 15. sz. 4—9. p.
27. Magyarország népesedése a két világháború között. (Szerk.: Dr. Szabady E.) Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 1965. 329 p.
28. *Monigl I.* (1981): Hátrányos helyzetek az életciklus egymást követő szakaszaiban. Sokszorosított kézirat. 12 p.
29. *Muñoz-Perez, F.* (1979): L'évolution récente des premiers mariages dans quelques pays européens. *Population*, 3. sz. 649—694. p.
30. *Muñoz-Perez, F.* (1981): Les caractéristiques actuelles de la nuptialité dans les pays Nordiques. *Population Aren*, 92. sz. 1322—1324. p.
31. *Norton, A. J.* (1980): The Influence of Divorce on Traditional Life-Cycle Measures. *Journal of Marriage and the Family*, 1. sz. 63—69. p.
32. *Pallós E.—dr. Vukovich Gy.* (1960): A magyar házassági mozgalom néhány jellegzetessége; házassági táblák. *Demográfia*, 2. sz. 159—191. p.
33. *Pressat, R.* (1963): A demográfia oktatásának új koncepciója. (Bevezetés a kvantitatív módszerekbe.) *Demográfia*, 1. sz. 7—29. p.
34. *Pressat, R.* (1972): Demographic Analysis. Methods, Results, Applications. Edward Arnold. USA. 498 p.
35. *Roussel, L.* (1981): Le remariages des divorcés. *Population*, 4—5. sz. 765—790. p.
36. *Schoen, R.* (1977): A Two-Sex Nuptiality-Mortality Life-Table. *Demography*, 3. sz. 333—350. p.
37. *Schoen, R.* (1981): The Harmonic Mean as the Basis of a Realistic Two-Sex Marriage Model. *Demography*, 2. sz. 201—216. p.
38. *Dr. Tamásy J.* (1975): Házasság-válás, családalakulás. A családok és háztartások összetétele. *Demográfia*, 2—3. sz. 201—222. p.
39. *Tárkány Szécs E.* (1981): Magyar jogi népszokások. Gondolat Könyvkiadó. Budapest. 901 p.
40. *Tekse K.* (1969): A termékenység néhány jellemzője Közép- és Dél-Európában az első világháború előtt. *Demográfia*, 1—2. sz. 23—48. p.

41. Tekse K. (1978): Az alacsony termékenység demográfiai vonatkozásai. *Demográfia*, 2—3. sz. 257—285. p.
 42. Theiss E. (1958): Korreláció és trendszámítás. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 318 p.
 43. Valkovics E. (1979): A demográfiai elemzés elvei és módszerei. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet. Szokszorosított kézirat. 598 p.
 44. Watkins, S. C. (1981): Regional Patterns of Nuptiality in Europe, 1870—1960. *Population Studies*, 2. sz. 199—215. p.
 45. Wrigley, E. A. (1973): Népesedés és történelem. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 239 p.
 46. Wunsch, G. J.—Termote, M. G. (1978): Introduction to Demographic Analysis and Methods. Plenum Press. New York. 274 p.

ДИНАМИКА ПЕРВЫХ БРАКОСОЧЕТАНИЙ КОГОРТ РОЖДЕНИЙ ПОСЛЕ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Резюме

В Венгрии из вступающих в брак лиц доля неженатых или незамужних, которые заключают брак первый раз, составляет около 80%. В последнее десятилетие коэффициенты брачности по календарным годам (периоду) показывают неблагоприятное изменение условий заключения брака: коэффициенты брачности снижаются, средний возраст вступающих в брак лиц увеличивается, количество разводов стагнируется на высоком уровне и после развода лица реже вступают в повторный брак.

Хотя неблагоприятные тенденции брачности можно объяснить разными причинами — вступление когорт меньшей численности в брачный возраст, уменьшение степени вступлений в повторный брак, распространение сожительства вне брака и т.п. —, на основе данных календарных годов мы не можем ответить на вопрос, разве начавшаяся в 1970-ые годы снижающаяся тенденция является краткосрочной и касается только календарь первых бракосочетаний или она выражает новые нормы поведения, которые изменяют и конечную долю — интенсивность — бракосочетаний.

Исследование, проведенное в Исследовательском институте по демографии Центрального статистического управления ВНР, хотело получить ответ на этот вопрос и установить корреляцию между брачностью 1950-ых и 1960-ых годов и отношением к вступлению в брак когорт рождений, заключивших брак в эти годы. В этом исследовании была изучена динамика первых бракосочетаний вступивших в брак после второй мировой войны мужчин, родившихся между 1925 и 1957 гг. и женщин, родившихся между 1925 и 1959 гг., методом таблиц брачности на основе имеющихся в распоряжении данных о движении населения по годам рождения и возрасту. О детальных результатах лонгитудинального исследования издается публикация: предварительные результаты этого исследования излагаются в данной статье.

Таблицы брачности когорт рождений могут быть составлены только при знании повозрастных вероятностей — не зависящих от отрицательного влияния смертей — вступлений в первый брак в возрасте 15—49 лет. Большинство наблюдаемых когорт еще не закончили вступлений в первый брак до последнего известного календарного года (до 1979 г.). Для узнавания их ожидаемого отношения в популяции когорт рождений была проведена оценка на основе темпа роста количества заключивших уже брак лиц на 100 тыс. человек. (Смотри рисунки II/a. и в. или III/a. и в.). Из многочисленных факторов, оказывающих влияние на вступления в первый брак, были исследованы три: 1. доля полов в поколениях, вступивших в брачный возраст после второй мировой войны; 2. динамика повторных браков разведенных лиц; 3. признаки, указывающие на изменение отношения к выбору партнера.

По результатам исследования за прошедшие 30 лет вследствие снижения количества рождений против мужских когорт были женские когорты с уменьшающейся численностью. Особенно высокие числа рождений 1950-ых годов и после этого резкое снижение мешали в большой мере брачности поколений, вступивших в брачный возраст в 1970-ые годы. За прошедшие 15 лет частота вступлений в повторный брак уменьшалась непрерывно, что вероятно оказало действие и на пропорцию первых бракосочетаний. Нет фактической информации об изменении отношения к выбору партнера, но предполагается, что в населении брачного возраста увеличение доли

лиц, которые не заключили брака, оказывает обратное действие на брачность, потому что оно превращает жизнь в неженатом и незамужнем семейном состоянии в обычную альтернативу. (В начале столетия и перед второй мировой войной Венгрия следовала схеме «неевропейской» брачности и только 5—7 процентов населения остались неженатыми или незамужними.) В настоящее время кажется, что изменение отношения к вступлению в брак касается только родившихся в 1930-ых годах поколений, хотя наблюдается и распространение сожителств.

По исследованию, за период, прошедший со второй мировой войны, брачность женщин изменялась в меньшей мере, чем у мужчин, брачность которых оказалась неблагоприятной за последние 15 лет.

В мужских поколениях, заключивших брак в 1950-ых годах родившихся в 1925—1936 гг., средний возраст при вступлении в первый брак снизился с 25,9 лет до 24,7 года, в женских поколениях, родившихся в 1925—1939 гг., с 23,2 года до 21,3 года (и 95—96% вступили в брак). В начале 1960-ых годов родившиеся в 1937—1941 гг. мужчины и родившиеся в 1940—1945 гг. женщины отложили свои бракосочетания, но позже количество их браков увеличилось и по оценкам окончательная пропорция их бракосочетаний равнялась 93% у мужчин и 95% у женщин. В этих годах начался поворот брачности мужчин и женщин: пропорция вступлений в первый брак была выше у женщин, чем у мужчин. Во второй половине 1960-ых годов образовался гребень волны бракосочетаний, заключившие брак в то время мужчины, родившиеся в 1942—1949 гг. и женщины, родившиеся в 1946—1949 гг., вступили в брак раньше (в среднем возрасте 24,1 или 21,3 года). Изменение календаря первых бракосочетаний не касалось интенсивности брачности женщин, но оцененное значение уровня брачности мужчин в этих когортах составило уже только 90%. Средний брачный возраст заключивших брак в 1970-ых годах мужчин, родившихся в 1950—1957 гг. и женщин, родившихся в 1950—1959 гг., продолжался снижаться (до 24,4 или 21,0 года), что — по оценкам — вероятно сопровождается резким уменьшением доли заключающих брак лиц, особенно у мужчин: с 89% до 81%. Меньшее снижение ожидается у женщин: с 95% до 91%.

В теперешних тенденциях первых бракосочетаний — на основе ожидаемого уровня брачности самых молодых когорт рождений — брачность Венгрии очень похожа на брачность населений Западной Европы. (смотри таблицу 3). Это показывает, что кроме приближения в отношении условий жизни, образа жизни и поведения современных обществ, после второй мировой войны произошли такие изменения в демографической структуре европейских населений и в связанных с брачностью демографических процессах, какие уже не мотивируют в слишком большой мере сохранения отличия, происходящего от *Й. Гайнала* и часто упомянутого даже в настоящее время, по «европейской» и «неевропейской» схеме брачности.

DEVELOPMENT OF FIRST MARRIAGES OF BIRTH COHORTS AFTER WORLD WAR II

Summary

In Hungary the single persons who contract marriage the first time represent about 80 per cent of the marrying population. In the recent decade the rates of marriage movement by calendar years (period) show unfavourable changes in the marriage conditions: the nuptiality rates decrease, the average age of marrying persons increases, the number of divorcees is stagnant on a high level and remarriages after divorce are less frequent.

Though the unfavourable tendencies of marriage movement may have several reasons—smaller cohorts enter the marriageable age, regress in remarriage rates, spreading of unmarried cohabitation etc.—on basis of the data of calendar years we cannot answer the question whether the decreasing trend having started in the 1970s is a short-range tendency and concerns only the calendar of first marriages or it represents new norms of behaviour which also change the final ratio—intensity—of marriages.

The Demographic Research Institute of the Hungarian Central Statistical Office carried out a survey to clarify this question and to state the correlations between the marriage movement of the 1950s and 1960s the attitude towards marriage of the birth cohorts married in these years. On basis of the available vital statistics—by years of birth and age—the survey investigated with the method of nuptiality table the development of the first marriages of males born between 1925 and 1957 and females born between 1925 and 1959 and married after World War II. On the detailed results of the longitudinal survey a publication will be issued and its preliminary results are highlighted in this article.

The nuptiality tables of the birth cohorts can be compiled only if we know the age-specific probabilities— independent of the disturbing impact of deaths—of the first marriages in the observed age interval of 15–49 years. The majority of the observed birth cohorts did not yet complete contracting first marriage till the last known calendar year (till 1979). To know their presumable attitude estimates were made in the population of the birth cohorts on basis of the paces of growth in the number of persons already married per 100,000 population. (See graphs II/a. and b., and III/a. and b., respectively). Of the numerous factors affecting the development of first marriages at the research three were investigate: 1. the proportion of sexes in the generations having entered the marriageable age after World War II; 2. the development of the remarriages of divorcees; 3. symptoms indicating the change in the attitude towards the choice of partner.

According to the results of the survey in the recent 30 years due to the decrease in the number of births against the male cohorts there were always smaller and smaller female cohorts. Especially the very high birth rates of the 1950s and the following great fall disturbed much the nuptiality movement of the generations having entered the marriageable age in the 1970s. In the last 15 years the frequency of remarriages declined continuously which might have reacted also upon the rate of first marriages. There is no factual information on the change in the attitude towards marriage but we suppose that within the population of marriageable age the increase in the proportion of non-married persons reacts upon the nuptiality movement because through this the single marital status becomes a usual alternative. (At the beginning of the century and before World War II Hungary followed the scheme of the "non-European" nuptiality and only 5–7 per cent of the population remained single.) At present it seems that the change in the nuptiality attitude concerns only the generations born in the 1950s though there are also signs of the spreading of cohabitation.

According to the survey in the period elapsed since World War II female nuptiality changed less than that of males whose nuptiality developed unfavourably in the recent 15 years.

In the male generations married in the 1950s and born in 1925–1936 the average age at first marriage fell from 25.9 to 24.7 years and in the female generations born in 1925–1939 from 23.2 to 21.3 years, and 95–96 per cent of them married. At the beginning of the 1960s males born in 1937–1941 and females born in 1940–1945 postponed their marriages, but later they married in a greater number and according to the estimates the final ratio of their marriages attains 93 per cent among the males and 95 per cent among the females. In these years the nuptiality of males and females began to turn over: the ratio of first marriages was higher among the females than among the males. In the second half of the 1960s a peak of wave in marriages developed, the males born in 1942–1949 and the females born in 1946–1949 married at that time advanced their marriages (to the average age of 24.1 and 21.3 years, respectively). The change in the calendar of first marriages did not influence the intensity of female nuptiality but in these cohorts the estimated nuptiality level of males was already only 90 per cent. The average age at marriage of males born in 1950–1957 and females born in 1950–1959 and married in the 1970s continued to decrease (to 23.9 and 21.0 years, respectively), and at the same time—according to estimations—probably also the proportion level of marrying persons falls much, especially among males: from 89 to 81 per cent. A slighter decrease may be expected for females: from 95 to 91 per cent.

In the present trends of first marriages—on basis of the expectable nuptiality level of the youngest birth cohorts—the nuptiality movement of Hungary is very similar to the nuptiality of the populations of Western Europe (See Table 3).

This shows that beside the approach in the life conditions, manner of life and behaviour of the modern societies, after World War II similar changes occurred in the demographic structure of the European populations and in the demographic processes related to nuptiality which do not justify anymore the maintenance of the distinction deriving from *J. Hajnal* and referred to even now according to which there is the "European,, and "non-European" scheme of nuptiality.

**AZ IDŐSKORÚ NÉPESSÉG STRUKTURÁLIS
VÁLTOZÁSAI A TÚLNYOMÓAN MEZŐGAZDASÁGI
TÁRSADALOM FEJLETT IPARI TÁRSADALOMMÁ VALÓ
ÁTALAKULÁSA KÖVETKEZMÉNYEKÉPPEN**

STEFANO SOMOGYI

1. Körülbelül 3 évtizede foglalkozom a népesség előregedésének problémáival, de csak az utolsó tíz év alatt történt, hogy politikai szempontból is tanulmányozni kezdték a demográfusok munkáját. E kérdésnek ugyanis a demográfiai szempontokon túl nyilvánvalóvá váltak a gazdaság-, társadalom- és szociálpolitikai vonatkozásai is.

A gazdasági és társadalmi jelenségek történelmi változásának lépcsőfokait az úgynevezett fejlett országokban legnagyobb részben az aktív népesség átalakulásával elemezték, vagyis főképp azzal foglalkoztak, hogy miképpen lettek mezőgazdasági országokból ipari, kereskedelmi és más ún. „harmadik” ágú foglalkozások gazdasági szervezetei. Ehhez tartozik azon átváltozás is, ami a községek úgynevezett „urbanizálási” folyamatát hozta létre.

Demográfiai szempontból a társadalom — a természetes szaporodás „antiökonomikus” jellegéből (ami a magas számú elveszületések és az ugyanúgy magas számú halálozásokból eredt) — átváltozott egy „ökonomikus” típusú természetes szaporodású társadalommá, amit főleg a születésszabályozással és a gyermekhalandóság lecsökkentésével tudtak elérni. Természetesen ez az átalakulás nem ritmikus folyamatként történt, s ezt a demográfusok korrekt módon nyilvántartották.

2. Ezekkel a modifikációkkal egyidejűleg egy olyan folyamat kapott évről-évre élénkebb megvilágítást, ami ugyanolyan erőteljesen befolyásolta a nemzetek fejlődését: *a magasabb fokú korosztályoknak az eleinte lassú, de idővel mindinkább föltartóztathatatlán előretörése, mind abszolút, mind relatív módon.* Hosszú időn keresztül sem a demográfusok, sem a közgazdászok, vagy a szociológusok nem vizsgálták ezeket a jelenségeket elegendő fontossággal és alaposan, és nem értették meg, hogy minden év elmúltával az országok, a nemzetek, a népesoportok fokról-fokra bonyolultabb kérdésekkel fognak találkozni, amelyeket mindinkább nehezebb lesz megoldani. A denatalitás, a belső vándorlás, a kivándorlás, az urbanizálási folyamat, a nemek egyensúlyának változása, ezek és más hasonló

tényezők hozzájárultak ahhoz, hogy az úgynevezett „harmadik életkor” problémái ma már nemcsak a nemzeti és regionális politikának, hanem a gazdasági és szociális terveknek is elválaszthatatlan részei és céljai lettek.

3. Olaszországban 1861-ben minden 100 lakosra 6,55 60 éves és ennél idősebb lakos jutott (26 millió lakosra 1 700 000), de 1971-ben ez az arányszám már 16,88 százalékra emelkedett, és már 1979-ben elérte a 17,10%-ot, mert a növekedés tendenciája eddig még nem volt megállítható. (1. táblázat.)

A 60 éves és ennél idősebb férfiak és nők aránya az össznépességen belül korántsem volt egyenlő: 15,10% a férfiaké és 18,55% a nőké (1971). Mialatt a népesség 1861 és 1971 között csak kétszeresére emelkedett (100-ról 208,7), a magasabb életkorúak (60 éves és idősebb) száma több mint ötszörösére növekedett (100-ról 537,4).

4. Természetesen az első világháború éveiben a születések száma erősen lecsökkent, amit a háború utáni évek nem tudtak teljesen kiegyensúlyozni, de e hullám-mozgásoknak a tanúságai megtalálhatók az idősebb korok évjáratának mozgásaiban. Így hát ha az 1915, 1916, 1917 és 1918. években a 60 éveseknél és ennél idősebeknél, amikor valami szabálytalanságot látunk, ez nem a tendencia megfordulását jelenti, hanem a születési kohorszok befolyásával magyarázható.

5. Szemléltetésképpen 1861-től 1971-ig összeállítottam ötéves csoportokra, tíz éves időközökkel a korösszetétel átalakulását (2. és 3. táblázat).

A 35—39 éves korcsoportok az egész fejlődés alatt viszonylag kevés változást mutattak, de a következő korcsoportok az 55—59 évesekig már megduplázódtak a naptári évek előremenetével, de csak a második világháború utáni periódusokban.

Minden 10 éves naptári változásnál (tehát a népszámlálásokkor) a 60—64 éves korosztályok mind nagyobb különbséget mutatnak az alacsonyabb életkorúakkal szemben: ez az a határvonal, ahol megkezdődik a „harmadik fokú korcsoportok” szakasza. A 60—64 és a 65—69 korosztályok eléggé hasonlítanak egymás között, de ettől feljebb mindinkább láthatóak nagyobb különbségek, amik úgy jelentkeznek, hogy a 80—84 korcsoporttól — szerintem — elkezdődik egy „negyedik fokú életkor.”

6. Az életkor meghosszabbodása több nagyon fontos demográfiai, gazdasági és szociális következménnyel jár.

Először is míg 1861-ben nem voltak alapvető különbségek az életkorok között *nemi arányok szerint* (és ami volt, az mind a férfi népesség javára alakult), száz évvel később minden életkorcsoportban jelentkeztek olyan viszonyszámok, amik a női népesség javára voltak: a 60 éven felülieknél a viszonyszám 77,1 férfi volt 100 nőre és a 65 éven felülieknél 72 férfi volt 100 nőre és ez a tendencia látható a következő 1979-es adatok szerint is. A legnagyobb valószínűség szerint ez a folyamat tovább fog tartani. (4. táblázat).

Itt persze nem szabad figyelmen kívül hagyni a kivándorlás, a két világháború és a normális magasabb férfi halandóság kihatását (ez utóbbit főképp professzionális okokból).

A két nem közötti eltolódások mindinkább erősebben fognak kihatni a „harmadik fokú” és főleg a „negyedik fokú” korosztályok mennyiségbeli

1. Népesség nagy korcsoportok szerint Olaszországban — 1861, 1971 és 1979

Население по сводным возрастным группам в Италии в 1861, 1971 и 1979 гг.

Population by major age-groups in Italy in 1861, 1971 and 1979

Korcsoport (év)	Összesen			Férfiak			Nők		
	1861	1971	1979*	1861	1971	1979*	1861	1971	1979*
Abszolút szám (ezerben)									
Az összes népesség	25 756	53 745	56 828	12 904	26 145	27 768	12 852	27 600	29 061
0—59	24 068	44 674	47 113	12 040	22 196	23 622	12 028	22 479	23 492
0—64	24 680	47 592	49 386	12 360	23 569	24 667	12 320	24 023	24 719
60—X	1 688	9 071	9 715	864	3 949	4 146	824	5 121	5 569
65—X	1 076	6 153	7 442	544	2 576	3 100	532	3 577	4 342
Index számok Bázis 1861 = 100,0									
Az összes népesség	100,0	208,7	220,6	100,0	202,6	215,2	100,0	214,8	226,1
0—59	100,0	185,6	195,7	100,0	184,4	196,2	100,0	186,9	195,3
0—64	100,0	192,8	200,1	100,0	190,7	199,6	100,0	195,0	200,6
60—X	100,0	537,4	575,5	100,0	457,1	479,9	100,0	621,5	675,8
65—X	100,0	571,8	691,6	100,0	473,5	569,9	100,0	672,4	816,2
Az össznépesség százalékában									
60—X	6,55	16,88	17,10	6,70	15,10	14,93	6,41	18,55	19,16
65—X	4,18	11,45	13,10	4,22	9,85	11,16	4,14	12,96	14,94

* „De jure” népesség

2. Jelenlevő népesség korcsoportok szerint Olaszország mostani területén, tízéves periódusokban
Abszolút számok (ezerben)

Наличное население по возрастным группам на территории Италии в десятилетних периодах.
(Абсолютные цифры (в тыс.))

The present population by age-groups on the today's territory of Italy in ten-year periods.
Absolute figures (in thousand) (at the end of the year)

(év végén)

Korcsoport (év)	1861	1871	1881	1891	1901	1911	1921	1931	1941	1951	1961	1971
0—4	3 500	3 401	3 539	4 165	4 349	4 516	3 553	4 493	4 310	4 321	4 197	4 410
5—9	2 774	2 838	3 096	3 545	3 682	3 928	4 013	4 403	4 164	3 894	3 991	4 622
10—14	2 532	2 708	2 788	3 021	3 502	3 842	4 155	3 347	4 255	4 202	4 242	4 198
15—19	2 411	2 581	2 711	2 889	3 122	3 384	3 694	3 856	4 283	4 006	3 674	3 773
20—24	2 185	2 417	2 517	2 553	2 728	3 050	3 271	3 818	3 192	4 041	3 855	3 975
25—29	2 194	2 231	2 189	2 430	2 280	2 553	2 778	3 234	3 670	3 890	3 592	3 412
30—34	1 686	2 052	2 116	2 206	2 118	2 271	2 558	2 854	3 600	2 868	3 738	3 791
35—39	2 001	1 853	1 828	1 904	2 000	2 040	2 284	2 510	3 074	3 539	3 733	3 612
40—44	1 315	1 645	1 848	1 761	1 881	1 916	2 081	2 331	2 706	3 356	2 697	3 690
45—49	1 435	1 437	1 421	1 610	1 692	1 808	1 893	2 098	2 362	2 881	3 262	3 607
50—54	996	1 234	1 504	1 488	1 610	1 720	1 690	1 869	2 140	2 501	3 180	2 580
55—59	1 039	1 046	1 101	1 204	1 383	1 458	1 545	1 686	1 882	2 132	2 654	3 004
60—64	612	827	1 121	1 095	1 185	1 335	1 391	1 410	1 581	1 877	2 230	2 918
65—69	525	591	602	761	864	1 006	1 037	1 235	1 317	1 531	1 777	2 320
70—74	265	370	506	583	619	718	782	895	926	1 123	1 407	1 716
75—79	187	210	226	230	353	388	436	538	635	735	946	1 107
80—84	63	95	126		152	183	200	255		348	488	655
85—89	28	31	28		38	55	60	76		131	188	268
90—94	5	9	9	142	9	11	13	12	442	25	44	72
95—X	3	2	2		2	2	2	1		3	9	15
Összesen	25 756	27 578	29 278	31 587	33 569	36 184	37 437	49 921	44 539	47 224	49 904	53 745

Megjegyzés: Népszámlálási adatok az 1891. és 1941. évek kivételével, amik saját számítások alapján készültek, mivel ezekben az években nem volt népszámlálás.

3. Index számok
 bázis 1861 = 100,0
 Индексные цифры
 База 1861 г. = 100,0
 Index numbers
 Basis 1861 = 100.0

Korcsoport (év)	1861	1871	1881	1891	1901	1911	1921	1931	1941	1951	1961	1971
0—4	100,0	97,2	101,1	119,0	124,3	129,0	101,5	128,4	123,1	123,5	119,9	126,0
5—9	100,0	102,3	111,6	127,8	132,7	141,6	144,7	158,7	150,1	140,4	143,9	166,6
10—14	100,0	106,9	110,1	119,3	138,3	151,7	164,1	132,2	168,0	166,0	167,5	165,8
15—19	100,0	107,0	112,4	119,8	129,5	140,4	153,2	159,9	177,6	166,2	152,4	156,5
20—24	100,0	110,7	115,3	117,0	124,9	139,6	149,7	174,7	146,1	184,9	176,4	181,9
25—29	100,0	101,7	99,8	110,8	103,9	116,4	126,7	147,4	167,3	177,3	163,7	155,5
30—34	100,0	121,7	125,5	130,8	125,6	134,7	151,7	169,3	213,5	170,1	221,7	224,9
35—39	100,0	92,6	91,4	95,2	100,0	102,0	114,1	125,4	153,6	167,9	186,6	180,5
40—44	100,0	125,1	140,5	133,9	143,0	145,7	158,3	177,3	205,8	255,2	205,1	280,6
45—49	100,0	100,1	99,0	112,2	117,9	126,0	131,9	146,2	164,6	200,8	227,3	251,4
50—54	100,0	123,9	151,0	149,4	161,7	172,7	169,7	187,7	214,9	251,1	319,3	259,0
55—59	100,0	100,7	106,0	115,9	133,1	140,3	148,7	162,3	181,1	205,2	255,4	189,1
60—64	100,0	135,1	183,2	178,9	193,6	218,1	227,3	230,4	258,3	306,7	364,4	476,8
65—69	100,0	112,6	114,7	145,0	164,6	191,6	197,5	235,2	250,9	291,6	338,5	441,9
70—74	100,0	139,6	190,9	220,0	233,6	270,9	295,1	337,7	349,4	423,8	530,9	647,6
75—79	100,0	112,3	120,9	123,0	188,8	207,5	233,2	287,7	339,6	393,1	505,9	592,0
80—84	100,0	150,8	200,0		241,3	290,5	317,5	404,8		552,4	774,6	1039,7
85—89	100,0	110,7	100,0		135,7	196,4	214,3	271,4		467,9	671,4	957,1
90—94	100,0	180,0	180,0	143,4	180,0	220,0	260,0	240,0	446,5	500,0	880,0	1440,0
95—X	100,0	66,7	66,7		66,7	66,7	66,7	33,3		100,0	300,0	500,0
Összesen	100,0	107,1	113,7	122,6	130,3	140,5	145,4	158,9	172,9	183,4	193,8	208,7

Megjegyzés: Népszámlálási adatok az 1891. és 1941. évek kivételével, amik saját számítások alapján készültek, mivel ezekben az években nem volt népszámlálás.

4. *A nemek aránya*
(100 nőre jutó férfi)

Удельный вес полов
(Мужчины на 100 женщин)

Sex ratio
(Males per 100 females)

Nagy korcsoportok (év)	1861	1971	1979*
Összesen	100,4	94,7	95,5
0—59	110,1	98,7	100,6
0—64	100,3	98,1	99,8
60—X	104,9	77,1	74,4
65—X	102,3	72,0	71,4

* „De jure” népesség

helyzetére, ami főleg a női népesség jövőjére lesz súlyos és gyakran tragikus kihatással.

7. Nagyon fontos az idősebb korosztályok helyzete a családi életben. Az ipari átalakulás magával hozta a patriarchális családok átváltozását. Minden évben alacsonyabb a családok átlagos nagysága: pl. 1881-től 1971-ig az olasz népszámlálások szerint ez a mutató 4,47-ről 3,35-re csökkent és ez egy általános tendencia, ami főleg az utolsó évtizedekben lett mindinkább látható (3,97 1951-ben, 3,63 1961-ben és 3,35 1971-ben).

Az átlagos családnagyság — a családtagok számának — csökkenése a nagyobb családoknál jobban érvényesül.

Világos, hogy egy alacsonyabb taglétszámú családnál az idősebb generációnak a helyzete állandóan rosszabbodni fog. Például a két utolsó (1961. és 1971.) népszámlálásnál az ötagú családok számától kezdve minden magasabbrendű osztálynak alacsonyabb a százalékszámája; a családtagok száma pedig az 5. osztálytól szintén csökken (5. táblázat).

(Ami az első osztályt illeti, abban természetesen bent találhatóak mindazon egyének, akiket, mivel egyedül élnek, a népszámlálási módszertan „családnak” számít.) Valószínűleg nem lehet kétség a fölött, hogy ez a helyzet nem változhat meg úgy, hogy hatására javulás mutatkozik az idősebb korosztályok anyagi, szociális és pszichikai helyzetében.

8. A család alakulásánál arra is szükséges gondolnunk, hogy milyen az idősebb korosztályok családi állapota. (Lásd dr. Molnár Lászlónak a „Demográfiában” megjelent tanulmányát. 1982. 1., Az élettartam meghosszabbodása és a generációk kapcsolatának változásai.)

Nézzük például az 1971-es adatokat, mert túlságosan bonyolult lenne speciális módon vizsgálni a változásokat (6. táblázat).

Szükséges azonban megjegyezni, hogy az összes olasz demográfiai statisztikában (de tulajdonképpen a nemzetközi kiadványokban is), a családi állapotot a népszámlálásoknál az úgynevezett jogi helyzet szerint

¹ Az 1981. népszámlálásról még nem állnak rendelkezésre az adatok.

vizsgálják és nem pedig mint ahogy logikus és racionális lenne, társadalomtudományi és gazdasági elemző szempontok alapján; vagy pedig, ami még célravezetőbb lenne, az érdekelt egyének kijelentésére támaszkodva az ő tényleges helyzetük közlése szerint, vagyis hogy együttélésben vannak, vagy azon kívül élnek-e.

5. A jogi népesség a családtagok száma szerint

Постоянное население по числу членов семьи

The de jure population by number of family members

A családtagok száma	Abszolút számok (ezer)				Százalék			
	Családok		Családtagok		Családok		Családtagok	
	1961	1971	1961	1971	1961	1971	1961	1971
1	1 464	2 062	1 464	2 062	10,6	12,9	2,9	3,9
2	2 693	3 509	5 387	7 019	19,6	22,0	10,8	13,1
3	3 088	3 582	9 258	10 746	22,4	22,4	18,6	20,1
4	2 798	3 390	11 192	13 561	20,4	21,2	22,4	25,3
5	1 726	1 893	8 632	9 465	12,6	11,8	17,3	17,7
6	956	843	5 739	5 056	7,0	5,3	11,5	9,5
7	494	366	3 455	2 561	3,6	2,3	6,9	4,8
8	255	169	2 040	1 353	1,8	1,1	4,1	2,5
9—X	273	167	2 743	1 667	2,0	1,0	5,5	3,1
Össz.	13 747	15 981	49 910	53 490	100,0	100,0	100,0	100,0

Társadalmi-gazdasági szempontból igen fontos, hogy tudjuk azt, hogy egy nőtlen vagy hajadon, vagy özvegy egyedül él-e, vagy jogilag formált családban, vagy pedig egy jogilag el nem ismert, de ténylegesen családszerű együttélésben van.

Igen jelentős különbségek vannak mind a korcsoportok között az egyes családi állapotok szerint, mind a családi állapotok korévi viszonyai szerint. Nagyon nehéz hasonlatosságokat találni a különböző családi állapotok osztályai között, ha főleg az évkorosztályok alapján vizsgáljuk pl. a nőtlen vagy házasság csoportokat. Miután az egyéneket meg kell különböztetni mind családi, mind társadalmi funkciók szerint, magától értetődik, hogy az idősebb korosztályok érdekeit és problémáit úgy kell kezelniük, hogy a más-más családi állapot irányítsa mind a családban, mind az esetleges társadalmi védőszervezetekben való elhelyezésüket.

9. Az olasz társadalom, amire a múltban túlnyomóan a mezőgazdasági típus volt a jellemző, az idők múltával, de főleg a hozzánk közelebb eső időszakban, mindinkább fölvetett először főleg ipari és azután úgynevezett „tercier” karaktert.

6. Az idősebb népesség megoszlása családi állapot szerint 1971-ben

*Распределение старого населения по семейному состоянию
в 1971 г.*

Distribution of the elder population by marital status in 1971

Korcsoportok	Férfi				Nő	
	Nőtlen	Házás	Özvegy	Hajadon	Házás	Özvegy
Abszolút számok (ezerben)						
60—69	283	1939	178	454	1520	820
70—79	110	797	232	261	529	879
80—89	33	166	145	85	67	424
90—X	7	7	17	11	2	42
Összesen	433	2909	572	811	2118	2165
Százalékok a családi állapotok összességében						
60—69	65,2	67,7	31,9	56,0	71,7	37,9
70—79	25,4	27,4	40,5	32,2	25,0	40,6
80—89	7,7	5,7	25,4	10,4	3,2	19,6
90—X	1,7	0,2	3,1	1,4	0,1	1,9
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Százalékok a korcsoportok összegében						
60—69	11,79	80,79	7,42	16,25	54,40	29,35
70—79	9,66	69,97	20,37	15,64	31,70	52,66
80—89	9,59	48,26	42,15	14,76	11,63	73,61
90—X	22,58	22,58	54,84	20,00	3,64	76,26
Összesen	11,06	74,32	14,62	15,92	41,58	42,50

Még az olasz államegység alkalmával, 1861-ben, a foglalkoztatott népességnek 69,7%-a a mezőgazdasági szektorhoz tartozott (7. táblázat), és még ötven év elmúltával, 1911-ben is több mint a népesség fele, 58,4% így volt regisztrálva. Az utolsó évtizedekben radikális változásokon ment keresztül a népesség megoszlása foglalkozási csoportok szerint és 1971-ben már csak 17,2% volt földműves jellegű; majdnem a fele: 44,4% az ipari ágakhoz tartozott.

Természetesen minket az érdekel főképpen, hogy milyen arányban vesznek részt az idősebb korosztályok a foglalkoztatottak között, vagy pedig egy más oldalról nézve a kérdést, kik azok, akiknek a vállára nehezedik az idősebb korosztályok eltartása.

7. A foglalkoztatott népesség három nagy foglalkozási csoport szerint
 Занятое население по трем большим профессиональным группам
 The employed population by three major occupational groups

Népszámlálás évei	Abszolút szám (ezerben)				Részarány (százalék)		
	Mezőgazdaság	Ipar	Egyéb	Összesen	Mezőgazdaság	Ipar	Egyéb
1861	10 827	2 806	1 902	15 535	69,7	18,1	12,2
1911	10 211	4 152	3 134	17 497	58,4	23,7	17,9
1961	5 619	7 990	5 920	19 458	28,9	40,7	30,4
1971	3 243	8 350	7 238	18 831	17,2	44,4	38,4

Az első népszámlálás idejében minden 60 éven felüli lakosra 9,28 aktív kereső jutott; ez az arányszám 1971-ben leesett 2,08-ra. Ha azonban a 65 éven felüli lakosság helyzetét vizsgáljuk, az arányszám — ugyancsak a vizsgált népesség egy főjére számítva — az eredeti 14,56-ról 3,06-ra csökkent (8. táblázat).

8. A foglalkoztatott népesség és az időskorúak aránya
 (Olaszország mostani területe szerint)

Занятое население и удельный вес старых
 (По теперешней территории Италии)

The employed population and proportion of old persons
 (According to the present territory of Italy)

Népszámlálási évek	Foglalkoztatott népesség	Időskorúak		Arányszámok az időskorúak és az összes foglalkoztatottak között	
		60—X	65—X	60—X	65—X
1861 ^a	15 665	1 688	1 076	9,28	14 56
1951	20 672	5 773	3 896	3,58	5,31
1961	20 097	7 089	4 259	2,83	4,72
1971	18 831	9 071	6 153	2,08	3,06

^a Részben becsült adat.

Abban az esetben is, amikor az idősebb korosztálybelieknek van egy bizonyos gazdasági és pénzügyi alapjuk, a foglalkoztatott népesség közvetlen és közvetett támogatására kell számítani anyagi ellátásuk fedezésére érdekében. Az időskorúak évről-évre magasabb száma miatt mind az egyes dolgozóknak, mind a közösségnek egyre súlyosabb anyagi terheket kell viselniük, mind közvetlen részesedéssel az idősebbek családi ellátásának biztosítására, mind közvetett hozzájárulással az adókhöz és más anyagi költségekhez, amiket a népnek, a közösségnek vállalnia kell. Az állam

is kénytelen különböző kötelezettségeket vállalni: nyugdíjak, kórházi ápolás, orvosi kezelés stb., amiket a törvények előírnak a társadalombiztosítás különböző fokú formáinak teljesítése érdekében.

10. Nem gondolok arra, hogy történeti vizsgálat alapján kimutassam, hogy milyen változások jelentek meg a népesség *iskolai képzettsége fejlődésében*. De azért elsőrangú értéke van annak, hogy az utolsó három népszámlálás adatai alapján bemutassam, milyen átalakulások történtek e tekintetben a népesség idősebb korosztályú részeiben.

Sajnos az olasz statisztika csak két időskorú csoportra ad felvilágosítást, a 65—74 évesekre és a 75. évtől fölfelé. A pontosabb megfigyelés érdekében összehasonlítjuk ezeket az adatokat az össznépeiségre vonatkozó számokkal, magától érthetően csak a 6 éven felüli életkorokban (9. táblázat).

Természetesen a két nemre vonatkozó adatokat nem egyesítve, hanem külön-külön figyeljük meg, mert még mindig jelentős és egyelőre nehezen áthidalható különbségek észlelhetők a férfiak és a nők iskolázottságában több tekintetben is. Amíg a férfi népesség összességében 1951-ben már csak 10,5% volt analfabéta, az idősebbeknél: 65—74 éves korúaknál több mint egynegyed (26%) és a legmagasabb életkorokban több mint egyharmad (36,6%) volt az analfabéták aránya.

A nőknél érthetőleg az össznépeiség 15,2%-a volt analfabéta és a nőknek több mint egyharmada volt írni és olvasni nem tudó a 65—74 évesek korcsoportjában, míg a legidősebbeknél nem volt található különbség a két nem között. Mind az össznépeiségnél, mind a két magas korcsoportnál a húsz évi időtartam alatt (1951—1971) a helyzet erősen megjavult: 1971-ben már csak 4% volt analfabéta a férfi népességben és 6,3% a nőiben.

Ez a javulás észlelhető az írástudó, de nem iskolázott rétegekben is (az úgynevezett „alfabéták”). 1971-ben már a férfi népesség egynegyede, de az idősebbeknél több mint egyharmada tartozott ehhez a kategóriához.

Az iskolai végzettség valamennyi fokozatánál, valamint mind a férfiak, mind a nők szempontjából nézve az adatokat, a helyzet állandó javulást mutatott, főképp a két idősebb életcsoportnál, de a két nem közötti különbségek fennmaradtak. (A határvonalak még világosabb szemléltetése érdekében a 10. táblázatban közöljük a vonatkozó abszolút számokat is.)

11. Igyekeztünk egy panorámikus képben vázlatosan bemutatni az idős népesség demográfiai struktúrájának mechanizmusát. Úgy gondoljuk, hogy érdemes most megvizsgálni *az egészség problémáit*, mind a betegségek, mind a halálesetek szempontjából, miután ezek a kérdések, ha általánosak is, vagyis érintik az össznépeiség problémáit, egész partikuláris módon vonatkoznak a gazdasági és pénzügyi programokra és tervekre, mind az egyén, mind a közösség érdekében.

Az egészség egy meghatározó fejezete a népek sorsának, és így elképzelhető volt, hogy az államok vagy a közhatalóságok mindent elkövetnek, hogy olyan részletes és gazdag adatgyűjteményt dolgozzanak ki, aminek felhasználásával a kutatók és tudósok megoldhatják legalább is a legfontosabb kérdéseket.

Sajnos nem így történt.

Ami a betegség (morbiditás) problémáit illeti, várható lett volna:

9. Idős „de jure” népesség nemek és iskolai végzettség szerint 1951, 1961 és 1971
Százalék

Постоянное население старого возраста по полу и уровню
школьного образования в 1951, 1961 и 1971 гг.
(в процентах)

The old de jure population by sex and educational level
in 1951, 1961 and 1971.
Per cent

Iskolai végzettség	Férfi		Minden életkor *	Nő		Minden életkor *
	65—74 éves	75—X		65—74 éves	75—X	
1951						
Analfabéta	26,0	36,6	10,5	36,7	36,8	15,2
Írni és olvasni tud, de bizonyítvány nélkül	19,9	21,8	17,7	18,3	19,0	18,1
Elemi iskola	45,3	33,6	59,3	41,0	30,6	58,6
Alsófokú középiskola	3,8	3,1	7,0	2,0	1,5	4,9
Felsőfokú középiskola (érettségi)	2,8	2,5	3,8	1,9	2,0	2,8
Doktorátussal rendelkezik	2,2	2,4	1,7	0,1	0,1	0,4
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1961						
Analfabéta	17,3	26,9	6,5	26,7	35,1	10,0
Írni és olvasni tud, de bizonyítvány nélkül	15,2	17,4	15,7	15,3	16,3	16,4
Elemi iskola	56,7	46,2	59,7	52,0	43,6	61,2
Alsófokú középiskola	5,4	4,0	11,2	3,4	2,7	8,1
Felsőfokú középiskola (érettségi)	3,2	2,9	4,8	2,4	2,2	3,7
Doktorátussal rendelkezik	2,2	2,6	2,1	0,2	0,1	0,6
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1971						
Analfabéta	11,4	15,0	4,0	15,4	25,5	6,3
Írni és olvasni tud, de bizonyítvány nélkül	35,3	35,9	24,7	36,2	34,7	29,5
Elemi iskola	40,2	34,5	44,4	38,4	33,0	44,1
Alsófokú középiskola	6,8	4,8	16,6	5,6	3,8	12,8
Felsőfokú középiskola (érettségi)	3,8	3,4	7,7	3,9	2,7	6,2
Doktorátussal rendelkezik	2,5	2,4	2,6	0,5	0,3	1,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

* Hat éven felüliek.

10. Idős „de jure” népesség iskolai végzettség szerint
 Постоянное население старого возраста по уровню школьного образования
 The old de jure population by educational level

Iskolai végzettség	Férfi		Összesen	Nő		Összesen
	65—74	75—X		65—74	75—X	
	éves			éves		
1951						
Analfabéta	313	203	2 159	532	322	3 297
Írni és olvasni tud, de bizonyítvány nélkül	34	14	746	28	14	604
Elemi iskola	239	121	3 649	264	131	3 932
Alsófokú középiskola	545	186	12 217	594	211	12 730
Felsőfokú középiskola (érettségi)	46	17	1 446	29	10	1 068
Doktorátussal rendelkezik	27	13	341	2	0,5	82
Összesen	1204	554	20 558	1449	688	21 713
1961						
Analfabéta	232	188	1 455	487	339	2 342
Írni és olvasni tud, de bizonyítvány nélkül	203	122	3 484	278	158	3 830
Elemi iskola	761	323	13 259	947	421	14 327
Alsófokú középiskola	72	28	2 493	62	26	1 882
Felsőfokú középiskola (érettségi)	43	20	1 065	44	21	874
Doktorátussal rendelkeznek	30	18	459	4	1,5	145
Összesen	1341	699	22 215	1822	966	23 400
1971						
Analfabéta	201	150	960	348	331	1 587
Írni és olvasni tud, de bizonyítvány nélkül	620	285	5 848	814	452	7 392
Elemi iskola	707	274	10 145	864	429	11 041
Alsófokú középiskola	119	38	3 947	127	49	3 205
Felsőfokú középiskola (érettségi)	66	27	1 814	87	35	1 549
Doktorátussal rendelkezik	45	19	610	11	4	273
Összesen	1758	793	13 724	2251	1300	25 047

a) olyan statisztikák gyűjtése és feldolgozása, ami az idősebb emberek körében előforduló betegségek mértékét, elterjedését és gyakoriságát bemutatja;

b) tartalmazza az idősebb népesség részvételét a különböző betegségi folyamatoknál;

c) kimutatja, hogy hányszor fordulnak elő ugyanannál az egyénnél az egyes betegségek;

d) regisztrálja, hogy hányfajta betegség sújtja az egyes egyéneket.

Sajnos az olasz morbiditási statisztikák mennyiségileg sem kielégítőek, általánosak, felületesek és nem vonatkoznak a beteg egyénre, hanem a hivatalos iratra, vagy pedig nem a beteg egyén kórházban való létére, hanem az adminisztratív feljegyzésre, vagyis mind a két felvételnél nem az egyén, hanem az adatszám szerepel. Érthető, hogy az időskorú emberekre vonatkozó jogi értékű rendeletek, vagy törvények kibocsátásához nélkülözhetetlen, hogy az adatok magja az egyén legyen és nem pedig az adminisztratív feljegyzések személytelen száma.

Eddig nincs olyan statisztika, ami ilyenfajta adathalmazt tartalmazna, de „*conditio sine qua non*” minden egészségügyi politikának nélkülözhetetlen eleme olyan adatok birtoklása, amivel kimutatható, hogy hányszor betegedett meg egy beteg ugyanabban a betegségben és hogy hányféle betegségnek volt passzív viselője. Végtelenül fontos, hogy a jövőre olyan statisztikai módszereket tervezzünk és alkalmazzunk, amikkel választ tudunk kapni az ilyen kérdésekre. Mindezek ellenére az 1974. évről van néhány adatunk (11. táblázat).

A halálozási statisztika természetesen sokkal tökéletesebb, mert La Palisse-t idézve: minden adat csak egy halottra vonatkozhat (12. táblázat). Ezeknek az adatoknak alapján — specifikus halálozási arányszámok szerint, a halandósági táblák alapján — és kilenc halálóki főcsoportot vizsgálva, természetesen a legmagasabb szinten azok az arányszámok állnak, amelyek a legidősebb korcsoportra vonatkoznak.

12. Az egyes életkorokban még *várható átlagos élettartam* (amit az angolszász terminus *technicus*-szal „*expectation of life*”-nek neveznek) és amit úgy is lehet nevezni, mint az *élettartam közepes reményét* (években kifejezve), igen energikus módon növekedett a XX. században. Összehasonlítva a 60 éves kortól öt éves ugrásokkal a 100 éves szintig két időszakban, 1899—1902 és 1970—72, a különbségek mindig a hozzánk közelebb eső periódus javára vannak, és ez minden évkorra kivétel nélkül érvényes (13. táblázat).

Míg a század elején a remélhető átlagéveknek a két nemre vonatkozó adatai majdnem egyenrangúak voltak, a közelebbi periódusban erős eltolódás volt tapasztalható a nők javára minden korosztályban. Így például, míg a 60 éves korosztálynál a század elején a férfiaknál 13,47 év volt a még várható átlagos élettartam, a nőknél 13,60 év, hetven évvel később a férfiaknál a mutató 16,66 volt, míg a nőknél meghaladta a húsz évet (20,16).

A 80 éves korhatárig a javulások mind nagyobb mértékűek voltak és a nőknél mindinkább erősebb különbségek érvényesültek: a százalékos különbségek a két periódus között a 60 éves korhatáron 23,68%-ot tettek ki a férfiaknál és 48,24%-ot a nőknél, de már a 80-as korhatárnál a férfiak elérték a 46,23%-ot kitevő különbséget, míg a nők egyenesen 68,17%-ig jutottak el.

11. A közkórházak és magánklinikák betegstatisztikája, minden hónap első hetére jutó elbocsátottak száma 1976-ban, a betegségek oka és a betegségek neme szerint, 60 esztendőn felüliek és összesen (60 éven felüliek és összes férfi/nő beteg)

Статистика о больных государственных больниц и частных клиник, число больных, выписанных за первую неделю каждого месяца в 1976 г., по причине и виду болезни, лица старше 60 лет и всего (Лица старше 60 лет и всего мужских-женских больных)

Statistics on the patients of public hospitals and private clinics, number of patients discharged in the first week of each month in 1976 by causes and kind of diseases, persons over 60 years and total. (Persons over 60 years and total number of male/female patients)

Haláloki (betegség) főcsoportok	Férfiak			Nők		
	60 éven felül (A)	Összesen (B)	A/B%	60 éven felül (A)	Összesen (B)	A/B%
I. Fertőző és élősdiek okozta betegségek	5 528	35 172	15,7	5 052	28 212	17,9
II. Daganatok	28 636	52 096	55,0	24 844	71 964	34,5
III. Endokrin, táplálkozási és anyagcsere-betegségek	5 660	14 016	40,2	10 872	24 436	44,5
IV. A vér és vérképző szervek betegségei	1 040	5 784	18,0	1 544	6 904	22,4
V. Elmezavarok	4 664	27 888	16,7	8 136	31 024	26,2
VI. Az idegrendszer és az érzékszervek betegségei	13 848	39 436	35,1	15 304	35 748	42,8
VII. A keringési rendszer betegségei	69 596	108 948	63,9	76 092	108 012	70,4
VIII. A légzőrendszer betegségei	34 248	115 104	29,8	22 212	83 116	26,7
IX. Az emésztőrendszer betegségei	32 192	133 852	24,1	30 100	126 596	23,8
X. A húgy-ivarsz rendszer betegségei	19 096	45 232	42,2	11 780	79 660	14,8
XII. A bőr és a bőr alatti szövet betegségei	5 000	22 132	22,6	6 840	22 028	31,1
XIII. A csontváz-izomrendszer és a kötőszövet betegségei	11 168	43 652	25,6	19 852	49 576	40,0
XVI. Tünetek és rosszul meghatározott állapotok	15 220	48 848	31,2	11 976	41 076	29,2
XVII. Balesetek, mérgezések és erőszak (külső ok szerint)	23 404	167 580	14,0	35 036	100 272	34,9

12. *Halálozási arányszámok halandósági táblák alapján (1000 q_x),
nemek, öt éves korosztályok és halálokok szerint 1974—77*

*Коэффициенты смертности на основе таблиц смертности (1000 q_x)
по полу, пятилетним возрастным группам и причинам смерти
в 1974—77 гг.*

*Mortality rates on basis of life tables (1000 q_x) by sex,
five-year age-groups and causes of death in 1974—1977*

Haláloki főcsoportok	Nemek	60—64	65—69	70—74	75—79	80—84	85—89
		évesek					
I. Fertőző és élőszívek okozta betegségek	F	1,38	1,69	2,13	2,45	2,38	2,59
	N	0,40	0,56	0,80	1,23	1,52	1,81
II. Daganatok	F	33,85	47,08	59,29	70,06	70,03	63,91
	N	17,95	23,71	30,65	41,00	46,11	44,38
Cukorbetegség	F	1,83	2,93	4,79	6,44	7,64	6,81
	N	2,15	4,18	7,01	10,40	12,17	9,80
VII. A keringési rendszer betegségei	F	40,70	68,71	116,09	194,77	301,03	420,10
	N	19,90	39,27	80,79	162,03	282,89	407,67
VIII. A légzőrendszer betegségei	F	7,61	14,50	24,73	40,47	56,26	76,50
	N	2,21	4,15	8,38	17,33	32,19	50,95
IX. Az emésztő- rendszer beteg- ségei	F	10,90	14,09	16,88	20,10	21,40	21,47
	N	3,92	5,59	7,70	10,95	14,03	15,91
X. A húgy-ivar- rendszer betegségei	F	1,41	2,50	4,40	8,29	14,55	21,40
	N	0,80	1,55	1,85	2,74	2,45	3,75
XVI. Tünetek és rosszul meg- határozott állapotok	F	0,82	1,36	2,63	6,78	21,55	57,44
	N	0,36	0,72	1,60	6,14	21,48	55,76
XVII. Balesetek, mérgezők és erőszak (külső ok szerint)	F	5,29	6,14	7,51	10,18	13,90	20,16
	N	1,64	2,26	3,80	7,45	14,41	24,09
Összesen	F	105,38	161,32	241,86	364,07	513,53	695,68
	N	50,51	83,73	145,21	263,07	431,73	619,05

Ettől a korévtől felfelé annak ellenére, hogy a különbségek megmaradtak a két szélső periódus között, ezeknek az intenzitása egyre csökken. E folyamatnak a fennmaradása fontos következményekkel jár: ugyanis a várható átlagos élettartam meghosszabbodása fenntartja, sőt növeli az állam és a közhatóságok anyagi terheit és így folyamatos és növekvő szociális terhet jelent a családok és a közösség számára, amit valutáris módon is ki lehetne fejezni.

13. Főlegesen lenne arról vitatkozni, hogy milyen dokumentális értéke van a népesség fejlődésével kapcsolatos előszámításoknak. Az azonban konkrét tény, hogy bármilyen jövőre vonatkozó kérdéssel aka-

runk foglalkozni, mind a tervezgárdálkodás, mind a szociális tervek valószínű fejlődése szempontjából abszolúte nélkülözhetetlen, hogy kiszámítsuk a jövő népesség strukturális, számszerű és kvalitatív alakulását. Magától értetődik, hogy mint bármilyen tudományos elgondolásnál és munkánál, ebben az esetben is az eredmények jellege attól függ, hogy az adatoknak milyen a bázisa és a munka hipotézisei jól lettek-e kidolgozva.

13. Az egyes életkorokban még várható átlagos élettartam (e_x^0) értékeinek változásai az idős népességnél (év)

Изменения значений средней продолжительности предстоящей жизни в отдельных возрастах (e_x^0) у старого населения (лет)

Changes in the values of the average life expectancy at some ages (e_x^0) among the old population (years)

Év	Korosztály								
	60	65	70	75	80	85	90	95	100
Férfiak									
1899—1902	13,47	10,46	7,74	5,60	3,98	2,85	2,09	1,61	1,31
1970—1972	16,66	13,30	10,34	7,85	5,82	4,12	2,91	2,14	1,65
Különbség: abszolút számban	3,19	2,84	2,60	2,25	1,84	1,27	0,82	0,53	0,34
Százalékban	23,68	27,15	33,59	40,18	46,23	44,56	39,23	32,92	25,95
Nők									
1899—1902	13,60	10,45	7,65	5,54	3,99	2,93	2,23	1,78	1,48
1970—1972	20,16	16,15	12,44	9,25	6,71	4,82	3,53	2,68	2,02
Különbség: abszolút számban	6,56	5,70	4,79	3,71	2,72	1,89	1,30	0,90	0,64
Százalékban	48,24	54,70	62,61	66,97	68,17	64,51	58,30	50,56	43,24

A szerző: „L'evoluzione della conformazione demografica degli anziani ed il suo significato sociale” című tanulmánya alapján. Megjelent: „Studi in onore di Paolo Fortunati” vol. Primo, Università degli Studi di Bologna, Istituto di Statistica, CLUEB, Bologna.

A sok előreszámítás közül, ami napjainkban készül, csak háromra leszünk figyelemmel (14. táblázat): az első az Egyesült Nemzetek Népesedési főosztálya értékelése (ami 1980 januárjában került publikálásra), a második az Olasz Központi Statisztikai Intézeté (megjelent az „Anuario Statistico Italiano” 1979. évi kötetében), mind a két előreszámítás a jogi népességre vonatkozik, és végül a harmadik egy általam végzett előreszámítás (ami 1967-ben jelent meg²), az 1961-es népszámlálás alapján, de a jelenlevő népesség szerint vagyis *kizárva a nem jelenlevő*, „de jure” népességet.

² Stefano Somogyi: *Probabile futura evoluzione della popolazione italiana con particolare riguardo alla categoria degli anziani e vecchi*. Istituto Italiano di Medicina Sociale. Convegno di Roma, giugno 1967.

14. Összehasonlítás három előreszámítás adatai alapján:
Egyesült Nemzetek, Olasz Központi Statisztikai Intézet (ISTAT) és Somogyi,
60 éves és idősebb népesség

Сопоставление на основе данных трех перспективных расчетов
ООН, Итальянского центрального
статистического института (ИСТАТ) и Шомодьи, население в возрасте
60 лет и старше

Comparison on basis of the data of three projections:
the United Nations, the Italian Central Statistical Institute (ISTAT)
and Somogyi, the 60 year old and older population

Évrend (X)	Össznépesség (A)			Idős népesség (B)			B/A %-ban		
	ENSZ (1)	ISTAT (2)	Somogyi (3)	ENSZ	ISTAT	Somogyi	ENSZ	ISTAT	Somogyi
	abszolút számok (ezerben)								
1971	53 565	54 137	52 227	8 429	9 011	8 861	15,74	16,64	16,97
1981	56 959	56 484	54 071	10 017	9 770	9 452	17,59	17,30	17,48
1991	59 048	57 973	55 505	11 061	11 061	10 429	20,21	19,08	18,79

x Az ENSZ adatainak az évei nullával végződnek.

(1) Közepes variáns és de jure népesség — (2) Alacsony natalitás és de jure népesség — (3) Alacsony natalitás, tartós kivándorlás és jelenlévő népesség.

Akármelyik számítást vesszük figyelembe a három közül, a már nem elhanyagolható szinten levő idősebb 60 éven felüli korcsoportok, amelyek 1971-ben 15,74 illetve 16,64 és 16,97%-os arányt képviseltek folytatva a növekedés tendenciáját, a három előreszámítás értelmében 1991-re a 20,21, 19,08 és 18,79%-os arány szintjén helyezkednek el.

Hogy még teljesebb legyen a képünk, közlöm (a 15. táblázatban) azokat a számításaimat, amelyek a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal adatai alapján az 1950—2000 félévszázadra, tízévenkénti részletekben vonatkoznak.

Arra kell azonban gondolnunk, hogy miután nem lehet előrelátni a mennyiségi és a minőségi változást a mai helyzetben, nem állnak a rendelkezésünkre olyan adatok, amelyek megengednék azt a következtetést, hogy egy tendencia változás álljon elő a közeljövőben. Sőt az a véleményünk, hogy az idősebb népesség arányai még magasabb mértékeket fognak elérni.

Ennek a jelentősége igen fontos és messzeható, miután ha már most súlyos nehézségekkel találkozunk, hogy megoldhassuk a gazdasági, pénzügyi és társadalmi problémáinkat, az idő haladásával mindinkább növekedni fognak a megoldások terhei.

15. Előreszámítások a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal (ILO) adatai alapján

Перспективные расчеты населения на основе данных Международного управления труда (ILO)

Projections on basis of the data of the International Labour Office (ILO)

Népesség	1950	1960	1970	1980	1990	2000
<i>Abszolút számok ezerben</i>						
<i>Össznépesség</i>	44 769	50 223	53 565	56 319	58 677	60 876
Férfi	22 771	24 595	26 166	27 498	28 721	29 907
Nő	23 998	24 618	27 399	28 821	29 956	30 968
<i>Aktív népesség</i>	20 456	20 207	19 960	21 023	22 278	22 876
Férfi	15 187	15 174	14 561	14 983	15 636	15 899
Nő	5 269	5 033	5 399	6 040	6 642	6 977
<i>65 éves és idősebb</i>	3 862	4 679	5 714	7 239	7 807	8 948
Férfi	1 743	1 982	2 366	3 014	3 220	3 758
Nő	2 119	2 697	3 348	4 224	4 588	5 190
<i>Aktív 65 éves és idősebb</i>	966	664	478	507	478	505
Férfi	810	519	362	384	358	379
Nő	156	145	116	123	120	126
<i>Százalékszámok</i>						
<i>100 lakosra jutó aktív népesség összesen</i>	43,74	40,23	37,26	37,33	37,97	37,58
Férfi	66,69	61,69	55,65	54,49	54,44	53,16
Nő	21,96	19,64	19,71	20,96	22,17	22,53
<i>100 aktív lakosra jutó 65 éves és idősebb</i>	25,01	14,20	8,36	7,01	6,12	5,65
Férfi	46,47	26,19	15,30	12,73	11,13	10,09
Nő	7,36	5,38	3,46	2,92	2,61	2,43

Mejegyzés: Az ILO csak a 65 éves és idősebb népesség adatait közölte.

Az előzőkben bemutattuk, hogy a demográfiai tényezők viselkedése és a gazdasági és társadalmi struktúra fejlődése elősegítették egy olyan változás létrejöttét a népesség nemi és korosztályi megoszlásában, hogy mindinkább előretört az idősebb korcsoportok jelensége. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy ez a népesedési transzformáció a maga részéről olyan helyzeteket fog produkálni, hogy még több és számos előre nem látható problémával kell majd küzdenie a közéletnek, a családoknak sőt az egyes egyéneknek is.

**СТРУКТУРНЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ НАСЕЛЕНИЯ СТАРОГО
ВОЗРАСТА ВСЛЕДСТВИЕ ПРЕОБРАЗОВАНИЯ
БОЛЬШЕЙ ЧАСТЬЮ СЕЛСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ОБЩЕСТВА
В РАЗВИТОЕ ПРОМЫШЛЕННОЕ ОБЩЕСТВО**

Резюме

Автор занимается уже приблизительно за три десятилетия проблемами старения населения, но работа демографов была изучена в политическом отношении только за последние десять лет, так как кроме демографических аспектов этот вопрос имеет и экономическо-, общественно- и социально-политические аспекты.

Статья показывает на примере Италии проблему старения населения и изменения, происшедшие в структуре старого населения, за период больше ста лет (1861—1971 гг. и 1861—1979 гг.).

Изложенные темы: сдвиг доли полов в старом населении в пользу женщин, положение лиц старого возраста в семейной жизни, семейное состояние старых возрастных групп, пропорция населения старых возрастных групп к самостоятельным, изменения уровня школьного образования старого населения, заболеваемость и смертность старого населения, средняя продолжительность предстоящей жизни в отдельных возрастах у старого населения, сдвиг улучшения показателей в пользу старого населения, проблематика перспективного расчета населения. Перспективные расчеты населения относятся отчасти к общему населению и в пределах его к старому населению до 1991 г. на основе данных ООН, Итальянского центрального статистического института и автора; а отчасти на основе данных Международного управления труда они содержат прогнозы по самостоятельному населению и старому населению, а также ожидаемую пропорцию старого населения к самостоятельному населению, в распределении по мужчинам и женщинам до 2000 г.

Статья подчеркивает во многих отношениях проблемы, возникающие в жизни коллектива, семей и лиц вследствие повышения численности и структурных изменений старого населения (продвижение более высоких возрастных групп внутри старого населения). Она обращает внимание читателей на то, что демографическое преобразование будет вызывать еще много неожиданных проблем.

Изложенные в статье проблемы иллюстрируются статистическими таблицами.

**STRUCTURAL CHANGES IN THE POPULATION OF OLD AGE IN
CONSEQUENCE OF THE TRANSFORMATION OF THE MOSTLY
AGRICULTURAL SOCIETY INTO A DEVELOPED INDUSTRIAL
SOCIETY**

Summary

Author has dealt with the ageing of the population for about three decades but it was only during the recent ten years that the work of the demographers was studied also in political respect. Namely beside the demographic aspects of this question also its economic- and social policy aspects became obvious.

The article demonstrates on the example of Italy the problem of the ageing of population and the changes in the structure of the old population during a period of more than hundred years (1861—1971 and 1861—1979, respectively).

The subjects treated are as follows: the shift in the proportion of sexes in the old population in favour of the females, the situation of elder persons in family life, the marital status of older age-groups, the proportion of the population of older age-groups to the economically active population, changes in the educational level of the old population, morbidity and mortality of the old population, average life expectancy at some ages among the old population, the shift in the improvement of the indicators in favour of the old female population, problem of population projection. The projections refer partly to the total population and within it to the old population till 1991 on basis of the calculations of the UN, the Italian

Central Statistical Institute and the author and partly they contain the projection of the economically active population and old population as well as the expected proportion of the old population to the economically active population in a distribution by males and females on basis of the data of the International Labour Office till the year 2000.

The article emphasizes in many respects the problems arising in the life of the collectivity, families and individuals resulting from the growth in the number and the structural changes of the old population (getting ahead of the higher age-groups within the old population). It draws the attention to the fact that in consequence of the population transformation a lot of new unexpected problems will arise.

Statistical tables illustrate the problems indicated in the article.

KÖZLEMÉNYEK

A LAKÁS NAGYSÁGA ÉS A NÉPESSÉGREPRODUKCIÓ LEHETŐSÉGEI

OROSZI ZSUZSANNA

A demográfiai átmenet negyedik szakaszának bekövetkezését ma már megkérdőjelezik a szakemberek. Ezt az időszakot a zérus rátájú népesség-növekedés jellemzné, amelyet azonban még egyetlen ország példája sem támasztott alá.

Annál realisabb a demográfusok által ötödik demográfiai átmenetnek nevezett időszak „beköszöntése”, melyben a születések száma már nem pótolja a halálozások számát, a népesség fogyása állandósul.

A természetes szaporodás több fejlett országban (Ausztria, NSZK, Dánia, NDK) és Magyarországon bekövetkezett negatívvá válásában a termékenység hosszú évtizedek óta megfigyelhető csökkenése játszik főszerepet: hazánkban 1920-ban 362 élveszületett gyermek jutott 100 15 éves és idősebb házasságra, 1949-ben 257, 1960-ban 232, 1980-ban 188.

A termékenység csökkenése az ipari tömegtermelés kialakulására, az urbanizációra, az oktatás demokratizálódására és egészen közvetlenül a nők termelésbe való bekapcsolódására vezethető vissza. Ezen folyamatokkal párhuzamosan a család intézménye is gyökeresen megváltozott. A termelés társadalmasodásával a termelő funkcióját részben feladta és ma fogyasztói jellege dominál. A funkció módosulása a családon belüli emberi kapcsolatokat is átalakította.

A női munkavállalás megkérdőjelezte a feleség korábbi függőségi, kiszolgáltatott helyzetét, de a munkában és a családi életben való helytállás újabb konfliktus helyzetet szült. A családnak ma az érzelmi igények kielégítése legfontosabb színterének kellene lennie. Ez nemcsak a férj—feleség, de a szülő—gyermek kapcsolatra is igaz. A szülő érzelmi szükségleteinek kielégítését akár 1—2 gyermek is biztosítja. A gyermekek számszerűségéről az utódnevelés minőségére toldott a hangsúly, mely összhangban áll azzal az individualizációs folyamattal, melyben az egyes ember értéke megnő.

Mindezek a visszafordíthatatlan tendenciák szükségszerűen erősítik a termékenység csökkenését. Ma még nem nagyon látszanak azon ellentétes irányzatok csírái, melyek e folyamatot fékeznék, esetleg megállítanák.

A népesség előregedésének, netán veszélyes mérvű csökkenésének, az eltartási terhek növekedésének árnyéka vetődik sok fejlett tőkés és számos szocialista országra is. A hosszú távú tervezést folytató szocialista országokban komolyan veszik ezeket a gondokat és a pronatalista népesedéspolitikát számos születésszám növelő intézkedésével próbálja menteni, ami menthető (vagy menthetetlen). Ezen intézkedések hatékonysága, eredményessége nem mindig egyértelmű, de időszakosan legalább lassítják a termékenység csökkenését.

Ez a folyamat azonban gyorsulhat is, ha pl. a gazdasági helyzet romlik. Ilyenkor az életszínvonal legalább megőrzésének egyik sikeres módja éppen a termékenység korlátozása lehet.

Az életkörülmények közül most egyetlen tényezőt emelünk ki: a lakás nagyságát, mely önmagában csak igen áttételesen kapcsolódik a családnagyság kialakításához — az életszínvonalon keresztül — és mint az előbbieken kitűnt ez utóbbi is egy szükségszerű folyamat összetevőinek csak egyik mozzanata. Ha azonban ez az egyik — történetesen alapvető igényeket szolgáló — mozzanat messze elmarad a szükségletektől, a termékenység csökkenés folyamatának erősítő tényezőjévé, a pronatalista politika fékezőjévé válhat.

I. Társadalmi differenciák a lakásnagyság és családnagyság kapcsolatában

A lakás alapvető léte, keret, melyben az ember így vagy úgy rendezi be életét. Cselekedetei, fontos döntési alternatívák végiggondolása eredményeképpen születnek. Ehhez a lakás nélkülözhetetlen létszükséglet. Ha ez hiányzik (mennyiségileg vagy minőségileg), a döntési alternatívák beszűkülnek, az életvitel eltorzulhat. Szaporíthatja a családi konfliktusokat, a választásokat, életcéllá válhat pusztán egy, a megfelelő lakás megszerzése, mely időigényes túlmunkák vállalása és hosszú évek kuporgatása révén realizálható. Esetleg erejüket meghaladó pénzt, időt, energiát von el a fiatal pároktól. Mindezek alapvetően befolyásolják a gyermekvállalási kedvet is. Itt nemcsak a közhelyszámba menő albérletre gondolunk, ahol egy akármilyen, esetleg komfort nélküli, de önálló lakáshoz szükséges előtakarékosság lehetősége sem adott, hanem azokra a 40–50 m²-es 1 1/2 szobás lakótelepi lakásokra, ahol a családtagok nem ismerik a magánéletet, soha egy pillanatra sem lehet senki egyedül, ahova nem lehet 2–3 főnél több vendéget hívni, ahol egy gyermek rohagyalása még elviselhető, de kettőé már idegesítő, és hármat csak azok vállalnak tudatosan, ahol a két szülő átlagon felüli fizikai, idegi megterhelést bír el, és talán a gyermekek iránti vonzalmuk is kivételes.

A népszerű egyszerű reprodukciójához az szükséges, hogy a házasságban élő nők családonként átlagosan 2,3 gyermeket szülessen, vagyis kis részük (5%) maradjon csak utód nélkül, kb. 15%-uknak legyen egy, 45%-nak kettő, 35%-nak 3 vagy ennél több gyermeke szülessen élete folyamán. Ezzel szemben a mai ifjú házaspárok átlagosan éppen hogy csak két gyermeket (2,01) kívánnak.

Vajon az a bizonyos „alapvető léte”, mely a döntésekhez csak keretül kellene hogy szolgáljon, lehetőséget ad-e a gyermekszám megválasztásra, vagy a lakás maga — megléte vagy nemléte, szűkössége, szeparálhatósága határozza meg a szülők gyermekvállalási kényszerpályáját? Az előbbiekben vázolt társadalmi-gazdasági feltételek amúgy is a termékenység csökkenése irányába befolyásolják a fiatalokat. A lakás nagysága — eleve feltételezve, hogy van lakás — további szűk keresztmetszetet jelenthet a családnagyságról való döntéseknél.

Ma a lakások férőhelyszáma a szülőknél kívül többnyire 1, maximum 2 utód zsúfoltság nélküli elhelyezését teszi lehetővé. Annak a meghatározása azonban, hogy mit jelent a zsúfoltság nélküli férőhely egy adott nagyságú lakásban, nagyon szubjektív, kortól, foglalkozástól, személyiségtől függ, hogy ki milyen zsúfoltságot tud még elviselni, illetve hogy mit tart normális állapotnak. Függ az életmódtól is. Ahol pl. otthon is szellemi munkát folytatnak a szülők, ott nyilván már nem nagyon vállalnak második gyermeket egy 1–1 1/2 szobás lakásban, vagy harmadikat a 2 szobásban.

A lakás, ill. férőhelyhiány kényszerítő körülményként léphet fel. Vagy fel sem vetődhet komolyan a fiatalokban a nagyobb család gondolata, vagy később a szükség (itt: férőhelyhiány) lefelé módosíttatja velük korábbi magasabb gyermekszám terveiket.

A kis lakásokban mégis sok helyen megszületik a 2 gyermek valamiféle láthatatlan társadalmi normának eleget téve. Ezt az a szociálpolitikai kedvezmény is erősíti, amely a fiatalok lakásvásárlása és építése esetén a vállalt gyermekszámtól függően, de maximum 2 gyermek után, gyermekeként 20, ill. 30 ezer Ft-tal csökkenti az építési vagy vásárlási költségeket. A 2 gyermekes társadalmi norma annyira interiorizálódott, hogy a közhelyeken kívül — testvér kívánás, „egy gyermek nem gyermek” — még az ezzel a témával foglalkozó kutató is nehezen tudja, akárcsak hipotézis formájában is megfogalmazni ennek motivációját.

Ma ez minimális társadalmi és az egyénben is belsővé vált elvárás, mely a lakásnagyságtól szinte függetlennek tűnik.

A két utód világra hozatala gyakorlatilag független a lakás szobaszámától. Ezt mutatja az 1. táblázatban a 2 gyermekes nők lakásainak szobaszám szerinti megoszlása, amely alig tér el az összes nő között tapasztalttól.

A társadalmi norma hatása olyan erős, hogy a lakások zsúfoltsága sem tartja vissza a fiatalok jelentős részét, hogy legalább ennyi gyermeket ne kívánjanak. (Ez ugyanis a legtöbb család számára is a minimum, az alsó határ.) Az 1966-ban házassodott nők 71%-ának volt 14 évvel később legalább 2 életben levő gyermeke. A fennmaradó 29%-ból 15% elsődlegesen vagy másodlagosan meddő, vagyis a nők mindössze 14%-a marad önkéntesen az „egyke” mellett. (A gyermektelenül maradt

nők gyakorlatilag mind meddőnek tekinthetők.) A harmadik gyermek vállalására sarkalló motívumokat vagyis azt, hogy az életszínvonal változása azaz a jövedelmek, a szabadidő és a lakásméret növekedése milyen mértékben késztené a kétgyermekeseket a harmadik, vagy a mai körülmények között egy gyermeket kívánókat a második világra hozására, nem ismerjük, de minden bizonnyal társadalmi rétegenként igen változóak ezek a motívumok. A statisztika csak néhány dimenziót képes ebből számszerűsíteni, ezek közül most a lakásnagyság — termékenység kapcsolatát vizsgáljuk meg az 1966-ban házasságot kötött nők 14 évvel későbbi adatai (1980) alapján.

1. Az 1966-ban és 1974-ben házasságot kötött összes nő és a kétgyermekesek lakásainak szobaszám szerinti megoszlása 1980-ban

Распределение квартир заключивших брак в 1966 и 1974 гг. всех женщин и женщин с двумя детьми по количеству комнат в 1980 г.

Distribution of the dwellings of all women and of women with two children married in 1966 and 1974 by number of rooms in 1980

	Egy helyiségből álló lakás	A lakás szobaszáma				Összesen	Átlagos szobaszám
		1	2	3	4+x		
1966-ban házasságot kötöttek 14 év után							
2 gyermekes nő	0,3	6,3	47,1	39,3	7,0	100,0	2,46
összes nő	0,2	9,7	48,6	34,4	7,1	100,0	2,39
1974-ben házasságot kötöttek 6 év után							
2 gyermekes nő	0,3	14,5	48,8	30,4	6,0	100,0	2,27
összes nő	0,4	16,5	48,2	29,1	5,7	100,0	2,23

Forrás: Az 1966-ban és 1974-ben házasodott nők 1980. évi felvételeinek előzetes eredményei.

A lakásnagyság a születések időzítését és a befejezett termékenységet is befolyásolja. A reprodukcióval közvetlen kapcsolatban azonban ez utóbbi áll. A 14 évvel ezelőtt házasságot kötött nők életben levő gyermekszámát quasi befejezett termékenységnak tekinthetjük, mivel az ennél idősebb házasságokból a születések mindössze 1,5 %-a származik. Ha tehát a lakásnagyságot a népesség reprodukció lehetősége szempontjából vizsgáljuk, ezek az adatok megfelelnek számunkra. Tény viszont, hogy a 14 évvel ezelőtt házasodott nők termékenységi viselkedése valószínűleg eltér a mai fiatal házasokétól. Ezek befejezett termékenységét viszont nem ismerjük, ezért marad az előbbi megoldás.

Vajon hogyan reagálnak a mai magyar családok a lakásnagyság (szobák száma) növekedésére? Hajlandók-e több gyermeket vállalni? Nem mintha ehhez köthetnők az építendő lakások szobaszámának kialakítását. Mindössze arra vagyunk kíváncsiak, hogy várható lenne-e szülési kedv javulása attól, ha a fiatal házások élettere megnövekedne, ha a gyermekszámról alkotott elképzelést a lakásnagyság nem, vagy kevésbé korlátozná. Az „igen” válasz ugyanis egyáltalán nem magától értetődő, ha a fejlett országok kedvező lakásadottságait, laksűrűségét és alacsony termékenységét vesszük figyelembe. A gyermekvállalási hajlandóság szintje azonban szorosan kötődik egy ország konkrét körülményeihez, történelmi, kulturális hagyományaihoz, sajátosságaihoz. Ha egy nyugat-európai országban a nők döntéseit már nem korlátozzák a lakáskörülmények és ez mégsem vezet a gyermekek számának növekedéséhez, ebből még nem következik, hogy Magyarországon esetében ugyanerre lehetne majd számítani.

A 2. táblázatban a 14 éve házasságot kötött nők életben levő gyermekeinek számait láthatjuk a lakás szobaszáma, lakóhely, foglalkozási fősoportok, iskolai végzettség és állománycsoport szerint.

2. Az életben levő gyermekek átlaga szobaszám, valamint a nő lakóhelye, foglalkozása, iskolai végzettsége és állománycsoportja szerint 14 évvel a házasságkötés után, 1980

Среднее число живущих детей по количеству комнат, по месту жительства, занятию, уровню школьного образования и профессиональной подгруппе женщин через 14 лет после заключения брака

Average number of living children by number of rooms as well as by the females' residence, occupation, educational level and occupation sub-groups 14 years after marriage, 1980

Megnevezés	Egy helyiségből álló lakás	Szobák száma				Összesen
		1	2	3	4+x	
<i>Lakóhely</i>						
Budapest	1,50	1,31	1,48	1,91	2,11	1,64
Városok	3,00	1,59	1,79	2,01	2,45	1,89
Községek	1,75	2,43	2,16	2,03	2,16	2,14
<i>Társadalmi-foglalkozási csoportok</i>						
Keresők	2,00	1,81	1,81	1,97	2,19	1,90
ebből:						
Mezőgazdasági fizikaiak	—	3,21	2,19	2,16	2,46	2,35
Nem mezőgazdasági fizikaiak	2,20	1,84	1,92	2,07	2,34	1,98
Nem fizikaiak	1,00	1,33	1,64	1,87	2,07	1,75
Eltartottak	2,00	2,64	2,45	2,32	2,75	2,46
<i>Elvégzett osztályok száma</i>						
0— 5	2,00	2,97	2,86	3,82	5,67	3,08
6— 7	2,00	2,42	2,33	2,12	4,25	2,35
8	2,25	1,80	2,01	2,06	2,26	2,02
9—12	1,00	1,60	1,62	1,92	2,28	1,79
13—19	—	0,86	1,41	1,86	1,73	1,64
<i>Állománycsoport</i>						
<i>Fizikaiak</i>						
szakmunkás	1,50	1,78	1,82	1,93	2,30	1,89
betanított munkás	2,67	1,97	2,05	2,11	2,18	2,06
segédmunkás	2,00	2,60	2,29	2,36	3,17	2,41
<i>Nem fizikaiak</i>						
vezető, irányító	—	1,42	1,40	1,82	1,75	1,59
szakalkalmazott	1,00	1,18	1,55	1,92	2,01	1,73
ügyviteli dolgozó	—	1,53	1,85	1,89	2,52	1,89
Összesen	2,00	1,96	1,89	2,00	2,26	1,96

Forrás: Az 1966-ban házasodott nők 1980. évi felvételének előzetes eredményei.

Első látásra a lakás szobaszáma nem határozza meg egyértelműen a vállalt gyermekszámot. A kétszobás lakásban élők termékenysége a legalacsonyabb és mind az ennél kisebb, mind a nagyobb lakásokban átlagosan több gyermek él. Az egy helyiségből álló lakásokhoz tartozó adatok nem értékelhetők. Az ilyen lakások aránya a mintában mindössze 0,2%, így az elemzésben a továbbiakban nem vesszük figyelembe. Az összes nőre vonatkozó lakásnagyság és termékenység közti U alakú összefüggést a különböző kulturális miliőt hordozó lakóhely és társadalmi-foglalkozási csoportok ellentétes tendenciákra szabdalják.

Ismeretes, hogy általában az urbanizáció, a nő munkavállalása és a kulturális szint emelkedésével csökken a termékenység. Ezt az összefüggést a 2. tábla adatai alátámasztják. 100 községi családban 50 gyermekkel (30%-kal) él több, mint Budapesten, 100 eltartott nő átlagosan 56 gyermekkel (39%-kal) nevel többet, mint 100 kereső nő, 100 0–5 osztályt végzett nőnek pedig átlagosan 144-el több az életben levő gyermekek átlagos száma (88%-kal), mint ugyanennyi 13–19 osztályt járt nő családjában.

Ha most a szobaszámot is bekapcsoljuk a vizsgálatba, kiderül, hogy a magas termékenységű rétegek a kedvezőbb lakáshelyzetre többnyire csökkenő termékenységgel (negatív korreláció), az átlagosnál alacsonyabb termékenységűek viszont növekvő átlagos gyermekszámmal (pozitív korreláció) válaszolnak.

Az előbbiekhöz a községi lakosok, az eltartottak, a mezőgazdasági fizikai foglalkozásúak, alacsonyabb iskolai végzettségűek és szakképzetlenek tartoznak. Ezen társadalmi csoportok hordozzák azon egyre inkább letűnőben levő, életmódjuk, kulturáltságuk, életkörülményeik által azonban nagyon is meghatározott értékeket, hagyományokat, szokásokat, amelyek a nagycsaládok kialakulásának még mindig kedveznek. Bizonyára ezért nagyobb az átlagos gyermekszámuk. A szobaszám-termékenység korrelációk együtthatója a rétegekben negatív (3. tábla). A 2. tábla szerint is jól látható, hogy ezeknél a csoportoknál a növekvő szobaszámhoz a 3. szobáig csökkenő gyermekszám tartozik.

Feltehetően ugyanis az életkörülmények javulása mögött (növekvő szobaszám) újfajta szükségletekre épülő, újfajta szokások alakulnak ki, melyek saját rétegükön belül egyre kisebb családnagyság felé orientálják a szülőket. Amde a négy és ennél több szobás lakásokban az életben levő gyermekek száma hirtelen ismét a réteg-átlag fölé emelkedik. Mi lehet ennek az ellentmondásnak a mélyén? Meg kell jegyeznünk, hogy a jelenségre csak korlátozott mértékben vonhatunk le következtetést az ilyen nagy lakásokban élők viszonylag kis hányada miatt. (Az eltartottak, a mezőgazdasági fizikai foglalkozásúak és a községiak 7%-a, az alacsony iskolázottságú nők 3–4%-a tartozik ide a mintában.)

Igen nehéz eldönteni a jelenleg rendelkezésre álló adatok birtokában, hogy vajon ezek a családok a már meglevő sok gyermek miatt intézményes úton (városok), vagy önerőből (községek) kerültek-e a nagyobb lakásokba, vagy hagyományos családmintáikat a meglevő nagy lakásokban maradéktalanul megvalósíthatták. Ezek a kérdések további kutatásra szorulnak.

Ezzel ellentétes módon kapcsolódik az életben levő gyermekek száma a lakásnagysághoz a fővárosban élő, a nem fizikai foglalkozásúak, a középiskolát és egyetemet végzett nők körében, a vezető-irányító és a szakalkalmazottak között.

E rétegek — bár az átlagnál alacsonyabb az életben levő gyermekszámuk — több gyermeket vállalnak a nagyobb lakásokban, rossz körülmények között pedig erősen korlátozzák termékenységüket, feltehetően azért, hogy életszínvonalukat, életmódjukat, szokásaikat valamennyire meg tudják őrizni.

A 2. táblából az itt leírt összefüggések jól nyomon követhetők, a korrelációs, illetve determinációs együtthatók (abszolút) értékei (3. tábla) mégis alacsonyok, amiből könnyen levonhatnánk a két jelenség közti függetlenséget, de legalábbis a gyenge kapcsolatot.

A 2. táblázat a mi szempontunkból jobban közelíti a vizsgált összefüggést, mint a 3. táblázat. A szobaszámhoz rétegenként tartozó gyermekszám-átlag (2. táblázat) ugyanis nem veszi figyelembe az odatartozók arányait, míg a korrelációs, determinációs együttható értékében ez is tükröződik. A kérdés pedig az, hogy vajon hajlandó-e több gyermeket vállalni az a réteg, amelyet a lakáskörülmények nem korlátoznak?

3. Korrelációs együttható, determinációs együttható alakulása a lakás összes szobaszáma és a termékenység között a nő foglalkozása, állománycsoportja, lakóhelye és iskolai végzettsége szerint

Динамика коэффициента корреляции и коэффициента детерминации между общим количеством комнат квартиры и плодотворностью по занятости, профессиональной подгруппе, месту жительства и уровню школьного образования женщин

Development of the correlation coefficients and the determination coefficients between the total number of rooms of the dwelling and fertility by the females' occupation, occupation sub-groups, residence and educational level

Megnevezés	Korrelációs együttható	Determinációs együttható
<i>Társadalmi-foglalkozási csoport</i>		
<i>Keresők (ebből):</i>		
Mezőgazdasági fizikaiak	—0,1276	0,0163
Nem mezőgazdasági fizikaiak	0,0690	0,0048
Nem fizikaiak	0,1163	0,0135
<i>Eltartottak</i>	0,0011	0,0000
<i>Állománycsoport</i>		
<i>Fizikai</i>		
Szakmunkás	0,1025	0,0105
Betanított munkás	0,0085	0,0001
Segédmunkás	0,0020	0,0000
<i>Nem fizikai</i>		
Vezető, irányító	0,2633	0,0693
Szakalkalmazott	0,2224	0,0495
Ügyviteli	0,0725	0,0053
<i>Lakóhely</i>		
Budapest	0,2952	0,0811
Városok	0,1331	0,0177
Községek	—0,0690	0,0048
<i>Elvégzett osztályok száma</i>		
0—5	0,1395	0,0195
6—7	0,0049	0,0007
8	0,0473	0,0066
9—12	0,1593	0,0254
13—19	0,2123	0,0451
Együtt	0,0405	0,0016

Forrás: Az 1966-ban házasodott nők 1980. évi előzetes adatai alapján.

A 2. táblázat szerint mind a 8., mind a 9—12., mind a 13—19. osztályt végzett rétegekben emelkedik az átlagos gyermekszám a szobaszámmal együtt. A korrelációs együttható az iskolai végzettséggel párhuzamosan növekvő pozitív kapcsolatszorosságra, a determinációs együttható a lakásméret gyermekszámában szerepet játszó erősödő, magyarázó erejét jelzi. Azt is mondhatjuk, hogy a kisebb lakásban a magasabb végzettségűek sokkal inkább korlátozzák termékenységüket, mint a 8. osztályt jártak, de a javuló lakásméretekre relatíve gyors termékenység-növekedéssel reagálnak. Mindazonáltal nem lehet elfeledkezni a családnagyságot

alapvetően meghatározó társadalmi, gazdasági, kulturális tényezők jelentőségéről, mely a lakásméretektől függetlenül is létezik és amelynek hatása ott tükröződik a magas végzettségű nők azon magatartásában, hogy még a legnagyobb lakásokban is kevesebb gyermeket nevelnek (1,73) mint a 8. vagy ennél kevesebb osztályt végzetek az egyszobás lakásokban. Miután a 3 és több szobás lakások aránya a 8., 9–12. és 13–19. osztályt végzett rétegekben rendre 39, 48, 57%, a korrelációs kapcsolat ezért is mutatkozhat a legelsőben a leggyengébbnek, a legutolsóban a legerősebbnek. Mégsem állíthatjuk biztosan, hogy a lakásnagyság változása elsősorban a felsőfokú végzettségűek termékenységre hat, a 8. osztályt jártakéra sokkal kisebb mértékben. Ha ugyanis egy rétegnek kisebb a lehetősége a nagyobb lakáshoz jutáshoz, kevésbé mutatkozhat meg a lakás-termékenység kapcsolat a korrelációs, determinációs együtthatón keresztül, részben, mert a nagyobb szobaszámú lakásokban élő kevés család termékenységi viselkedése kis súllyal szerepel e mutatókban, részben pedig azért, mert a kisszámú eset nem biztos, hogy a réteg egészére jellemző viselkedést mutat.

Mindezek ellenére az megállapítható, hogy a lakás szobaszámának emelkedésével magasabb gyermekszám párosul, mégpedig éppen azokban a rétegekben, amelyek népességen belüli aránya minden bizonnyal növekedni fog a jövőben: a magasabb iskolai végzettségűek, az urbanizált területen lakók, a nem fizikai foglalkozásúak, állománycsoport szerint a vezető-irányítók és a szakalkalmazottak között.

A kapcsolat szorossága ezekben a rétegekben viszonylag a legerősebb (pozitív) a lakásnagyság és a termékenység között.

De a lakásállomány 3/4-e 2 szobás, vagy ennél kisebb lakásokból áll. Nem tudhatjuk, hogy az itt lakó népesség a lakásadottságok korlátozása nélkül milyen termékenységre vállalkozna.

II. Mai lakásállományunk és a népességreprodukció lehetősége

Egyáltalán mi az amire a mai lakásállományunk lehetőséget ad? Milyen a befogadóképessége, a férőhelyszáma. Mennyi gyermeket tudnának zsúfoltság nélkül felnevelni a fiatal házások? E kérdés megválaszolásához nemcsak a jelenlegi lakásállomány szobaszám szerinti megoszlását kell megvizsgálnunk, hanem meg kell határoznunk a laksűrűségi normát is.

A lakásnagyság és a termékenység közti kapcsolat vizsgálatának, jelen cikkben történtő megközelítési módját Magyarországon először *Halmos Béla* alkalmazta.¹ Az ő kutatásaira támaszkodva a következőkben az összefüggést a mai lakáslehetőségek alapján kívánjuk részletesen megvizsgálni, továbbá a kapott eredmények alapján a korábbi állapottal való összehasonlítást is elvégezhetjük.

A módszer *modell jellegét* azonban hangsúlyozni kell a kapott eredmények értékelésekor. Ez ugyanis abból indul ki, hogy a népesség egyszerű reprodukciója akkor biztosított, ha a lakásokban a gyermek és felnőtt férőhelyek száma megegyezik egymással. Ez a feltételezés először is csak a „házaspár gyermekkel” család-típussal számol, miközben a ténylegesen lakott lakásállomány adatait használja, továbbá nem veszi figyelembe az egyedül élő személyeket, illetve a többgenerációs együttéléseket, vagyis az együtt lakók tényleges összetételét. A módszer tehát további pontosítást igényel, mely feloldja e korlátokat. (Erre ebben a cikkben nem vállalkoztunk.)

A modell jelleget elfogadhatóbbá teszi az a feltételezés, hogy a propagatív korú népesség lakásainak szobaszám szerinti megoszlása az országos átlaggal megegyezik. Bizonyos adatok szerint (lásd a későbbiekben) ez ugyan nem igaz, mert — legalábbis a 29 éven aluli népesség sokkal kisebb lakásokban él, mint amilyen az országos átlag. Az együttélő fiatal és középkorúak lakásállománya viszont már erősen megközelíti azt. A feltételezés tehát a valóságosnál optimistább, viszont számolni lehet a lakásállomány adta cserelhetőségekkel is, melynek során a fiatalok nagyobb otthonokhoz juthatnak.

A modell tehát arra alkalmas, hogy egy országos átlagnak megfelelő lakáshelyzetet feltételezve vizsgálja a lakásnagyság nyújtotta reprodukciós lehetősége-

¹ *Halmos B.*: A lakásállomány férőhelyszám szerinti összetételének népesedési hatásai, *Demográfia* 1968. 11. 388—417.

ket. *Halmos Béla* akkori lakásállományunk férőhely²-szám szerinti összetételét a népességreprodukció szempontjából elemezte.

A lakásokat ennek megfelelően 3 részre osztotta:

— a lakók számát *növekedni* engedő állományrészt, ahol 5 és ennél több személy elhelyezésére van lehetőség. A gyermekek számára ebből 3 és több férőhely tartható fenn a 2 felnőtt férőhely mellett, vagyis az új generáció nagyobb létszámú lehet az előzőnél;

— *változatlanul* marad a lakók száma a 4 férőhelyes lakásokban. A felnőtt- és gyermekférőhelyek³ száma egyenlő egymással;

— a lakók számának *csökkenésére* készített állományrészbe azon lakások tartoznak, ahol 3 és ennél kevesebb a férőhelyek száma. Az ilyen lakásokban zsúfoltság nélkül 1 gyermek nevelhető fel.

A fenti kategóriáknak megfelelően a férőhelyszám szerinti összetétel hasznos, közböns, ill. káros lehet a népesség reprodukciója szempontjából.

A szerző a 60-as években épült lakásállományt vizsgálva megállapította, hogy férőhely szerinti összetételük — szobánkénti 2 fős normát feltételezve — nem elegendő az egyszerű reprodukcióhoz. Az 1960–67 között épült lakásokban 1995 felnőtt férőhelyre 1442 gyermek-férőhely jut (72%-os reprodukciós arány). A lágy-mányosi lakótelepen 2452 gyermekhely maradt 4310 felnőtt férőhely mellett (57%-os reprodukciós arány).

1968-ban az újabb építésű lakásokról is az derült ki, hogy „nagyértékben gyermekférőhely-hiányosak és összetételük erősen káros a népesedésre... mert nemzedékenként majdnem ötödével csökkentik a benne lakók létszámát”. A szerző az akkori tervezői normának megfelelő, szobánkénti 2 fős laksűrűséget használta a kérdés elemzésekor. E szerint pl. egy kétszobás lakás 4 férőhelyes és ez a két szülő mellett 2 gyermek elhelyezésére ad lehetőséget. Ennek megfelelően e norma szerint a szülők generációjának bővített utánpótlásához a 2 és 1/2, illetve az ennél több szobás lakásokban lenne lehetőség.

A szükségletek és az igények változásával a normák is változnak. Ma már talán nem fogadható el feltétel nélkül a szobánkénti 2 fős norma, mely szerint az 5 férőhelyes 2 és 1/2 szobában 3 gyermek (+ a 2 felnőtt), a 3 szobában 4 gyermek és 3 és 1/2 szobában 5 gyermek felnevelése zsúfoltság nélkül megoldható.

A mai kutatások e normát inkább zsúfoltnak minősítik. A Városépítési Tudományos és Tervező Intézet egy 1981. évi tanulmányában a laksűrűsége a következő kategóriákat használja.

A tényleges lakáskihasználtság — vagyis a jelenlegi állapot, a jelenlegi lehetőségek — oldaláról megközelítve:

— lazán lakott lakások: laksűrűség kisebb, mint 1 fő/szoba

— „norma” szerint lakott lakások

a) laksűrűség: 1,0–1,5 fő/szoba

b) laksűrűség: 1,0–2,0 fő/szoba

— zsúfoltan lakott lakások

a) laksűrűség: nagyobb, mint 1,5 fő/szoba

b) laksűrűség: nagyobb, mint 2,0 fő/szoba

A szobánként 2 fős laksűrűség a szigorúbb norma legfelső határa, de ugyanakkor a zsúfoltsági laksűrűség mindkét tartományába belesik.

A tanulmány szerzői megállapították továbbá, hogy 1970 és 1980 között az ország lakossága a laza, a jobb normák (max. 1,5 fő/szoba) és a kevésbé zsúfoltsági (1,5 fő/szoba fölött) lakások felé mozgott. Az utolsó 10 év lakásállomány-növekedése ezen normának megfelelően alakult.⁴

¹ A férőhely az építésszek által használt laksűrűségi mutatóként fogható fel.

² A felnőtt- és gyermekférőhely között az eredeti definíció szerint nincs különbség.

⁴ Ez elsősorban a nagyobb területű családi házaknak készíthető. A szükségleteket pontosan nem ismerjük, a magánépítésű nagy családi házak azonban mindenképpen felfoghatók egy új igény kifejeződésének.

A tanulmány ezek alapján a szobánkénti max. 1,5 fős laksűrűség figyelembe vételét javasolja a további, és különösen a jövőre vonatkozó kutatásoknál, tervezésnél.⁵

E cikkben a lakásállomány és a reprodukciós lehetőségek vizsgálatánál mindkét norma szerint (2,0 fő, 1,5 fő/szoba) elvégeztük a számításokat, hogy választ kapjunk arra, vajon a jelenlegi lakásállomány szobaszám/férőhely szerinti megoszlása lehetőséget ad-e a népesség egyszerű reprodukciójához.

A szobánkénti 2,0 fős normát a továbbiakban „H”-val jelöljük — *Halmos Bélára* utalva, aki ezt használta —, az 1,5-öset „I”-vel — a Kutató Intézet tanulmánya alapján. A két variáció szerinti számítások azért is fontosak, mert nemcsak az általános társadalmi szükségletek változásának irányzatát jelzik, hanem feltételezhető — bár empirikusan nem bizonyított még —, hogy a jelenlegi általános igény mögött a rétegenkénti differenciák úgy szóródnak, hogy az egyik réteg a régebbi normához igazodik (pl. a mezőgazdasági fizikaiak), a másik réteg számára (pl. a vezetők, értelmiségiek) pedig esetleg már a szobánkénti 1,5 fős laksűrűség is szűk. A „H” és „I” normák tehát társadalmi rétegenkénti differenciákat is tükröznek.

Amikor a lakott lakásállomány férőhely szerinti megoszlását vizsgáljuk, azt az állapotot tekintjük megfelelőnek a népesség utánpótlásának biztosítása szempontjából — az eredeti definícióval összhangban —, ahol a felnőtt férőhelyek száma és az ezen felül a gyermekek számára fennmaradó férőhelyszám egymással egyenlő (1000 lakásban 2000 felnőtt és 2000 gyermek elhelyezése biztosított). Ugyanez igaz, ha lakóhely vagy társadalmi-foglalkozási csoportok szerint vizsgáljuk a lakásállományt. Ha viszont csak a házaspár propagatív korúak lakásállományát tekintjük, ebben a rétegben a 2000 felnőtt férőhelyre 2300 gyermek férőhelynek kell jutnia ahhoz, hogy a szülőképes korú, de nem házaspár, illetve az egészségügyi okok miatt terméketlen női népesség helyett is biztosított legyen az utánpótlás.

A továbbiakban két egyszerű mutató segítségével kívánjuk bemutatni a lakásállomány nyújtotta reprodukciós lehetőséget és a tényleges helyzetet. A „lehetséges generációs utánpótlási arányt” úgy számítottuk ki, hogy a lakások szobaszáma alapján számított gyermekférőhelyek számát elosztottuk a reprodukcióhoz szükséges (fent leírt) gyermekszámmal (1000 lakásra 2000, ill. 2300). Ez az arány jelzi, hogy az egyes laksűrűségi normák alapján a népességreprodukcióra milyen arányban van lehetőség. A „várható generációs utánpótlási arány” esetében a számlálóban az összesen kívánt gyermekszámot használjuk.

A 4. táblázat szerint a lakott lakásállomány férőhely szerinti összetétele 10 év alatt (1970 és 1980 között) az egyszerű reprodukció szempontjából kedvező irányban változott. Míg 1970-ben a szobánkénti 2 fős norma alapján a lakások férőhelyszáma 61 %-os, 1980-ban 80 %-os generációs utánpótlást tett lehetővé.

Az új (1,5 fő/szoba) norma szerinti számítások a régi norma alapján számított-hoz képest erősen rontják a lehetséges generációs utánpótlási arányt. A lakások férőhely szerinti összetétele ugyan jelentősen javult (lásd 4. tábla) 10 év alatt, de a szükségletek növekedésével mégsem tartott lépést. Ezt jelzi az a tény, hogy az 1980. évi szükségleteknek megfelelően „I” normás lehetséges generációs utánpótlási arány 45 %, vagyis nem éri el a 10 évvel korábbi, az akkori szükségletek alapján számított („H” norma) arányt (61 %).

Az 1970—79 között épült lakások férőhely szerinti összetétele kedvezően alakul a régebbi („H”) norma szerint. Itt már a népesség növekedését is lehetővé tennék a férőhelyek. Az „I” norma alapján — habár az 1980. évi teljes lakásállományra számítottnál 33 %-kal jobb — az évtizedben épült lakások szobaszáma szerinti férőhelye még mindig csak a lakosság szűkített reprodukciójához elegendő.

A népességreprodukciót ténylegesen nem a teljes lakosság produkálja, hanem többnyire csak a fiatal házaspár. Mint az előbbieken említettük, ezt figyelembe véve családonként átlagosan 2,3 gyermek vállalására lenne szükség. (1000 lakásnál 2300 lesz a nevező.)

⁵ Megjegyzendő, hogy az 1980-as népszámlálás szerint ma Magyarországon a laksűrűség éppen 1,51. E mutató nevezőjében szereplő szobaszám azonban a félszobát is egész szobaként veszi figyelembe (pl. az egy szobából és két félszobából álló lakás háromszobásnak számít). Így a tényleges laksűrűségnél e mutató jóval alacsonyabb.

4. A népességreprodukció lehetősége az 1970. és 1980. évi lakott lakásállomány felöltt- és gyermekférőhely szerinti megoszlása alapján

Возможность воспроизводства населения на основе распределения занятого жилищного состава 1970 и 1980 гг. по вместимости для взрослых и детей

The possibility of population reproduction on basis of the distribution of the 1970 and 1980 occupied housing stock by accommodation for the grown-up persons and children

A lakott lakások				1000 lakott lakásban létesíthető							
szoba		férőhely		megoszlása szobák száma szerint		felöltt		gyermek		felöltt gyermek	
száma						férőhely					
		H.	I.			H.	I.				
norma						norma					
				1970	1980	1970	1980	1970	1980	1980	
1	2	1,50	457	277	917	554	—	—	416	—	
1 1/2	3	2,25	56	173	112	346	56	173	346	43	
2	4	3,00	383	349	766	698	766	698	698	349	
2 1/2	5	3,75	37	100	74	200	111	300	200	175	
3	6	4,50	53	80	106	160	212	320	160	200	
3 1/2	7	5,25	7	10	14	20	35	50	20	33	
4—X	8	6,00	7	11	14	22	42	66	22	44	
Együtt				1000	1000	2000	2000	1222	1607	1862	844
Lehetséges generációs utánpótlási arány						1970	$\frac{1222}{2000} = 61\%$				
						1980	$\frac{1607}{2000} = 80\%$	$\frac{844}{1864} = 45\%$			

Forrás: 1970. évi Népszámlálás 26. kötet 2.3 tábla.
1980. évi Népszámlálás 24. kötet 2.3 tábla.

Az 1980-as népszámlálás adatai szerint a csak fiatalok által lakott lakásokban az országos átlagnál 17%-kal kevesebb a gyermekférőhely („H” norma). De a 29 évnél fiatalabb korcsoport szükségleteinek becslésekor talán nem tévedünk nagyot, ha a szobánkénti 1,5 fős laksűrűség preferálását feltételezzük. Ugyanis ők azok, akik nemrég kötöttek házasságot (más vonatkozásban, ha az önálló lakáshoz jutás esélyeit vizsgáljuk,⁶ a szerencsésebbek közé tartoznak, hiszen saját otthonukban élnek), és amint az köztudott, éppen a házasság első éveiben dől el, hogy a fiatalok milyen családnövekedést terveznek, ill. valósítanak meg. Az ifjú házások a tervezett végső családnagyság 81%-át az első 6 évben valósítják meg. A mai nehéz lakáshelyzetben elfogadott és érvényesített gyakorlat, hogy a fiatalok kicsi, komfort

⁶ Az 1974-ben házasságot kötött 35 éven aluli fiatalok 19,5%-a jutott önálló lakáshoz közvetlenül a házasságra lépés után. 3 év múlva 45,2%-uk, 6 év múlva 71,0%-uk élt önálló lakásban, de a többi 29% még ekkor is albérletben, vagy családtagként lakott.

nélküli lakást kapnak mondván „hiszen ketten vannak”. Ezután pedig csak évek múlva sikerül (már akinek sikerül) a gyakran négytagúra szaporodott családnak egy nagyobb otthont szerezni. Nos, mindezek alapján a népességreproduktív szempontjából meglehetősen kedvezőtlenül értékelhető az 1,5-es norma szerinti alacsony gyermekférőhely-szám, mely a szükséges 2300 helyett csak 674. Így, ha az ifjú házaspárok kizárólag első lakásuk nagysága alapján döntenének a gyermekszámáról, ez csak 30 %-os generáció-utánpótlásra adna lehetőséget. Családtervezésüket azonban szerencsére nemcsak kizárólag lakáshelyzetük és még kevésbé a pillanatnyi lakásnagyság határozza meg. Ám, hogy a tervezett és világra hozott utódok számát erősen korlátozzák a kicsi, zsúfolt lakások, az kétségtelen.

A 0—59 éves fiatal és középkorúak rétege már sokkal kedvezőbb laksűrűségben él. A szűkebb norma szerint a gyermekférőhelyek száma 82 %-os reprodukciós lehetőséget nyújt, vagyis az országosnál valamivel kedvezőbbet (80 %). E (H) variáns szerint a népesség-szaporodást 2 és 1/2 és ennél több szobás lakások segítik elő. Itt ugyanis a gyermekférőhelyek száma már meghaladja a felnőttekét. Az 1980-as népszámlálás szerint 1000 lakott lakás közül az ilyen lakások hányada 201 volt, a 0—29 évesek által lakottak közül 158, a 0—59 évesek lakásai közül pedig 256.

Az élveszületések 85 %-ában az anya 30 éven aluli. Ezért a 29 éven aluliak lakáshelyzete különösen kedvezőtlennek értékelhető.

5. A népességreproduktív lehetőség az 1970—79 között épült lakások férőhely-száma alapján

Возможность воспроизводства населения по вместимости построенных в 1970—1979 гг. квартир

The possibility of population reproduction on basis of the accommodation in the dwellings built in 1970—79

A lakott lakások				1000 akott lakásban létesíthető				
szoba		férőhely		felnőtt		gyermek		
száma		megosztása szobák száma szerint		férőhely				
H.		I.		H.		I.		
norma				norma				
1	2	1,50	75	150	—	113	—	
1 1/2	3	2,25	126	352	126	352	32	
2	4	3,00	464	928	928	928	464	
2 1/2	5	3,75	145	290	435	290	254	
3*	6	4,50	166	332	664	332	415	
4*	8	6,00	24	48	144	48	96	
Együtt				1000	2000	2297	1963	1261
Lehetséges generációs utánpótlási arány				$\frac{2297}{2000} = 115\%$		$\frac{1261}{1963} = 64\%$		

* Részben becslést alapján.

Forrás: Épült és megszűnt lakások 1961—75; 1975—80.

6. A népességreprodukció lehetősége a csak fiatalok által lakott lakások férőhely szerinti megoszlása alapján (1980)

Возможность воспроизводства населения на основе распределения занятых только молодыми лицами (в возрасте 0—29 лет) квартир по вместимости (1980 г.)

The possibility of population reproduction on basis of the distribution of dwellings occupied only by young people (aged 0—29 years) according to accommodation (1980)

A lakott lakások				1000 lakott lakásban létesíthető			
szoba	férőhely		megoszlása szobák száma szerint	felelőtt	gyermek	felelőtt	gyermek
	H.	I.		férőhely			
száma				H.	I.		
norma				norma			
1	2	1,50	357	714	—	536	—
1 1/2	3	2,25	197	394	197	394	49
2	4	3,00	288	576	576	576	288
2 1/2	5	3,75	92	184	276	184	161
3	6	4,50	56	112	224	112	140
3 1/2	7	5,25	5	10	25	10	16
4—X	8	6,00	5	10	30	10	20
Együtt			1000	2000	1328	1822	674
Lehetséges generációs utánpótlási arány				$\frac{1328}{2300} = 58\%$		$\frac{674}{2300} = 29\%$	

Fiatál és középkorúak (0—59 évesek) által lakott lakások férőhely szerinti megoszlása alapján (1980)

На основе распределения занятых лицами молодого и среднего возраста (в возрасте 0—59 лет) квартир по вместимости (в 1980 г.)

On basis of the distribution of dwellings occupied by persons of young and middle age (0—59 years) according to accommodation (1980)

1	2	1,50	160	320	—	240	—
1 1/2	3	2,25	194	388	194	388	49
2	4	3,00	390	780	780	780	390
2 1/2	5	3,75	139	278	417	278	243
3	6	4,50	96	192	384	192	240
3 1/2	7	5,25	11	22	55	22	36
4—X	8	6,00	10	20	60	20	40
Együtt			1000	2000	1890	1920	998
Lehetséges generációs utánpótlási arány				$\frac{1890}{2300} = 82\%$		$\frac{998}{2300} = 43\%$	

Forrás: 1980. évi Népszámlálás 24. kötet 2.53 tábla.

Lakóhely, társadalmi-foglalkozási csoport és tulajdonjelleget szerinti differenciák a lakásférőhely számában

A generációs utánpótlási arány nemcsak a lakosság reprodukciójának lakásférőhely szerinti mutatója, de felfogható magának a lakásférőhelynek egy összefoglaló jelzőszámaként is.

Ezen arányt reprodukciós mutatóként használva könnyen sokféle elméleti vita keresztüztébe kerülhetünk, részben a számítás modell-jellegének korlátai miatt, részben pedig azért, mert a mutató abszolút értéke erősen függ a megállapított normától.

Nem vitatható azonban, hogy az egyes rétegek lakásférőhely-száma közötti *differencia* kimutatására alkalmas a generációs utánpótlási arány.

Kizárólag tájékoztató céllal becsültük az ún. várható utánpótlási arányt (7., 8., 9. tábla), melyet az adott réteg befejezett családnagysága és a népesség-reprodukciójához szükséges 2,3 átlagos gyermekszám hányadosaként definiáltunk.

Arra vagyunk kíváncsiak, hogy a jelenlegi lakásállomány mellett a fiatal házaspárok milyen termékenységi minta szerint viselkednek, illetve hogy várható család-nagyságuk mennyire közelíti meg a 2,3-es ideált.

A mai fiatalok befejezett termékenységet az 1974-ben házasságot kötött nők 1980-ban összesen kívánt gyermekszámával becsültük, majd ezt osztottuk el 2,3-del, hogy megkapjuk a várható generációs utánpótlási arányt.

A 8. táblázatban a várható generációs utánpótlási arány azt mutatja, hogy jelenlegi gyenge lakáshelyzetükhöz képest a fővárosiak teszik a legnagyobb erőfeszítést a gyermekvállalásra. A várható generációs utánpótlási arány (85%) mindkét norma szerint erősen meghaladja a lehetséges utánpótlási arányt (69; 39%). Mindazonáltal ténylegesen Budapesten legalacsonyabb az átlagos életben levő (1,51) és összesen kívánt (1,96) gyermekszám is (1974-es házassági kohorsz 1980-ban). Ezt azonban — legalábbis a lakásnagyság szempontjából — az itt élő családok még mindig a legnagyobb erőfeszítés mellett érik el.

7. Az 1974-ben házasságot kötött nők 1980. évi összesen kívánt gyermekszámának átlaga és a várható generációs utánpótlási arány alakulása a nő foglalkozása és lakóhelye szerint

Среднее значение общего количества детей, желаемых в 1980 г. женщинами, заключившими брак в 1974 г., и динамика ожидаемой пропорции воспроизводства поколений по занятию и месту жительства женщин

Average of the total number of children desired in 1980 by the women married in 1974 and expected rate of generation replacement by the females' occupation and residence

Megnevezés	Összesen kívánt gyermek átlaga	Várható generációs utánpótlási arány* %
<i>Társadalmi-foglalkozási csoport</i>		
Nem mezőgazdasági fizikai	2,07	90
Mezőgazdasági fizikai	2,21	96
Nem fizikai	1,91	83
<i>Lakóhely</i>		
Budapest	1,96	85
Városok	2,01	87
Községek	2,04	89
Együtt	2,01	87

* Összesen kívánt gyermek átlaga/ 2,3.

Forrás: Az 1974-ben házasságot kötött nők 1980. évi felvételének előzetes adatai.

8. A népességreprodukciónak lehetősége az 1980. évi lakott lakásállomány felnőtt- és gyermekférőhely szerinti megoszlása alapján lakóhely szerint

Возможность воспроизводства населения на основе распределения занятого жилищного состава 1980 г. по вместимости для взрослых и для детей, и по местожительству

The possibility of population reproduction on basis of the distribution of the 1980 occupied housing stock by accommodation for grown-up persons and children, according to residence

A lakott lakások			1000 lakott lakásban létesíthető				
szoba	férőhely		megoszlása szobák száma szerint	felnőtt	gyermek	felnőtt	gyermek
száma	H.	I.		férőhely			
				H.		I.	
norma			norma				
Budapest							
1	2	1,50	356	712	—	534	—
1 1/2	3	2,25	202	404	202	404	51
2	4	3,00	267	534	534	534	267
2 1/2	5	3,75	89	178	267	178	156
3	6	4,50	60	120	240	120	150
3 1/2	7	5,25	15	30	75	30	49
4—X	8	6,00	11	22	66	22	44
Együtt			1000	2000	1384	1822	717
Generációs utónpótlási arány: lehetséges várható				69%	85%	39%	
Város							
1	2	1,50	243	486	—	365	—
1 1/2	3	2,25	219	438	219	219	55
2	4	3,00	355	710	710	710	355
2 1/2	5	3,75	93	186	279	279	163
3	6	4,50	71	142	284	284	178
3 1/2	7	5,25	9	18	45	45	29
4—X	8	6,00	10	20	60	60	40
Együtt			1000	2000	1597	1962	820
Generációs utónpótlási arány: lehetséges várható				80%	87%	42%	
Község							
1	2	1,50	266	532	—	399	—
1 1/2	3	2,25	127	254	127	254	32
2	4	3,00	382	764	764	764	382
2 1/2	5	3,75	110	220	330	220	193
3	6	4,50	94	188	376	188	235
3 1/2	7	5,25	9	18	45	18	29
4—X	8	6,00	12	24	72	24	48
Együtt			1000	2000	1714	1867	919
Generációs utónpótlási arány: lehetséges várható				86%	89%	49%	

Forrás: 1980. évi Népszámlálás 24. kötet 2.22 tábla.

9. A népességreprodukció lehetősége az 1980. évi lakott lakásállomány felnőtt- és gyermekférőhely szerinti megoszlása alapján társadalmi-foglalkozási rétegenként*

Возможность воспроизводства населения на основе распределения занятого жилищного состава 1980 г. по вместимости для взрослых и для детей, и по общественно-профессиональным слоям

The possibility of population reproduction on basis of the distribution of the 1980 occupied housing stock by accommodation for grown-up persons and children according to socio-occupational strata

A lakott lakások			1000 lakott lakásban létesíthető				
szoba	férőhely		megoszlása szobák száma szerint	felnőtt	gyermek	felnőtt	gyermek
száma	H.	I.		férőhely			
norma			norma				
Nem mezőgazdasági fizikaiak							
1	2	1,50	280	560	—	420	—
1 1/2	3	2,25	222	444	222	444	56
2	4	3,00	346	692	692	692	346
2 1/2	5	3,75	83	166	249	166	145
3	6	4,50	57	114	228	114	143
3 1/2	7	5,25	6	12	30	12	20
4—X	8	6,00	6	12	36	12	24
Együtt			1000	2000	1457	1860	734
Generációs utánpótlási arány: lehetséges várható				73%	90%	40%	
Mezőgazdasági fizikaiak							
1	2	1,50	427	854	—	641	—
1 1/2	3	2,25	134	268	134	268	34
2	4	3,00	326	652	652	652	326
2 1/2	5	3,75	53	106	159	106	93
3	6	4,50	50	100	200	100	125
3 1/2	7	5,25	4	8	20	8	13
4—X	8	6,00	6	12	36	12	24
Együtt			1000	2000	1201	1775	615
Generációs utánpótlási arány: lehetséges várható				60%	96%	35%	
Nem fizikaiak							
1	2	1,50	128	256	—	192	—
1 1/2	3	2,25	238	476	238	476	60
2	4	3,00	377	754	754	754	377
2 1/2	5	3,75	124	248	372	248	217
3	6	4,50	102	204	408	204	255
3 1/2	7	5,25	15	30	75	30	49
4—X	8	6,00	16	32	96	32	64
Együtt			1000	2000	1943	1936	1022
Generációs utánpótlási arány: lehetséges várható				97%	83%	53%	

* Nem vizsgáljuk a kisárutermelőket, akik a lakásállomány nem egészen 1%-ével rendelkeznek.
Forrás: 1980. évi Népszámlálás 24. kötet 2.22 tábla.

A városok és a községek várható generációs utánpótlási aránya a szobánkénti 2 fős norma alapján számított lehetséges generációs utánpótlási arányokhoz igazodik (80—87%; 86—89%) (8. tábla). Az összes kívánt gyermekszám átlaga a községekben a legmagasabb (7. tábla) — részben az urbanizált területekhez képest más szokásaik, értékrendjük, hagyományaik miatt is — ahol a végső család nagyság legalább a „H” norma szerint nem okoz zsúfoltságot (lehetséges generációs utánpótlási arány: 86%; várható 89%). A községi, magasabb kívánt gyermekszámot az is indokolhatja — az átlagosan nagyobb szobaszám mellett —, hogy lakásszükségleteik, feltéve, hogy az a „H” normához esik közelebb, kielégítettebbek, így a szabad választás lehetősége inkább adott e területeken a gyermekvállalás eldöntésére.

Akár a lakóhelyet, akár a főbb társadalmi-foglalkozási csoportokat⁷ tekintjük, még a nagyobb laksűrűségű norma szerint sem találunk olyan réteget, ahol a lakásférőhely elegendő volna az egyszerű reprodukcióhoz. A nem fizikaiak lakásállományának férőhelyszáma ugyan erősen megközelíti a szükségeset (97%), de csak a „H” norma szerint számítva. Márpedig kétséges, hogy éppen ez a réteg ehhez a normához igazodik-e. Az „I” norma alapján számított generációs utánpótlási arány pedig csak a községben lakók és a nem fizikaiak esetében közelíti vagy haladja meg kismértékben az 50%-ot.

A legkedvezőbb a nem fizikaiak és a községben élők lakásférőhely-száma új generációk felnevelése számára, a leghátrányosabb helyzetben pedig a fővárosiak és a mezőgazdasági fizikai dolgozók vannak (lásd a 8., 9. táblákat).

A laksűrűség által determinált lehetséges reprodukciós arány a nő foglalkozása szerint a nem fizikaiak között a legkedvezőbb, a mezőgazdasági fizikaiaknál a legkedvezőtlenebb.

Az előbbieik között a legalacsonyabb a tényleges gyermekvállalási hajlandóság (életben lévő gyermekszám átlag: 1,47). A legmagasabb lehetséges reprodukciós arány (H: 97%; I: 53%) ellenére a várható reprodukciós arányuk is a legalacsonyabb (83%). E réteg szükségletei feltételezhetően inkább a lazább normához állnak közelebb, melynek lehetséges generációs utánpótlási arányát (53%) a várható arány (83%) ugyanúgy meghaladja, mint ahogy a másik két rétegé a szűkebb norma lehetőségeit (73—90%; 60—96%). Az alacsonyabb termékenység megváltoztathatóságára utal, hogy a lakás szobaszámának emelkedésével e rétegben észlelhető a legnagyobb hajlandóság a gyermekszám növelésére. A 2. táblázat szerint 100 4 szobás lakásban élő nem fizikai foglalkozású nő családjában átlagosan 74 gyermekkel több születik, mint az egy szobában lakóknál.

Az egyes főbb lakóhely típusokon belül a társadalmi-foglalkozási csoportok között jelentős különbségeket figyelhetünk meg. Az egyes társadalmi-foglalkozási rétegeket lakóhelyenként vizsgálva már találunk olyan réteget, ahol a reprodukciót a lakásférőhely lehetővé tenné: a községekben élő nem fizikai foglalkozásúak lakáshelyzete a 2 fős norma szerint akár a bővített népességreprodukciót is biztosíthatná.

E réteg (nem fizikai foglalkozásúak) lakásállományának azonban csak 21%-a községi, a községek lakásállományának pedig egyelőre mindössze 11%-át teszik ki. Súlyuk tehát viszonylag kicsi.

Mindegyik rétegről elmondható, hogy a fővárosban a leggyengébb, a községekben a legjobb a lakáshelyzete (szobaszám, férőhely szempontjából). A fővárosban lakó nem fizikaiak azonban kb. ugyanolyan számú gyermekférőhellyel rendelkeznek, mint a községi, nem mezőgazdasági fizikaiak és többel, mint a községi mezőgazdasági fizikai családok. Tehát a szellemi dolgozók lakáshelyzete még a legrosszabb lakásállományú fővárosban is jobb, mint a legjobb lakásállományú (községi) fizikai foglalkozásúaké. Első hallásra ellentmondásosnak tűnik az a megállapítás, hogy a lehetséges generációs utánpótlási arány lakóhely szerint a községekben a legmagasabb, társadalmi-foglalkozási csoport szerint pedig a mezőgazdasági fizikaiaké a legrosszabb.

Ennek ugyanis az a magyarázata, hogy a községek lakásállományának csak 28%-át teszik ki a mezőgazdasági fizikai dolgozók lakásai, míg 61% nem mezőgazdasági fizikai családé, 11%-a nem fizikaiaké.

⁷ A kisártermelőket, kiskereskedők csoportját e cikk nem vizsgálja.

10. A népességreprodukciónak lehetősége a lakott lakásállomány
felnőtt- és gyermekférőhely szerinti megoszlása alapján,
társadalmi-foglalkozási rétegenként, Budapesten

Возможность воспроизводства населения на основе распределения
занятого жилищного состава по вместимости для взрослых
и для детей, и по общественно-профессиональным слоям в г. Будапеште

The possibility of population reproduction on basis
of the distribution of the occupied housing stock
by accommodation for grown-up persons and children
according to socio-occupational strata in Budapest

A lakott lakások			1000 lakott lakásban létesíthető				
szoba	férőhely		megoszlása szobák száma szerint	felnőtt		gyermek	
	H.	I.		H.	I.		
norma			norma				

Nem mezőgazdasági fizikaiak

1	2	1,50	442	884	—	663	—
1 1/2	3	2,25	204	408	204	408	51
2	4	3,00	237	474	474	474	237
2 1/2	5	3,75	65	130	195	130	114
3	6	4,50	39	78	156	78	98
3 1/2	7	5,25	8	16	40	16	26
4—X	8	6,00	5	10	30	10	20
Összesen			1000	2000	1099	1779	546

Lehetséges generációs utánpótlási arány 55% 31%

Mezőgazdasági fizikaiak

1	2	1,50	442	884	—	663	—
1 1/2	3	2,25	167	334	167	334	42
2	4	3,00	250	500	500	500	250
2 1/2	5	3,75	75	150	225	150	131
3	6	4,50	50	100	200	100	125
3 1/2	7	5,25	8	16	40	16	26
4—X	8	6,00	8	16	48	16	32
Összesen			1000	2000	1180	1779	606

Lehetséges generációs utánpótlási arány 59% 34%

Nem fizikaiak

1	2	1,50	244	488	—	366	—
1 1/2	3	2,25	201	402	201	402	50
2	4	3,00	303	606	606	606	303
2 1/2	5	3,75	122	244	366	244	214
3	6	4,50	87	174	348	174	218
3 1/2	7	5,25	26	52	130	52	85
4—X	8	6,00	17	34	102	34	68
Összesen			1000	2000	1753	1878	938

Lehetséges generációs utánpótlási arány 88% 50%

*11. A népességreprodukció lehetősége a lakott lakásállomány
felnőtt- és gyermekférőhely szerinti megoszlása alapján
jobb társadalmi rétegenként a városokban*

*Возможность воспроизводства населения на основе распределения
занятого жилищного состава по вместимости для взрослых
и для детей, и по основным общественным слоям в городах*

*The possibility of population reproduction on basis
of the distribution of the occupied housing stock
by accommodation for grown-up persons and children
according to major socio-occupational strata on urban areas*

A lakott lakások				1000 lakott lakásban létesíthető			
szoba	férőhely		megoszlása szobák száma szerint	felnőtt	gyermek	felnőtt	gyermek
száma	H.	I.		férőhely			
	norma			H.	I.	norma	
Nem mezőgazdasági fizikaiak							
1	2	1,50	279	558	—	419	—
1 1/2	3	2,25	222	444	222	444	56
2	4	3,00	346	692	692	692	346
2 1/2	5	3,75	83	166	249	166	145
3	6	4,50	57	114	228	114	143
3 1/2	7	5,25	6	12	30	12	20
4—X	8	6,00	7	14	42	14	28
Összesen			1000	2000	1463	1861	738
Lehetséges generációs utánpótlási arány				73%		40%	
Mezőgazdasági fizikaiak							
1	2	1,50	427	854	—	645	—
1 1/2	3	2,25	134	268	134	134	34
2	4	3,00	326	652	652	326	326
2 1/2	5	3,75	53	106	159	53	93
3	6	4,50	50	100	200	50	125
3 1/2	7	5,25	4	8	20	4	13
4—X	8	6,00	6	12	36	6	24
Összesen			1000	2000	1201	1791	615
Lehetséges generációs utánpótlási arány				60%		34%	
Nem fizikaiak							
1	2	1,50	128	256	—	192	—
1 1/2	3	2,25	238	476	238	476	60
2	4	3,00	376	752	752	376	376
2 1/2	5	3,75	124	248	372	248	217
3	6	4,50	102	204	408	204	255
3 1/2	7	5,25	15	30	75	30	49
4—X	8	6,00	17	34	102	34	68
Összesen			1000	2000	1942	1936	1025
Lehetséges generációs utánpótlási arány				97%		53%	

Forrás: 1980. évi Népszámlálás 24. kötet 2.22 tábla.

12. A népességreprodukciónak lehetősége a lakott lakásállomány
felnőtt- és gyermekférőhely szerinti megoszlása alapján
főbb társadalmi-foglalkozási rétegenként a községekben

Возможность воспроизводства населения на основе распределения
занятого жилищного состава по вместимости для взрослых
и для детей, и по основным общественно-профессиональным
группам слоев в селах

The possibility of population reproduction on basis of the distribution
of the occupied housing stock by accommodation
for grown-up persons and children according to major socio-occupational
strata on rural areas

A lakott lakások			1000 lakott lakásban létesíthető				
szoba	férőhely		megoszlása szobák száma szerint	felnőtt	gyermek	felnőtt	gyermek
száma	H.	I.		férőhely			
				H.		I.	
norma			norma				

Nem mezőgazdasági fizikaiak

1	2	1,50	256	511	—	384	—
1 1/2	3	2,25	131	262	131	262	33
2	4	3,00	383	767	767	767	383
2 1/2	5	3,75	118	236	354	236	207
3	6	4,50	93	186	372	186	233
3 1/2	7	5,25	9	18	90	18	29
4—X	8	6,00	10	20	60	20	40
Összesen			1000	2000	1775	1873	925
Lehetséges generációs utánpótlási arány				89%		49%	

Mezőgazdasági fizikaiak

1	2	1,50	354	708	—	531	—
1 1/2	3	2,25	127	254	127	254	32
2	4	3,00	381	762	762	762	381
2 1/2	5	3,75	65	130	195	130	114
3	6	4,50	61	122	244	122	153
3 1/2	7	5,25	5	10	25	10	16
4—X	8	6,00	7	14	42	14	28
Összesen			1000	2000	1395	1823	728
Lehetséges generációs utánpótlási arány				70%		40%	

Nem fizikaiak

1	2	1,50	111	222	—	167	—
1 1/2	3	2,25	114	228	114	228	57
2	4	3,00	376	752	752	752	376
2 1/2	5	3,75	169	338	507	338	296
3	6	4,50	173	346	692	346	433
3 1/2	7	5,25	24	48	120	48	78
4—X	8	6,00	33	66	198	66	132
Összesen			1000	2000	2383	1945	1372
Lehetséges generációs utánpótlási arány				120%		71%	

Forrás: 1980. évi Népszámlálás 24. kötet 2.22 tábla.

A népesség bővített reprodukciójához szükséges gyermekszámférőhely csak a községekben élő szellemiek lakásállományaiban, és a már jelenlegi effektív szükségletektől sokszor elmaradó, szobánkénti 2 fős laksűrűségi norma szerint adott. A városi, nem fizikai réteg lakásállománya ugyanezen norma szerint lehetővé teszi az egyszerű reprodukció megközelítését.

Társadalmi-foglalkozási csoportonként, lakóhely és laksűrűségi norma szerint bármilyen más variáció csak a szűkített utánpótláshoz elegendő.

Végül érdemes egy pillantást vetni a 13. táblázat adataira, mely a lakások tulajdonjellege szerinti reprodukciós lehetőségeket tartalmazza.

A népesség utánpótlásának biztosítása szempontjából itt is csak a „H” norma jöhet számításba. Lakásférőhely alapján a reprodukciót leginkább azok a családok biztosíthatnák, akik társas-, vagy öröklakásban élnek. Ezek azonban az össz lakásállomány 6 %-át teszik ki.

A jelenlegi lakásállomány összességében nem teszi lehetővé, hogy a gyermekférőhelyek száma legalább egyenlő legyen a felnőtt férőhely számával. Ez különösen akkor vet fel komoly problémát, ha a jelenben egyre inkább terjedő, de a jövőben már határozottan jellemző szobánkénti 1,5 fős laksűrűséget tekintjük normának. A gyermekférőhely lehetőségek messze elmaradnak a tényleges, de még inkább a reprodukcióhoz szükséges gyermekszám férőhely-igényétől.

A népesség nagy része a saját rétegére jellemző, szükségletektől elmaradó laksűrűségben él. Talán éppen azért, mert olyan számú gyermek felnevelésére vállalkozik, mely a lakások jelentős részét lakói számára zsúfolttá teszi. Nem kétséges, hogy a férőhelyhiány a családtervek csökkenése irányába hat. Termékenységkorlátozó szerepe annál erősebb, minél inkább elszakad egymástól a lakásnagyság (ill. laksűrűség) iránti szükséglet és a lehetőség. Nemesak a tényleges lakásnagyság közötti különbségről beszélhetünk az egyes rétegek között, hanem a szükségletek és lehetőségek rétegenként változó differenciájáról. Ennek feltárása további kutatásokat igényel. Kiindulni abból lehetne, hogy a lakás milyen szerepet játszik, milyen funkciókat kell betöltenie az egyes társadalmi rétegek életmódjában, életvitelében.

A gyermekszám és a lakásnagyság pozitív korrelációja létezik. Erről tanúsított a 2. sz. tábla. De a számok azt is jelzik, hogy az egyes rétegek termékenységre nem hat egyformán a lakás-méretetek növekedésének mai lehetősége.

Könnyen lehet, hogy bizonyos rétegek a mainál sokkal erősebben növekvő termékenységgel reagálnának a lakásnagyság javulására, ha a lehetőségek közelnének szükségleteikhez. Addig azonban a gyermekszám a minimális társadalmi norma szintjén fog (1—2 gyermek családonként) kis mértékben és rugalmatlanul mozogni.

A gyermekszám eldöntése ma korlátozottan szabad választás kérdése. Hiszen a kialakult társadalmi-gazdasági tényezők, megváltoztathatatlan folyamatok — mint pl. a női munkavállalás, emancipáció, a család, a nő és a gyermek megváltozott szerepe és elvárásai — a nukleáris, kevés gyermekszámú család elterjedését és fennmaradását erősíti. Mindezek mellett azonban egy fiatal házaspár 1 vagy 3 gyermeket is tervezhet. Hogy melyiket választja — távolról sem mindegy. Ám ha a családok a fentiek kívüli egyéb körülmények (lakás) által szűkre szabott lehetőségeik foglyai, a választás skálája 1 vagy 2 gyermekre szűkülhet.

A lakás nagysága nem tartozik a termékenységsökkentést erősítő tényezők közé. Nem is szükségszerű tehát, hogy ilyen szerepet töltsön be. Sőt szerepe megváltoztatható.

13. A népességreprodukciónak lehetősége a lakott lakásállomány
felöltt- és gyermekférőhely szerinti megoszlása alapján
a lakások tulajdonjellege szerint

Возможность воспроизводства населения на основе распределения
занятого жилищного состава по вместимости для взрослых
и для детей, и по характеру собственности квартир

The possibility of population reproduction
on basis of the distribution of the occupied housing stock
by accommodation for grown-up persons and children
according to the ownership character of the dwellings

A lakott lakások			1000 lakott lakásban létesíthető				
szoba száma	férőhely		megoszlása szobák száma szerint	felöltt	gyermek	felöltt	gyermek
	H.	I.		férőhely			
norma			norma				

Állami lakás

1	2	1,50	358	716	—	537	—
1 1/2	3	2,25	228	456	228	456	57
2	4	3,00	291	582	582	582	291
2 1/2	5	3,75	65	130	195	130	114
3	6	4,50	42	84	168	84	105
3 1/3	7	5,25	10	20	50	20	33
4—X	8	6,00	6	12	36	12	24
Összesen			1000	2000	1259	1821	624

Lehetséges generációs utánpótlási arány 63% 34%

Szövetkezeti lakás

1	2	1,50	69	138	—	104	—
1 1/2	3	2,25	407	814	407	814	102
2	4	3,00	371	742	742	742	371
2 1/2	5	3,75	102	204	306	204	179
3	6	4,50	45	90	180	90	113
3 1/2	7	5,25	4	8	20	8	13
4—X	8	6,00	2	4	12	4	8
Összesen			1000	2000	1667	1966	786

Lehetséges generációs utánpótlási arány 83% 40%

Társasház, öröklakás

1	2	1,50	88	176	—	132	—
1 1/2	3	2,25	284	568	284	568	71
2	4	3,00	405	810	810	810	405
2 1/2	5	3,75	139	278	417	278	243
3	6	4,50	67	134	268	134	168
3 1/2	7	5,25	12	24	60	24	39
4—X	8	6,00	5	10	30	10	20
Összesen			1000	2000	1869	1956	946

Lehetséges generációs utánpótlási arány 93% 48%

13. tábla folyt.

A lakott lakások			1000 lakott lakásban létesíthető				
szoba	férőhely		megosztása szobák száma szerint	felelő	gyermek	felelő	gyermek
száma	H.	I.		férőhely			
	norma			H.	norma		I.
Családi ház							
1	2	1,50	279	558	—	419	—
1 1/2	3	2,25	122	244	122	244	31
2	4	3,00	365	730	730	730	365
2 1/2	5	3,75	110	220	330	220	193
3	6	4,50	99	198	396	198	248
3 1/2	7	5,25	11	22	55	22	36
4—X	8	6,00	14	28	84	28	56
Összesen			1000	2000	1717	1861	929

Lehetséges generációs utánpótlási arány 86% 50%

Forrás: 1980. évi Népszámlálás 24. kötet 2.3 tábla.

*

Ezúton szeretnék köszönetet mondani *Lakatos Máriának*, a KSH Népeség-tudományi Kutató Intézet tudományos munkatársának hasznos észrevételeiért és értékes javaslataiért, melyekkel hozzájárult a cikk megírásához.

I R O D A L O M

1. *Dr. Andorka Rudolf:* A magyar népesség termékenységének alakulását befolyásoló gazdasági és társadalmi tényezők. Demográfia 1967. 1. sz. 87—102. old.
2. *Dr. Andorka Rudolf:* A születésszám szociológiai és közgazdasági összefüggései. Szociológiai Közlemények 1972/1.
3. *Dr. Andorka Rudolf:* Determinants of Fertility in Advanced Societies, London 1978.
4. *Halmos Béla:* A lakásállomány férőhelyszám szerinti összetételének népesedési hatásai. Demográfia 1968. XI. 388—417.
5. *Kamarás Ferenc:* Az 1960-ban és 1974-ben házasságot kötöttek családtervezési, termékenységi és születésszabályozási magatartása 1977-ig. KSH, 1979.
6. *Kirk, Maurice:* Population policies in non-socialist Societies. International Population Conference, Manila, 1981.
7. *Dr. Klínger András:* A fejlett országok termékenységének alakulása. Demográfia 1980. 23. 335—345.
8. *Dr. Klínger András—Monigl István:* Népesedés és népesedéspolitikai Magyarország az 1970-es és az 1980-as évtizedben. Demográfia 1981. 4. sz. 395—433. old.
9. *Valkovics Emil:* A népesség-éjlődés gazdasági hatásai. Demográfia 1975. 18. 301—310.
10. *Hofsten, E.:* The demographic transition-an attempt to formulate a popular theory. Demográfia 1982. XXV. 1. sz. 160—161.
11. Népesedés és népesedéspolitikai. Tudományos Konferencia, 1981. jún. 1. Szerk.: *Monigl István* Statisztikai Kiadó Vállalat 1981.
12. Lakásellátás/fejlesztés hosszútávú koncepciója. Területi fejezet. (*Hörcher Ferencné, Balogh Ferenc*) 1981.
13. Javaslat a lakásellátás (lakásépítés és fenntartás) 1981—2000 évekre szóló távlati fejlesztési koncepciójához 1981. dec. Építésgazdasági és Szervezési Intézet Lakás- és Településfejlesztési Főosztály.
14. 1970., 1980. évi Népszámlálási kötetek, Demográfiai Fvkönyvek.
15. Az 1960-ban és 1974-ben házasodottak 1980. évi felvételeinek előzetes adatai.

ВЕЛИЧИНА КВАРТИР И ВОЗМОЖНОСТИ ВОСПРОИЗВОДСТВА НАСЕЛЕНИЯ

Резюме

Уменьшение населения — на которое должна рассчитывать и Венгрия — большей частью объясняется снижением количества рождений, плодовитости, наблюдаемым уже за несколько десятилетий. Это является исторически невозвратимым процессом, который безусловно происходит вследствие массового производства промышленности, урбанизации, демократизации культуры и совсем непосредственно вследствие самостоятельности женщин. Одновременно с вышеуказанными изменились и условия, роли, ожидания внутри семьи и нуклеарная семья с 1—2 детьми стала общим явлением в развитых обществах.

Экономически и социально невыгодные последствия уменьшения населения вызывают заботы во все большем количестве капиталистических и социалистических стран.

Венгерская пронаталистическая политика народонаселения приносит большие материальные жертвы для спасения того, что можно еще спасти и она уже достигала известных успехов в торможении этого процесса.

Однако, можно и ускорить уменьшение населения. Теперешнее венгерское жилищное положение представляет собой такой фактор, ускоряющий снижение плодовитости. Величина квартир — их состав по числу комнат — едва пригодна для достижения в среднем 2,3 ребенка на семью, что было бы идеальным для простого воспроизводства населения.

На основе результатов выборки первая часть статьи желает получить ответ на вопрос увеличивается-ли число детей семей при повышении количества комнат в квартире. По имеющимся данным число детей является самым высоким (в среднем 2,26) в квартирах, состоящих из 4 и больше комнат, а в семьях, живущих в двухкомнатных квартирах, число детей показывается самым низким, (1,89) ниже, чем в семьях, живущих как в однокомнатных, так и в трехкомнатных квартирах.

Это указывает на положительную корреляцию между величиной квартир и плодовитостью, но эта корреляция наблюдается только в квартирах, состоящих из двух и больше комнат.

Предполагаемая роль квартиры в плодовитости различна по общественным слоям.

Слой с традиционным образом жизни, у которых из-за этого более консервативные характеристики, обычаи и вследствие этого более высокая плодовитость, по сравнению средней фертильностью — сельские жители, сельскохозяйственные работники физического труда, лица с более низким уровнем школьного образования и неквалифицированные лица вообще реагируют снижающейся плодовитостью на более благоприятное жилищное положение (на увеличивающееся количество комнат). Однако, проживающие на урбанизированных территориях, квалифицированные женщины с умственным занятием, более высоким уровнем школьного образования, у которых плодовитость вообще ниже средней, готовы родить больше детей в квартирах большего размера, а при плохих условиях они сильно ограничивают свою плодовитость.

Следовательно, положительная корреляция между величиной квартиры и количеством рождений является самой тесной именно в тех слоях, доля которых в населении будет увеличиваться в будущем. Возможно, что это указывает на тенденцию — еще в зачатке в настоящее время —, что будущие возможности могли бы остановить в перспективе длительное и практически монотонное снижение плодовитости и даже способствовать небольшому увеличению величины семьи.

Вторая часть статьи изучает состав занятых квартир по вместимости, желая узнать, разве в принципе теперешние квартиры предоставляют возможность — если другие социально-экономические факторы не оказали бы никакого влияния — для воспитания 2,3 ребенка в среднем на семью, необходимого для простого воспроизводства населения, без тесноты квартир.

Хотя построенные за последние 10 лет квартиры позволяли бы даже расширенное воспроизводство поколений, общий жилищный состав предоставляет возможность для воспроизводства поколений только в 80 или 45%-ах по старой норме, тесной для многих слоев (2 места на комнату), и даже по норме, уже лучше удовлетворяющей теперешние потребности (1,5 чел./комната). Молодые супруги имеются даже в худшем положении в отношении жилья и вместимости, потому что их квартиры — если их

семейные планы осуществились бы только по количеству комнат — позволяли бы 58 или 29%-ное воспроизводство населения. Жилищное положение этой возрастной группы плохое и потому, что именно лица, живущие тут — большей частью молодые супруги — заботятся фактически о смене поколений и в большинстве случаев именно в период, когда они живут еще в маленьких, перетесных квартирах.

Сельские семьи и семьи, живущие в провинциальных городах, имеются в самом выгодном жилищном положении. Конечная планированная величина их семьи соответствует возможностям нормы согласно их требованиям. В столице вместимость еще ниже и — хотя живущие тут женщины планируют самую низкую величину семьи — по сравнению с величиной квартиры эти семейные планы осуществляются все еще при самых плохих условиях.

Величина семьи несельскохозяйственных работников физического труда превышает в меньше всего, а величина семьи работников умственного труда и сельскохозяйственные работники физического труда — больше всего количество лиц в квартире, соответствующее своим потребностям.

В настоящее время вместимость для детей еще ниже потребности в местах для фактического количества детей, и еще больше для количества детей, необходимого для воспроизводства, несмотря на то, что установлена положительная корреляция между плодовитостью и величиной квартир, и возможности этой корреляции, способствующие повышению количества рождений, еще не использованы.

SIZE OF DWELLING AND POSSIBILITIES OF POPULATION REPRODUCTION

Summary

The population decrease—upon which also Hungary has to count—is mostly the consequence of the decline in the birth number and fertility observed for many decades. This is a historically irreversible process resulting from the industrial mass production, urbanization, democratization of culture and most directly from the females' economic activity. Parallely with all this also the conditions, roles, expectations within the family changed and the nuclear families with one or two children became general in the developed societies.

The economically and socially disadvantageous consequences of the population decrease afflict more and more the capitalist and socialist countries.

The Hungarian pronatalist population policy makes great material efforts to save what one can and it achieved some success in restraining this process.

However, the population decrease can be also accelerated. The present Hungarian housing condition is a factor which accelerates the decrease in fertility. The size of the dwellings—their composition by number of rooms—is hardly sufficient to stimulate the willingness to have 2.3 children on the average per family which is necessary for the replacement of the population.

On basis of the results of a sample survey the first part of the article would like to get an answer to the question whether the number of children of the families grows if the number of rooms of the dwelling increases. According to the available data the number of children is the highest (on the average 2.26) in the dwellings consisting of 4 and more rooms, while in the two-room dwellings it is the lowest (1.89), lower than in the families living both in one-room and in three-room dwellings.

This shows a positive correlation between the size of dwellings and fertility, but only in the dwellings consisting of two and more rooms.

The supposed role of the dwelling in fertility is different by social strata.

The strata with a traditional manner of life having therefore more conservative characteristics, habits and consequently a higher fertility than the average—rural inhabitants, those having an agricultural manual occupation, persons of a lower educational level and without qualification react mostly with a decreasing fertility to the more favourable housing conditions (the increasing number of rooms).

However, the women living on urban areas, having a non-manual occupation, a qualification and a higher educational attainment and thus a lower fertility than the average are willing to give birth to more children in larger dwellings but under bad conditions they limit much their fertility.

So the positive correlation between the size of the dwelling and the birth number is the strictest just in those strata the proportion of which within the population will grow in the future. Maybe, this indicates the tendency—being at present in an initial stage—that the future possibilities could stop later the fertility decline practically monotonous for a long period and even produce a slight increase in the family size.

The second part of the article studies the composition of the occupied housing stock by living accommodation desiring to find out whether in principle the present dwellings are suitable—if no other socio-economic factor exerted an influence—to bring up 2.3 children per family on the average, which is necessary for the population reproduction, without the crowdedness of the dwellings.

Though the dwellings built in the recent 10 years would also permit the extended reproduction of the generations, the total housing stock affords a possibility only for an 80 and 45 per cent generation replacement, respectively, according to an old norm crowded for many strata (2 persons per room) and even more according to the norm which is more suitable to the present requirements (1.5 person/room). In respect of the housing conditions and accommodation the young married couples are even in a more disadvantageous situation because their homes—if their family plans were realized only according to the number of rooms—would permit a 58 and 29 per cent population replacement, respectively. The housing conditions of this age-group is pressing also because just those living here—mostly young couples—give birth actually to the new generation and mostly just in the period when they still live in small, crowded dwellings.

The housing conditions of families living on rural areas and in provincial towns are the most favourable. Their planned final family size is conform to the possibilities of the norm corresponding to their needs. In the capital accommodation is worse and though the females living here plan the smallest family size, they still realize it under the worst conditions as compared to the size of the dwelling.

The density of occupants calculated according to their needs is the most exceeded by the non-manual's and the agricultural manual worker's family size while that of the non-agricultural manual workers is only slightly higher.

At present the possibilities of children's accommodation are still behind the demands on places for the actual number of children and even more for the number of children necessary for the reproduction, though the positive correlation between fertility and the size of dwelling can be observed and its possibilities contributing to the increase in birth number are not yet used.

A KORASZÜLÉST BEFOLYÁSOLÓ TÉNYEZŐK VIZSGÁLATA A SÚLYHATÁR MÓDOSÍTÁSÁVAL

RÁTAY CSABA—TUSNÁDY GÁBOR

A terhesgondozás és újszülött-ellátás színvonalának javítása, a koraszülések megelőzése érdekében egyre több kutatás foglalkozik azoknak a terheseknek a szociális, demográfiai és pszichológiai jellemzőivel, akiknél koraszülés fordult elő.

A terhesség alatti szociális ellátás, a terhes nő anyagi viszonyainak jelentőségét bizonyító kutatások mellett — pl. *P. Gruenwald* és munkatársai, *G. Root* 197. *O. Thalhammer* — egyre több közlemény foglalkozik a pszichés megterhelések, a sajátos személyiség-szerkezet szerepével, mint koraszüléshez vezető tényezőkkel (*H. Laukaran, Berg, R. Newton* és munkatársai, *R. McDonald, C. Christakos*). A személyiség szerepét *Gaziano, Freeman* és *Allen* a biológiai és demográfiai tényekkel egyenrangúaknak tartják a koraszülés multifaktorális folyamatában.

A környezeti és pszichés sajátosságoktól befolyásolt életmód, táplálkozási szokások jelentőségét szintén bizonyítottnak vehetjük (pl. *Kerpel Frónius* és munkatársai, *J. Kline, U. Stein*).

Az anya életkorának, testmagasságának és paritásának az újszülött súlyára gyakorolt hatását is többben igazolták — *J. Abolis, C. Müller, Eiben, Öry, Vargáné* — mint olyan tényezőket, melyek növelik a koraszülés valószínűségét.

Mindezen kutatások mozaikjai alapján egy olyan összefüggő kép állítható össze, melyből a koraszülés nagyobb valószínűségével az a nő rendelkezik, aki magasabb életkorú, alacsonyabb testmagasságú, nagyobb terhességi és szülési sorszámú. Iskolai végzettsége és szociális helyzete szintén rosszabb az átlagnál.

Ebben a szociális és demográfiai helyzetben gyakoribbak a kisebb biológiai károsodások, megelőzésük lehetősége viszont kisebb a kedvezőtlen életmód miatt. A megelőzés lehetőségét tovább rontja a rossz orvos—beteg kapcsolat (*H. Laukaran, Berg*).

A szociális és biológiai feszültségek, a pszichés alkalmazkodási zavarok oldására szolgáló lehetőségek társadalmilag korlátozottak és önvészélyeztetők (pl. alkohol, dohányzás stb.). A pszichés feszültség károsító hatása a magzat fejlődésére a korion gonadotrop hormon szintjének változásán keresztül valósul meg, a pszichoszomatikus tünetképződéssel magyarázható (pl. *Usászár Gy., Cohrance* és *Robertson*).

A három tényezőcsoport szerepének felismerésén alapulnak a koraszülés valószínűségét előrejelző skálák (*E. Saling, O. Thalhammer, Kóbor J.*).

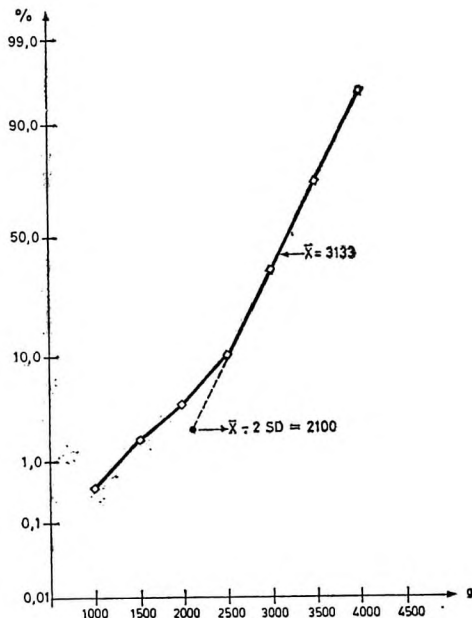
Az egyes kutatásokban elkülönített változók nagy valószínűséggel csak tünetei egy közös gyökerű problémának, mely a szociális hovatartozás szerint eltérő termékenységű, családtervezési és alkalmazkodási lehetőségeket határozza meg.

A megelőzés lehetősége tehát meghatározott az idejében előrejelzett koraszülési valószínűségtől, a rendszerzerűen kialakított gondozási egységtől — ahol a terhesek pszichés és szociális sajátosságai alapján részesülnek ellátásban, továbbá az aktív szociális gondozás gyakorlatától, mint alapvető tényezőtől.

Hasonlóan fontos kérdése a koraszülések megelőzésének a súlyhatár valódiságának megismerése. Az esetleges revízió szükségességét *Gösta Root* veti fel 1980-ban. Kiindulásában megállapítja, hogy míg az átlag gesztációs idő világszerte hasonló értékeket mutat, addig az átlagos élveszületési súly sokkal alacsonyabb

például a fejlődő országokban, elsősorban Indiában. A szociális környezet bizonyított szerepe az újszülött születési súlyára is arra enged következtetni, hogy az *Yelpö* által, egységesen megjelölt 2500 g-os súlyhatár nem tartható meg, mint minden országra érvényes sztenderd. Ez ellen szól többek között az etnikai adottságok hatása az újszülött súlyára.

Gösta Rooth javaslatában az átlagos élveszületési súlyból a 2 SD érték levonásával megállapított, országonként változó súlyhatár bevezetését szorgalmazza. Az általa közölt értékek Magyarország esetében tévesek, mivel élveszületési átlagsúlyként 2900 g-ot vesz, holott ez az érték az utóbbi tíz évben 3100 g felett van. A helyes élveszületési átlagsúlyból kiindulva, javaslatai alapján 2100 g-ot kaptunk, mint módosított súlyhatárt (I. ábra).

I. Magyarország élvészületési súly ábrázolása normál eloszlási skálán

Изображение веса при рождении в Венгрии на шкале нормального распределения

Illustration of live birth weight of Hungary on a normal distribution scale

Jelen vizsgálati cél

Elsődleges célunk a módosított súlyhatár jelentőségének megismerése, továbbá a koraszüléssel összefüggő folyamatok részleges tisztázása. Ezen utóbbi célon belül a demográfiai, szociológiai és pszichológiai tényezők súlyának, egymás közötti szerepének megismerése a súlyhatár változtatásával.

Korábbi vizsgálatunkban felvetettük a terhesség alatti megterhelések skálá szerű összeállítását, *R. Newton* nyomán. Jelen elemzésünkben újból megvizsgáljuk ennek esetleges érvényességét a koraszülöttség vonatkozásában.

A vizsgált minta és az eszközök

A budapesti Schöpf Merei Ágost Kórház két szülészeti osztályán, 1981 folyamán szült 305 asszonyra terjedt ki a vizsgálatunk. Kizártuk közülük azokat, akiknél ikerszülés, veleszületett rendellenesség, halvaszülés vagy ismeretlen adat fordult elő. Így összesen 259 nő képezte a jelen vizsgálati mintánkat.

A vizsgálatokat a hazabocsátás előtti napokban bonyolítottuk le.

Vizsgálati eszközeink közé tartozott egy szociológiai kérdőív, Cattel 16 PF személyiségtesztjének sztenderdizált változata, továbbá egy korábbi közleményünkben (Rátay, 1982) ismertetett „Pszichoszociális Megterhelések Skálája”.

A minta leírása

A kiértékelt 259 eset alapján az anyák átlagos életkora a szüléskor 27,4 év. A jelenleg befejezett terhesség átlagos sorszáma 2,5, élő gyermekeiknek száma 1,7 fő.

A foglalkozási összetétel alapján 72,8% az értelmiségiek és a szellemiek aránya, míg a fizikai, szak- és segédmunkásoké 20,1%. Ezzel összefüggésben 8 általános, vagy alacsonyabb iskolai végzettséggel az anyák 17,2%-a rendelkezik, középiskolát végzett 51%-uk, míg egyetemi, vagy főiskolai végzettsége az anyák 30,5%-ának van. A vizsgáltak átlagos egy főre jutó jövedelme 2379 Ft.

A családi állapot alapján 91,6% házas, 2,7% elvált és a hajadonok aránya 4,7%.

Az újszülött érettsége szerint két fő csoportosítást alkalmazunk, a változó súlyhatár alapján:

1. Az újszülött érettsége szerint kialakított csoportok a súlyhatár változtatásával

Группы, созданные по зрелости новорожденных при изменении предела веса

Groups developed according to the maturity of newborn with the change of the weight limit

A csoportosítás				B csoportosítás			
Szül. súly	Gest. idő	Esetszám	Százalék	Szül. súly	Gest. idő	Esetszám	Százalék
2500 ≤	38 ≤	176	67,9	2100 ≤	38 ≤	183	70,7
2500 ≤	37 ≥	15	5,8	2100 ≤	37 ≥	39	15,0
2499 ≥	38 ≤	7	2,8	2099 ≥	38 ≤	—	—
2499 ≥	37 ≥	61	23,5	2099 ≥	37 ≥	37	14,3
Összesen		259	100,0			259	100,0

Az adatokból megállapíthatjuk, hogy a minta összetétele sajátos, ami részben azzal is magyarázható, hogy a kórház elsősorban terhespatológiai esetek ellátását végzi. Ezt bizonyítaná a koraszülöttek kb. 30%-os aránya. Nehéz viszont elfogadható magyarázatot találni a foglalkozási összetételre, ami vizsgálati céljaink szempontjából is nagyon kedvezőtlenül alakult.

A koraszülött csoportok jellemzése

A koraszülést befolyásoló tényezők hatásmechanizmusának megismeréséhez 37 változó adatait gyűjtöttük össze, minden vizsgált esetében. Ezekből demográfiai, biológiai 12; szociológiai 6; pszichológiai 19 változó. A terhesség alatti megterhelések skálájának 54 tételét csak pontösszeg és súlyos megterhelések előfordulási száma szerinti két változóval szerepeltettük. Az egyes változókon belüli lehetőségeket úgy számoztuk, hogy a számérték növekedése arányos legyen az optimálistól való távolsággal. Kivételt képeznek ez alól értelemszerűen pl. az iskolai végzettség, jövedelem stb. változók.

A 2500 g-os súlyhatárból kiinduló "A" csoportosítás alapján kialakított 61 fős, mind súlyra, mind időre koraszülött csoport esetében a normál csoporthoz képest az alábbi eltéréseket találtuk (2. tábla):

2. A 2500 g-os súlyhatár szerint kialakított alcsoportok egyes átlagai

Некоторые средние значения подгрупп, созданных по пределу веса 2500 г

Some mean values of the sub-groups developed according to the weight limit of 2500 g

Változó neve	Normál \bar{X}	Kora (időre és súlyra) \bar{X}
Anya kora	27,8	26,6
Terhességeinek száma	2,4	3,1
Élő gyermekeinek száma	1,7	1,9
Iskolai végzettsége	12,9	11,0
Foglalkozása	3,2	3,5
Egy főre jutó jövedelem	2356,0	2303,0
Elengedett—Feszült	6,3	5,5
Alárendelt — Független	5,7	5,4
Érzékeny — Éber	5,7	5,4
Intelligencia	4,9	4,4
Családi állapot	1,2	1,4

Az anyák tehát fiatalabbak, de magasabb a terhességi sorszámuk és több az élveszülött gyermekük; iskolai végzettségük és jövedelmük alacsonyabb, a családi állapot rendezetlenebb, mint a normál csoportban. Pszichésen érzékenyek, frusztráltabbak és kevésbé intelligensek, mint a normál csoport. Ennek megfelelően alárendeltebbek is.

A 2100 g-os súlyhatárt elfogadó „B” csoportosítás szerint a 2099 g-nál, illetve 37 terhességi hétnél éretlenebb újszülöttek esetében az anyák idősebbek, magasabb a terhességi és élveszületési számuk, továbbá alacsonyabb az iskolai végzettségük és foglalkozási státusuk. Pszichésen kevésbé megfontoltak, kevésbé intelligensek és függőbbek, frusztráltabbak (3. tábla).

A terhesség alatti megterhelések összpontszáma és a súlyos megterhelések darabszáma egyik koraszülött csoport esetében sem volt magasabb, mint a normál csoportnál.

3. A 2100 g-os súlyhatár szerint kialakított alcsoportok egyes átlagai
Некоторые средние значения подгрупп, созданных по пределу веса 2100 г
Some mean values of the sub-groups developed according
to the weight limit of 2100 g

Változók neve	Normál \bar{X}	Kora \bar{X}
Anya kora	27,6	27,8
Terhességeinek száma	2,4	3,3
Élő gyermekeinek száma	1,7	2,0
Iskolai végzettsége	12,9	11,4
Foglalkozása	3,2	3,3
Intelligencia	4,9	4,4
Magabiztos — Független	5,5	5,8
Elengedett — Feszült	6,2	5,6
Érzékeny — Éber	5,7	5,1
Alárendelt — Független	6,0	5,5

A különbségek statisztikai vizsgálata

Az újszülött születési súlya és a gesztáció ideje szerint kialakított csoportok közötti különbségek nagyságának a megismerésére diszkriminancia analízist végeztünk a BMDP-7M program alapján.

Az „A” csoportosításban, amikor is tehát négy alcsoportra tudtuk elkülöníteni a 259 vizsgáltat, az F érték 2,6. Ennek alapján a program négy változót emelt ki, melyek alapvetően meghatározzák a koraszülöttség mértékében kialakított alcsoportok közötti különbségeket (4. tábla).

4. A 2500 g-os súlyhatár szerint kialakított alcsoportok diszkrimináló változói

Дискриминирующие переменные подгрупп, созданных по пределу веса 2500 г
Discriminating variables of the sub-groups developed according
to the weight limit of 2500 g

Változó neve	Belépési F érték
Iskolai végzettség	7,9
Elengedett — Feszült	2,6
Terhességi sorszám	2,6
Érzékeny — Éber	2,8

Tehát a 2500 g-os súlyhatár esetében az iskolai végzettség változója a legmeghatározóbb. A változók közötti összefüggéseiből próbáljuk megmagyarázni jelentőségét, vagyis azt nézzük meg, hogy belépésével milyen más változók „ F ” értékei változtak meg (5. tábla).

Az iskolai végzettség tehát változóink közötti kapcsolatai alapján összefüggésben van az alapvető demográfiai változókon túl az önérvényesítést meghatározó pszichés faktorokkal, az intelligenciával is.

5. Egyes változók induló F értékeinek változása
az iskolai végzettséggel összefüggésben

Изменение исходных значений F некоторых переменных
в связи с уровнем школьного образования

Change in the starting F values of some variables according
to educational level

Változó neve	Induló F érték	Megváltozott F érték
Terhességi sorszám	3,4	2,3
Szerény — Tolakodó	3,1	1,9
Életkor	2,4	1,1
Intelligencia	2,1	0,5
Foglalkozás	1,3	0,5

A négy diszkrimináló változóval a program az esetek 35,1 %-át tudta besorolni, alcsoportonként változó mértékben (6. tábla).

6. Jól besorolható esetek aránya a 2500 g-os súlyhatár szerint
kialakított négy alcsoportban

Доля хорошо зачисляемых случаев в четырех подгруппах,
созданных по пределу веса 2500 г

Proportion of well classifiable cases in the four sub-groups
developed according to the weight limit of 2500 g

Alcsoport	Jól besorolható esetek	Jackkní'ed osztályozással
Normál	26,7	25,0
Időre kora	60,0	33,3
Súlyra kora	85,7	71,4
Mindkettőre	47,5	42,6

A program által számolt esetenkénti kanonikus értékek alapján vizsgáltjainkat grafikusan is tudtuk ábrázolni az egyes alcsoportokban (II. ábra).

A „B” csoportosításban a 2100 g-os súlyhatárt véve alapul, a $p = 5\%$ -os szintet változatlanul hagyva az $F = 3$ -mal, mivel a 259 vizsgált három alcsoportra oszlott.

Itt is azokat a változókat kaptuk, mint az előbbiekből, de a súlyok lényeges változásával. A terhességi sorszám és a két pszichés változó szerepe megnőtt, csökkent az iskolai végzettségé (7. tábla).

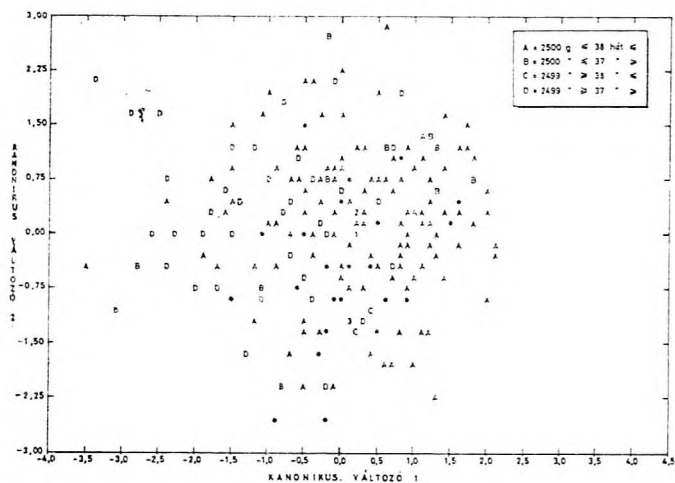
A 2100 g-os súlyhatárt véve alapul a fenti négy változóval a program az esetek 57,1 %-át tudta helyesen besorolni, ami lényeges javulás az „A” csoportosításhoz képest (8. tábla).

Ennek megfelelően az esetenként számolt, kanonikus értékekkel ábrázolt grafikonon a koraszülött alcsoport világosabban elkülöníthető (III. ábra).

A kétféle csoportosításban kapott négy változó szerepének megismeréséhez kiszámítottuk az „ F ” induló értékeihez tartozó „ P ” értéket is (9. tábla).

A terhességi sorszámot mutató változó szerepe tehát lényegesen hatékonyabb a 2100 g-os súlyhatárból kiinduló csoportosítás esetén, míg az iskolai végzettség

éppen ellentétes, vagyis a 2500 g-os határ esetén jelentős. A pszichológiai változók szerepe sokkal jelentéktelenebb, tendenciájukban hasonlóak az iskolai végzettséghez.

II. A 2500 g-os súlyhatár szerinti alcsoportokhoz tartozó esetek kanonikus értékeinek ábrázolása

Изображение канонических значений случаев, относящихся к подгруппам по пределу веса 2500 г

Illustration of the canonic values of cases belonging to sub-groups according to the weight limit of 2500 g

7. A 2100 g-os súlyhatártól kiinduló alcsoportok diszkrimináló változói
 Дискриминирующие переменные подгрупп, исходящих из предела веса 2100 г
 Discriminating variables of the sub-groups starting from the weight limit of 2100 g

Változó neve	Belépési F érték
Iskolai végzettség	6,1
Terhességi sorszám	3,2
Elegendett — Feszült	3,1
Érzékeny — Éber	3,5

8. Jól besorolható esetek aránya a 2100 g-os súlyhatár szerint kialakított alcsoportokban

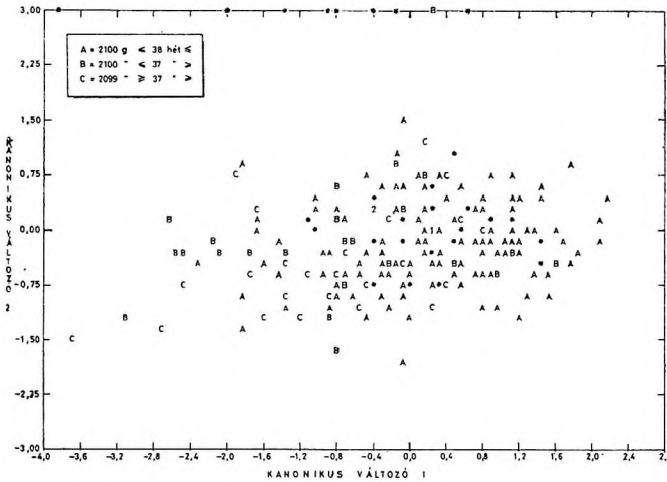
Доля хорошо зачисляемых случаев в подгруппах, созданных по пределу веса 2100 г

Proportion of well classifiable cases in the sub-groups developed according to the weight limit of 2100 g

Alcsoportok	Jól besorolható esetek aránya	Jackknifed osztályozással
Normál	65,6	63,4
Időre kora	23,1	20,5
Kora	51,4	48,6

9. tábla

Változó neve	A csoportosítás		B csoportosítás	
	F =	P =	F =	P =
Iskolai végzettség	7,9	0,001	6,1	0,0023
Terhesség sorszáma	3,4	0,020	4,9	0,0070
Elengedett — Feszült	2,8	0,040	2,9	0,0550
Érzékeny — Éber	1,9	0,140	1,7	0,1700

III. A 2100 g-os súlyhatár szerinti alcsoportokhoz tartozó esetek kanonikus értékeinek ábrázolása

Изображение канонических значений случаев, относящихся к пределу веса 2100 г

Illustration of the canonic values of cases belonging to sub-groups according to the weight limit of 2100 g

Összefoglalás

A kétféle súlyhatár alapján kialakított csoportosítás eredményeiből sikerült bizonyítani, hogy a gesztációs idő változatlanul hagyása mellett lehetséges leválasztani a koraszülöttekről az elsősorban szociálisan hátrányos helyzetűeket, miáltal a valóban koraszülöttek aránya kb. a felére csökkenthető.

Ha a koraszülöttekhez hozzászámítjuk a 2100—2499 g közötti súllyal világra jött élveszülötteket is, akkor az anya átlagostól alacsonyabb iskolai végzettsége a döntő tényező. Ennek jelentősége megmutatkozik a megelőző terhességi eseményekben, az alárendelt, frusztrált személyiségben és a rosszabb foglalkozási státusban. Az iskolai végzettség szerepének pontos megismeréséhez reprezentatív minta összeállítása szükséges, mivel a mi vizsgálati anyagunk ebben a vonatkozásban teljesen eltér az átlagos szinttől.

Amennyiben kizárólag a 2099 g-nál kisebb, a 37. hét előtt születetteket számítjuk a koraszülöttekhez, úgy esetükben sokkal kevésbé van jelentősége szociális, pszichés károsító hatásoknak és sokkal erősebb a megelőző paritási mutatók, az esetleges biológiai rendellenességek szerepe.

Vizsgálatunk tanulságaként javasolhatjuk a 2100 g-os súlyhatár bevezetését, a gesztációs idő hosszának érintetlenül hagyása mellett. Az iskolai végzettségnek, mint szociális és intellektuális tényezőnek a kiemelt szerepe a terhesgondozás jelenlegi „betegváró” szemléletének a megváltoztatását sürgeti.

Az alacsonyabb iskolai végzettségű, nagyobb termékenységű, kedvezőtlenebb adottságú rétegek érdekében a szociális gondozást és családvédelmet is megvalósító, rendszerszerű terhesgondozás kialakítása indokolt.

IRODALOMJEGYZÉK

1. *J. A. Abolis*: The weight and length of newborn infants in relation to parental age. *Acta Obstet. et Gynecol. Scand.* 1961. 40, 33—37.
2. *Császari, Gy.*: A pszichoszomatikus orvoslás. *Medicina*. Budapest, 1980.
3. *E. Gaziano, D. W. Freeman, T. E. Allen*: Antenatal prediction of women at increased risk for infants with low birth weight. *Am. J. Obst. and Gynec.* 1981. 140, 99—107.
4. *Eiben, O.—Öry, I.—Vargáné, Tegher-Gerber, Zs.*: A budapesti gyermekek testmagassága és testsúlya a kora gyermekkorban szociodemográfiai státusuk függvényében az 1970-es években. *Demográfia* 1981. XXV. 1. sz. 84—99.
5. *Gruenwold—Funakawa—S. Mütani—T. Nishimura—S. Takeuchi*: Influence of environmental factors on foetal growth in man. *Lancet*, 1967. I. 1026—1028.
6. *W. James*: The problem of spontaneous abortion. X. The efficacy of psychotherapy. *Am. J. Obst. and Gynec.* 1963. 85, 39—40.
7. *Kerpel-Frónius, E.—Véghelyi, P. V.—Rosta, J.* (ed): *Perinatal Medicine*. Akadémia Kiadó. Budapest, 1978. II. köt. 594—595.
8. *J. Klíne, U. Stein*: Drinking during pregnancy and spontaneous abortion. *The Lancet* 1980. II. 176—180.
9. *Kóbor, J.* és munkatársai: A koraszülés „pontértéktáblázat” alapján való előrejelzése és számítógépes értékelése. *Népegészségügy*, 1980. 61, 202—205.
10. *H. Laukaran, Berg*: The relationship of maternal attitude to pregnancy outcomes and obstetric complications. A cohort study of unwanted pregnancy. *Am. J. Obst. and Gynec.* 1980. 136, 374—379.
11. *R. McDonald—A. C. Christakos*: Relationship of emotional adjustment during pregnancy to obstetric complications. *Am. J. Obst. and Gynec.* 1963. 86, 341—348.
12. *E. C. Müller*: Effects of mother's age and parity status on body size of newborns. *Zentralbl. Gynakol.* 1981. 103/10. 537—547.
13. *R. Newton—Pat Webster—P. S. Binu—Neal Maskerey—A. E. Phillips*: Psychosocial stress in pregnancy and its relation to the onset of premature labour. *British Med. J.* 1979. 2, 411—413.
14. *Rátay, Cs.*: A pszichoszociális megterhelések hatása a terhességre. 1982. Megjelenés alatt.
15. *Rooth, G.*: Low birthweight revised. *The Lancet*, 1980. 1. 639—641.
16. *Rooth, G.*: Socio-economic aspects of perinatal medicine. In: *Perinatal medicine*. Stockholm, Almquist and Wiksell, 1977. 11—15.
17. *E. Salång*: Prematuritats und Dysmaturitats Praventionprogramm. *Zentr. Geburtsh. und Perinat.* 1972. 176. 70—75.
18. *B. Starfield, et al.*: Psychosocial and Psychosomatic Diagnoses in Primary Care of Children. *Pediatrics*. 1980. 66, 159—167.
19. *O. Thalhammer, et al.*: Prospective and retrospective examination of an easily applicable score to predict the probability of premature birth defined by weight. *Jour. of Perinat. Med.* 1967. 4, 38—43.

ИССЛЕДОВАНИЕ ФАКТОРОВ, ОКАЗЫВАЮЩИХ ВЛИЯНИЕ НА ПРЕЖДЕВРЕМЕННЫЕ РОДЫ С МОДИФИКАЦИЕЙ ПРЕДЕЛА ВЕСА

Резюме

Проверяя теперешний предел веса желают авторы узнать социо-демографические и психологические факторы, оказывающие влияние на преждевременные роды.

В качестве нового предела веса они предлагают 2100 г вычитывая 2 СД значений, отнятых из среднего веса при рождении 1980 г. В обследовании они исходили из данных 259 матерей после живорождений, имевших место в двух акушерских отделения больницы.

При случае предела веса 2500 г из социальных факторов уровень школьного образования играет решающую роль, на основе значения анализа дискриминации, проведенного как статистическая проба. Из очередности беременности и из психологических факторов в освобожденности-напряженности или в чувствительности-бдительности имеется значительная разница между 4 подгруппами, созданными по весу новорожденного и периоду беременности.

При пределе веса преждевременно родившихся в 2100 г роль очередности беременности увеличивается, а роль уровня школьного образования снижается в определении разниц, характерных для трех подгрупп.

В результате обследования можно установить, что новорожденные весом 2100—2499 г происходят в первую очередь из социально более отсталых семей с более низким уровнем школьного образования. При принятии предела веса 2100 г предоставляется возможность для выявления детей, родившихся фактически преждевременно.

INVESTIGATION OF FACTORS AFFECTING PREMATURE BIRTH WITH THE MODIFICATION OF WEIGHT LIMIT

Summary

Revising the present weight limits authors want to reveal the socio-demographic and psychological factors affecting premature birth.

As a new weight limit they suggested 2100 g subtracting 2 SD values deducted from the average live birth weight of the year 1980. In their sample they started from the data of 259 mothers hospitalized after childbirth at two obstetrical departments of a hospital.

In case of a weight limit of 2500 g of the social factors the educational level plays a decisive role on basis of the F value of the discrimination analysis made as a statistical test. In the serial number and of the psychological factors in the release-tension and sensibility-vigilance there is a significant difference between the four sub-groups developed according to the weight of the newborn and the gestational age.

At a weight limit of 2100 g the role of the serial number of pregnancy increases, that of the educational level decreases in the statement of the differences characteristic of the three sub-groups.

As a result of the survey it can be stated that the newborn of a weight of 2100—2499 g derive first of all from families of a low educational level living under worse social conditions. Adopting the weight limit of 2100 we have the possibility to reveal the real premature infants.

ADATOK CIGÁNY SZÜLÉSEK SZÁMÁNAK ALAKULÁSÁHOZ, BARANYA MEGYEI TAPASZTALATOK ALAPJÁN (1963—1980)

DR. HORVÁTH MIHÁLY

Cigány csecsemők és általában a cigány lakosság számának alakulása számos ok folytán kelt különös figyelmet. Amint különböző közleményekből (3, 4, 5, 6, 7, 8, 9) nyilvánvaló, ez a szám és az ehhez kapcsolt szociális, egészségügyi, kulturális és egyéb vonatkozások ezt a figyelmet indokoltá teszik.

Ezért kívánunk választ kapni arra, hogy — különösen a korábbi évtizedek tapasztalatai miatt — miként alakul jelenleg e népcsoport demográfiai helyzete, különös tekintettel a szülések számának alakulására. Férvényesül-e azon intenció, hogy a korábbi időszakokra jellemző nagyfokú különbség csökkenjen, az asszimilációs tendencia erősödjön.

A kérdés vizsgálatához az 1963. I. 1-től az 1981. VI. 30-ig terjedő védőnői jelentéseket, tanácsi összesítéseket és az 1980. évi népszámlálási adatokat használtuk fel. — A cigány szülőnők gestációs viszonyainak tisztázására áttekintettük 1974—75. és 1977—78. évi terhességi törzslapjaikat. — Az asszimilációs kérdés megközelítéséhez, esetleges vegyes származás megállapítása formájában megvizsgáltuk a Megyei Gyermekkórházba 1980-ban felvett csecsemők családi viszonyait.

Cigány csecsemők számát és az egész csecsemőpopulációhoz viszonyított arányát Baranya megyében 1963-tól 1981. VI. 30-ig az 1. táblázat tünteti fel (Pécs város adatai nélkül, mert korábban itt ilyen nyilvántartást nem alkalmaztak).

Az 1. táblázat szerint tehát a *cigány csecsemők száma az elmúlt 18 évben csökkenő tendenciát mutat*. — Amennyiben az 1963—65-ben született cigány csecsemők összárszámát vesszük kiindulási alapnak (1818) — és hasonlítjuk össze az 1973—80-ban született gyermekek számával (1562), a százalékarány ellenére — a korábbi értékekhez képest és az abszolút számot tekintetbe véve — kb. 14%-os csökkenés konstatálható.

Ennek ellenére a cigány csecsemőknek az össz csecsemőpopulációhoz viszonyított számaránya lényegében változatlan, aminek oka a nem cigány csecsemők számának még nagyobb csökkenése.

Ezt látjuk a 2. táblázaton is, melyen a pécsi élveszületések számát tüntetjük fel 1970 és 1980 között. (Ezt a számot itt cigány csecsemők viszonylag kis — 3,9% — számaránya lényegében nem befolyásolja.)

(A születésszám nagyfokú csökkenését Pécsen még inkább kidomborítja az, hogy lakosságának száma az 1970. évi 150 249-ről 1980-ra 168 715-re emelkedett.) (1)

A további elemzés azért is fontos, mivel a cigány lakosságra jellemző nagyobb gyermekszám, széles alapú korfa, a differenciális termékenység problémája és egyéb információk felvetik azt a kérdést, hogy a jövőben kell-e, és milyen mértékben e népcsoport növekedésével számolni?

A probléma további megközelítése végett áttekintettük cigány szülő nők gestációs adatait 1974—75 és 1977—78 között. A szülő nőket életkor szerint is csoportosítottuk, vizsgálva, hogy az egyes életkorokon belül egy szülő nőre hány élveszületés jut, milyen a három és ennél nagyobb számú gyermek gyakoriság (3. táblázat).

1. *Cigány csecsemők száma és aránya Baranya megyében
(Pécs m. város nélkül) 1963. I. 1-től 1981. VI. 30-ig*

*Число и доля цыганских младенцев в комитате Бараня
(без комитатского города Печ) с 1 января 1963 г. по 30. июня 1981 г.*

*Number and proportion of gipsy infants in Baranya county
(without the county town Pécs) from the 1 January 1963
to the 30 June 1981*

É v	összes csecsemő	nem cigány csecsemők s z á m a	cigány csecsemők	cigány csecsemők számaránya (%)
1963	4165	3525	640	15,5
1964	4103	3532	571	13,9
1965	4056	3449	607	14,9
1966	4045	3527	521	12,8
1967	4224	3679	545	12,9
1968	4230	3695	535	12,6
1969	4218	3692	526	12,3
1970	3970	3421	549	13,7
1971	4014	3452	562	13,8
1972	4043	3447	596	14,6
1973	4196	3663	533	12,7
1974	4911	4333	578	11,8
1975	4873	4326	547	11,2
1976	4580	4070	510	11,1
1977	4419	3895	524	11,8
1978	4155	3631	524	12,6
1979	3952	3425	527	13,3
1980	3766	3255	511	13,6
1981. I. félév	1748	1512	236	13,5

2. *Az élveszületések száma Pécsen 1970—1980 között*

Число живорождений в г. Печ в 1970—1980 гг.

Number of live births in Pécs in the 1970—1980 period

Évek	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980
Születés- szám	2186	2211	2165	2192	2723	2928	2749	2529	2394	2216	2150

A 3. tábla lényegét abban foglaljuk össze, hogy 1974—75-ben megyénkben a cigány szülő nőknél az átlagos gyermekszám 2,7 volt, 1977—78-ban 2,1, szemben az 1960-as évek 3,7—4-es átlagértékével (*Hoóz, Kóbor, Horváth*) (7, 8, 6). — Figyelemreméltó csökkenést mutat a 3, vagy ennél nagyobb gyermekszám, különösen a fiatalabb korcsoportokban.

3. Az egy cigány szülő nőre jutó átlagos,
valamint három és ennél nagyobb gyerekszám
Baranya megyében 1974–75 és 1977–78 között

Среднее, а также и три и более высокое число детей на одну
цыганскую рождающую женщину в комитате Бараня между 1974—75 и 1977—78 гг.

Average as well as three and higher number of children per
one gipsy childbearing woman in Baranya county between
1974–75 and 1977–78

Életkor	≤ 19 év		20—25 év		26—30 év		31—35 év		36 év ≤		≤ 19—36 ≥ összesen	
	I.	II.	I.	II.	I.	II.	I.	II.	I.	II.	I.	II.
Cig. szülő nők száma	202	249	172	199	71	92	32	27	31	21	508	582
1 cig. szülő nőre jutó átl. gy. sz.	1,4	1,3	2,6	2,1	4,0	3,7	5,0	4,8	6,9	5,1	2,7	2,1
3 gyermeke x %-nak	5,4	3,6	43,6	27,5	81,7	53,3	96,9	77,8	90,3	85,7	40,0	25,8
4 gyermeke x %-nak	0	0,4	22,1	11,4	59,2	33,7	75,0	74,1	83,9	81,0	25,6	15,6
5 gyermeke x %-nak	0	0	9,9	5,2	36,6	25,0	56,3	66,7	71,0	81,0	16,3	11,7

Jelzések:

I.=1974—1975

II.=1977—1978

átl. gy. sz.=átlagos gyermekszám

x=átlagosan 1 cigány szülő nőnek

Cigány szülések csökkenő tendenciájára utalnak a népszámlálási adatok (1). Baranya megye cigány lakosságának 1977. évi tanácsi, községenkénti kimutatását alapul véve, 40 olyan községet találunk, ahol a cigány lakónépesség számaránya meghaladta e községek összlakosságának 25 %-át. Az 1970. és 1980. évi népszámlálási adatokat figyelembe véve, egy község kivételével (ez is a 169-es lélekszámú Bosta), az összes többi községben különböző mérvű, gyakran 20 % körüli vagy ennél nagyobb fogyás állapítható meg.

A népszámlálások alkalmával a megyében 1960-ban 4507 (a lakosság 1,1 %-a), 1970-ben 5952 (1,4 %), 1980-ban 4517 (1,0 %) személy vallotta magát cigány anyanyelvűnek (1).

Cigány származású szülések számának csökkenésében (esetleges regisztrálásban?) közre játszhatott bizonyos asszimilációs folyamat is a vegyes házasságok révén. Ennek lehetőségére utalnak a Baranya megyei Gyermekkorházban 1980-ban felvett csecsemők adatai. A 850 csecsemőből utólagos elemzés során 149-nek (17,5 %) mindkét szülője, 139-nek (16,4 %) egyik szülője volt cigány származású.

Cigányoknál a születésszám csökkenésében, a nem cigány átlagos gyermekszám felé közeledésben minden bizonnyal számos tényező hatásával kell számolni, ahogy demográfiai szakíróink (*Andorka, Klinger, Szabady, Valkovics, Vukovich*) (2, 11, 12, 13, 14), cigány lakosságtól függetlenül erre rámutattak. (Így többek között kulturálódás, munkavállalás, lakáskörülmények, tömegkommunikációs eszközök hatása.) Mindehhez hozzájárult az Egészségügyi Osztály akcióprogramja, ami „Segítség a sokgyermekes anyáknak” címen kiemelten foglalkozott sokgyermekes családoknál a nemkívánatos terhességek megelőzésére intrauterin fogamzásgátló eszközök ajánlásával, ezen anyák kérésére e módszerek alkalmazásával (*Kóbor és mtsai*) (10).

Mindezek alapján levonható, hogy a cigány lakosság számának jövőbeni alakulását illetően nem lehet bizonyosan nagyobb mérvű gyarapodással számolni. Ezt sok, a termékenységre ható tényező, és nem utolsósorban a tudatformálás jelentékenyen befolyásolhatja.

IRODALOM

1. 1980. évi népszámlálás. 2. Baranya megye adatai. — Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1981.
2. *Andorka R.*: A magyar népesség termékenységének alakulását befolyásoló gazdasági és társadalmi tényezők. Demográfia, 1961. 10. 87.
3. *Bodnár L.*: A cigány szülő nők (újszülöttek) demográfiai jellemzőinek változása Szabolcs-Szatmár megyében 1966 és 1978 között. Orv. Hetilap, 1980. 121. 1571.
4. *Czeizel E., Bodnár Z., Tusnádi G., Révész P.*: A születési súly és a kis súlyú újszülöttek (koraszülöttek) gyakoriságának alakulása hazánkban. Orv. Hetilap, 1970. 111. 145.
5. *Horváth M.*: A kedvezőtlen szocio-ökonómikus helyzet szociálpediátriai következményei. A cigánykérdés gyermekegészségügyi vonatkozásai. Kand. Ért., Pécs, 1976.
6. *Horváth M.*: A szülések alakulása Dél-Baranyában életkor és cigány származás alapján. Demográfia, 1979. 22. 371.
7. *Hoóz I.*: Nemzetiségek demográfiai sajátosságai Baranya megyében. II. A cigánynépesség 1960. évi demográfiai struktúrája a sellyei járásban. — KSH. A Népeségstudományi Kutató Intézet közleményei, 18. — Budapest, 1968.
8. *Kóbor J.*: A terhességet befolyásoló komplex tényezők vizsgálata Baranyában társadalmi-egészségügyi szempontból. Kand. Ért., Pécs, 1975.
9. *Kóbor J., Bédi Gy., Tényi L., Thán N.*: Terhességek kimenetelének alakulása a veszélyeztetett néprtegeknel. Magy. Nőorv. L., 1973. 36. 498.
10. *Kóbor J., Pejszik B., Sápsszky V., Thán N., Páli K.*: Segítségnyújtás a sokgyermekes anyák családtervezésében Baranyában. Magy. Nőorv. Lap., 1976. 39. 506.
11. *Klinger A.*: Termékenységet befolyásoló biológiai tényezők. Demográfia, 1980. 13. 394.
12. *Szabady E.*: A termékenység és a népességfejlődés néhány kérdése. Demográfia, 1965. 8. 308.
13. *Valkovics E.*: A születésgyakoriságot befolyásoló társadalmi-gazdasági tényezőkről. Demográfia, 1964. 8. 451.
14. *Vukovich Gy.*: A termékenységre ható tényezők. Demográfia, 1965. 9. 318.

ДАННЫЕ О ДИНАМИКЕ КОЛИЧЕСТВА ЦЫГАНСКИХ РОДОВ НА ОСНОВЕ ОПЫТА КОМИТАТА БАРАНЯ

Резюме

Число цыганских младенцев уменьшилось со значения 640, 1963 г. до 511 к 1980 г. С учетом общего количества родов за 1963—65 гг. и 1978—80 гг. снижение составляет 14%. В 1974—75 и 1977—78 гг. среднее число детей на одну цыганскую рождающую женщину составило 2,7 или 2,1. — Это почти половина среднего числа детей 1980-ых годов. Также и количество родов более высокой очередности уменьшилось в большой мере. Из 39 сел комитата Бараня в тех, где доля цыганского населения была выше 25% общего населения, по сравнению с значением 1970 г., к 1980 г. общая численность населения резко уменьшилась. В 1960 г. доля лиц, заявивших как родной язык цыганский, составила 1,1%, а в 1980 г. — 1,0%. Из 850 младенцев, принятых в Комитатскую детскую больницу в 1980 г. 16,4% произошли из «смешанного брака», что указывает на высокую степень ассимиляции.

На основе вышеуказанного можно установить, что мы не можем рассчитать с уверенностью на большее увеличение численности цыганского населения в будущем. Это зависит в большой мере от многих факторов, оказывающих влияние на плодovitость, и от формирования населения.

**DATA ON THE DEVELOPMENT OF THE NUMBER OF GIPSY
CHILDBIRTHS ON BASIS OF THE EXPERIENCES OF BARANYA COUNTY
(1963—1980)**

Summary

In Baranya county the number of gipsy infants decreased from 640, the value of 1963, to 511 by the year 1980. Taking into consideration the total number of births in the years 1963–65 and 1978–80 we find a decrease by 14 per cent. In 1974–1975 and 1977–1978 the average number of children per one gipsy child-bearing woman was 2.7 and 2.1, respectively. — This is almost the half of the average number of children of the early 1980s. Also the number of births of a high parity fell much. In those of the 30 villages of Baranya county where the share of the gipsy population was over 25 per cent of the total population, as compared to the 1970 value the total population decreased much by the year 1980. — In 1960 the proportion of persons who declared that their native language was gipsy amounted to 1.1 and in 1980 to 1.0 per cent. Of the 850 infants admitted to the County Hospital for Children 16.4 per cent derived from "mixed marriages" which indicates a great assimilation.

From all this the conclusion may be drawn that in the future we cannot count upon a greater increase in the number of the gipsy population. This is affected much by many factors influencing fertility and by the formation of consciousness.

FIGYELŐ

A MAGYAR CSALÁD- ÉS NŐVÉDELMI TUDOMÁNYOS TÁRSASÁG ÉLETÉBŐL

A MAGYAR CSALÁD- ÉS NŐVÉDELMI TUDOMÁNYOS TÁRSASÁG TUDOMÁNYOS KONGRESSZUSA 1982. OKTÓBER 5—6.

A Magyar Család- és Nővédelmi Tudományos Társaság 1982. október 5—6-án rendezte meg III. Tudományos Kongresszusát Budapesten, a Semmelweis Orvostudományi Egyetemen, a „Termékenység, családtervezés és születésszabályozás jelene és jövője” címmel.

A Kongresszuson a Társaság mintegy 300 tagján kívül számos külföldi vendég is részt vett, képviseltették magukat a Szovjetunió, a Német Demokratikus Köztársaság és Dánia megfelelő szervezetei. A Nemzetközi Családtervezési Szövetség Európai Régiója képviseletében *J. Heinrichs* (a Régió elnöke), *J. Heddy* (a Régió igazgatója), *F. Deven* (a Regionális Végrehajtó Bizottság tagja) és *P. Kestelman* (a Régió Orvosi Bizottságának titkára) jelent meg a Kongresszuson.

A Kongresszust *dr. Hutás Imre* egészségügyi miniszterhelyettes nyitotta meg, majd *J. Heinrichs*, a Nemzetközi Családtervezési Szövetség, és *dr. Zoltán Imre*, a MOTESZ elnöke, a Szövetség nevében üdvözölte a Kongresszust.

A Kongresszus első ülésén *dr. Csehák Judit*, a SZOT titkára elnökölt és bevezető előadást tartott *dr. Józán Péter*, a KSH osztályvezetője „A termékenység alakulása és befolyásolhatósága” címmel. Az előadást követően felolvasott korreferátumok részletesen foglalkoztak a magyarországi termékenység alakulásának egyes kérdéseivel, a termékenységet befolyásoló tényezők hatásával, a termékenység megállapításának és kezelésének kérdésével. (Az egyes üléseken felolvasott korreferátumok felsorolását a melléklet tartalmazza.)

A második ülésen *dr. Kulcsár Kálmán* akadémikusnak, az MTA Szociológiai Kutató Intézet igazgatójának elnöklése mellett vitaindító referátumot tartott *dr. Cseh-Szombathy László*, az MTA Szociológiai Kutató Intézet igazgató-helyettese „A tudatformálás jelentősége a családtervezésben” címmel, majd a korreferátumok kitértek a családi életre nevelés tapasztalatainak, a házasságkötés előtti tanácsadás jelentőségének, a társadalom különböző intézményeinek a tudatformálás terén játszott szerepének, valamint az életmód és családtervezés összefüggéseinek kérdéseire.

A Kongresszus harmadik ülésének elnöki tisztét *dr. Lampé László* egyetemi tanár, a Magyar Nőorvos Társaság elnöke látta el, míg „A születésszabályozási módszerek alkalmazásának tapasztalatai” címmel *dr. Zsolnai Béla* egyetemi tanár, a Magyar Család- és Nővédelmi Tudományos Társaság elnöke tartott bevezető előadást. Ezt követően számos korreferátum hangzott el, amelyben az előadók a népesség egyes csoportjainak fogamzásgátlási gyakorlatáról, az orális és méhen belüli fogamzásgátlók alkalmazása mellett szerzett tapasztalataikról, azok előnyeiről és mellékhatásairól fejtették ki véleményüket.

Az utolsó, negyedik ülésen *dr. Knopp András*, az MSZMP KB osztályvezető-helyettese elnökölt, míg *Barta Barnabásnak*, a KSH elnökhelyettesének „Az egyén, a család és a társadalom szerepe népesedési helyzetünk alakulásában” című vitaindító előadását távollétében *dr. Miltényi Károly*, a KSH főosztályvezető-helyettese olvasta fel. A kapcsolódó korreferátumok foglalkoztak a népesedéspolitikával, a családpolitika céljaival, a célok elérését segítő eszközökkel, ezen eszközök hatékony-

ságával, valamint az orvosok lehetőségeivel és feladataival a népesedési helyzet egyes elemeinek befolyásolására.

A Kongresszus *dr. Erdei Lászlónénak*, az Elnöki Tanács tagjának zárszavával ért véget.

MELLÉKLET

I. ülés: A termékenység alakulása és befolyásolhatósága

Korreferátumok:

Ludányi István: Heves megye népesedési helyzete

Szmodits Szilárd—Bücs Gábor—Soós Szabolcs—Hollós Róbert: Családtervezés Győr-Sopron megyében

Kamarás Ferenc: A házasság stabilitása és a családnagyság

Mészáros Árpád: A házasság nők nem kívánt terhességének gyakorisága és kimenetele

Pongrácz Tiborné: Születésszabályozás a fiatalkorúak körében

Sallai Zsolt—Aszódi Imre—Losonczy István—Hronkszky István: A gyermektelen házasság problémái

Mikolás Miklós: A születésszabályozási magatartás hosszútávú változása

Szabó Rajfael—Rex-Kiss Béla: A házasságon kívüli születések alakulása

Gárdos Éva: A terhesség kimenetelét befolyásoló néhány tényező elemzése

Rex-Kiss Béla—Szabó Rajfael: A nemi arány szerepe a termékenységben

Sárkány Jenő: A postnatalis halálozás alakulása az utolsó 10 évben

Bókay János—Pétsch Endre: Szociális tényezők szerepe a méhen belüli sorvadás kialakulására és annak jelentősége a perinatalis mortalitásra

Daru József—Oroján Iván—Farkas Iván: IUE ellenére létrejött terhességek sorsa

Kuznyecova, T. V.: A női terméketlenség diagnosztikája

Hacsikjan, M. A.: A termékenység szabályozása proszttaglandin és indometacin alkalmazásával

Torganova, I. G.: A folliculus és oocytus egyidejű fejlődésének zavara, mint a terméketlenség egyik lehetséges oka

Burnazjan, I. G.: Néhány hormonális paraméter alakulása funkcionális terméketlenségben

Abduzsamilova, Sz. M.: A reprodukció alakulása hipomenstruációs szindrómában

Uszmanova, R. M.: A többször szülők hormonális profiljának sajátosságai

Grindel, B.: A szülés körüli és a születés körüli halandóság alakulásának tendenciái az NDK-ban

Daru József—Godó György: A cervix-nyák szerepe a fertilitásban

Kincses László—Farkas Iván—Sas Mihály: Fertilitási viszonyok indukált terhesség után

Gimes Rezső: Heterológ inszeminációval kapcsolatos penetrációs teszt jelentősége

Sas Mihály—Godó György: A functionális subfertilis házasságok termékenységének befolyásolhatósága

Lintner Ferenc: A fertilitás alakulása sulproston interrupció után

Bernard Artúr—Hintalan Albert—Csömör Sándor: Fiatalkorúak szülészeti ellátásának társadalmi vonatkozásai

II. ülés: A tudatformálás jelentősége a családtervezésben

Korreferátumok:

S. Molnár Edit: Az életmód változásainak hatása a családtervezés stabilitására

Wagner Istvánné: A szülői ház szerepe a gyermekek nevelésében

- C. Molnár Emma*: Az anyaszerep ambivalenciája és kialakulásának pszichológiai jellemzői
- Tass Gyula—Balog Gizella—Kiss János*: A családtervezés és a családi szocializáció hibáinak szerepe a deviancia keletkezésében
- Molnár Péter*: A „beteg” személy családtervezési elképzeléseinek befolyásolhatósága
- Végyvári Lajos*: A család és a szerelem ábrázolása a XX. század művészetében
- Beliczay Tamás—Kása Sándor—Veszélovsky Iván*: A nővédelmi és terhstanácsadás és a felvilágosító előadások jelentősége az ideális családmodell kialakításában
- Lencsés Katalin*: A TEMEB befolyása a döntésre
- Kádár Zoltán*: A fogamzásgátlás iránti igény felkeltése és kielégítése
- Bardóczy Ferencné—Tuza Lászlóné*: A házasságkötés előtti tanácsadás elemei
- Lux Elvira*: Tudati és érzelmi tényezők szerepe a családtervezésben
- Hegyi István*: Sorkatonák szexuális felelőssége
- Fantoli László—Ibránszky Antal—László János*: A korszerűen képzett védőnők szerepe a család- és nővédelemben
- Kovács Helga*: A lakosság genetikai tanácsadás iránti igénye
- Ibránszky Antal—László János*: A genetikai tanácsadók lehetőségei az egészséges populáció kialakításában
- Gál Erzsébet*: Ellentmondások és konfliktusok a családi életre nevelés iskolai gyakorlatában
- Oldh Kinga—Garamvölgyi György*: A tizenévesek szexuális felvilágosításának jelentősége a családtervezésben
- Jakubecz Sándor*: A családi életre nevelésben elkövetett hibák és ezek következményei
- Csömör Sándor*: Fogamzásgátlás az ifjúságvédelem keretében
- Körmendy István*: A nevelők felelőssége
- Cseh József*: A népesedéspolitika tudatformáló hatása pedagógusok körében
- Kónya Mária*: Családi életre nevelés és az ifjúsági orvos
- Liptainé Kovács Irma—Sidló László—Dobos László*: Állami gondozott és családban élő gyermekek családi életre nevelésének tapasztalatai
- Gaálné Égyed Ágnes*: Fiatalkorú terhes nők vizsgálatának egyes tapasztalatai

III. ülés: A születésszabályozási módszerek alkalmazásának tapasztalatai

Korreferátumok:

- Batár István—Lampé László*: Post partum fogamzásgátlás debreceni tapasztalatai
- Borsos Antal—Székely Péter—Gödény Sándor—Horváth Zsolt*: Korszerű fogamzásgátlás serdülőkorban
- Garamvölgyi György—Ba János—Székely István*: A 35 éven felüliek fogamzásgátlása
- Garamvölgyi György—Székely István—Ba János*: Az egyedülálló nők fogamzásgátlásához
- Miklósi Miklós—Nagy Zoltán*: Siklósi nők fogamzásgátlási gyakorlata
- Annus János*: A fogamzásgátlók mellékhatásainak epidemiológiai vizsgálata
- Székely Péter—Borsos Antal—Lampé László*: Vérzészavarok Postinor szedés során
- Csömör Sándor—Gimes Rezső*: Háromfázisú kisdózisú orális fogamzásgátlóval szerzett tapasztalataink
- Godó György—Sas Mihály*: Orális fogamzásgátlás után jelentkező fertilitási zavarok
- Horváth Klára—Zalányi Sámuel—Kovács László*: Antikonceptívenek hatása a vér biokémiai paramétereire
- Linka Judit*: Orális fogamzásgátlók szemészeti szövődményei
- Cserteg Sándor*: Az orális fogamzásgátlók gyógyszerkölesönhatásai
- Oroján Iván—Rapcsák Vilmos*: Szakaszos vagy folyamatos legyen-e a méhen belüli eszköz alkalmazása
- Mészáros Gyula—Annus János*: Különböző intrauterin fogamzásgátló eszközökre vonatkozó vizsgálatok eredményei

- Resch Béla—Tekulics András—Kovács László—Sas Mihály:* Progesteront és levonorgestrelt kibocsátó intrauterin fogamzásgátló eszközök
- Siklós Pál—Matányi Sándor:* Az IUE-k alkalmazásával szerzett tapasztalataink
- Veres István:* Az IUE okozta súlyosabb szövődmények a rendelőintézeti gyakorlatban
- Kovács István:* Az IUE-t viselők actinomycosisáról
- Veszprémi Béla—Halvax László—Csaba Imre:* Az Enzaprost különböző alkalmazási módja primigravidák terhességmegszakítására az első trimeszterben

IV. ülés: Az egyén, a család és a társadalom szerepe a népesedési helyzet alakulásában

Korreferátumok:

- Hoóz István:* Fontosabb népesedéspolitikai eszközök és azok hatékonyságának mérése
- Óry Imre:* A család stabilitását támogató családpolitikai intézkedések
- Nyitrai Lajosné:* A leendő anyák munkahelyi védelmének fejlesztésével kapcsolatos kérdések
- Katonáné Soltész Márta:* Népesedéspolitikai és jogpolitika
- Kepecs Gábor—Monigl István:* A népességfejlődés főbb perspektívái; a befolyásolás lehetőségei
- Kovács Judit:* Családpolitika
- Aszódi Imre:* A családtervezést akadályozó tévhitek és motivációk
- Rothe, J.:* A család- és nővédelem szociál-nőgyógyászati vonatkozásai
- Hegyi István:* Népesedést befolyásoló tényezők hatása az utóbbi 100 évben
- Büky Béla:* A koraszülések és a koraszülöttek kezelésének szociális és társadalmi vonatkozásai
- Weissbach—Rieger, A.:* Az anya, apa és gyermek közötti kapcsolatok pszichoszociális vonatkozásai és a szociális nőgyógyászat szociálpolitikai feladatai
- Piukovich István—Varga Katalin:* A Család- és Nővédelmi Tanácsadók jelentősége az integrált egészségügyi ellátásban
- Kruschwitz, S.:* A család- és nővédelem üzemmórvostudományi feladatai
- Cheméz Rózsa:* A praeeptionalisan folytatott megelőzési munka fontossága
- Veszolovszky Iván—B. Nagy Zoltán—Józsa Géza:* Praeeptionalis gondozás szervezésével szerzett tapasztalataink
- Jakubecz Sándor:* A családorientált szüléset kialakításának lehetősége a reprodukció érdekében
- Pethőné Pió Márta:* A fiatalok tulajdonviszonyainak szerepe a családtervezésben

НАУЧНЫЙ СЪЕЗД ВЕНГЕРСКОГО НАУЧНОГО ОБЩЕСТВА
ПО ОХРАНЕ СЕМЕЙ И ЖЕНЩИН. Г. БУДАПЕШТ,
5—6 ОКТЯБРЯ 1982 Г.

Венгерское научное общество по охране семей и женщин организовало свой III научный съезд под названием «Настоящее и будущее плодovitости, планирования семьи и регулирования рождаемости» в Университете медицинских наук им. Семмелвейса в г. Будапеште с 5 по 6 октября 1982 г.

В съезде участвовали кроме приблизительно 300 членов Общества и многочисленных иностранных гости, представители соответствующих органов СССР, ГДР и Дании. Как представители Европейского региона Международного союза по планированию семьи на съезде присутствовали *Й. Гейнрихс* (председатель региона), *Дж. Гедди* (директор региона), *Ф. Девен* (член Регионального исполнительного комитета) и *П. Кестелман* (секретарь Медицинского комитета региона).

Съезд был открыт заместителем министра здравоохранения *д-ром Имре Гуташ*, затем от имени Международного союза по планированию семьи *Й. Гейнрихс* и от имени Союза венгерских медицинских научных обществ (МОТЕС) председатель союза *д-р Имре Зольтан* приветствовали съезд.

Председателем первой сессии съезда была секретарь Центрального совета проф. союзов *д-р Юдит Чезак*, и вступительный доклад был прочтен под названием «Динамика плодovitости и возможность оказания влияния на нее» начальником отдела ЦСУ *д-ром Петер Йозан*. После доклада прочтенные содоклады занимались подробно некоторыми вопросами динамики плодovitости в Венгрии, влиянием факторов, оказывающих действие на плодovitость, вопросом установления и лечения стерильности. (Перечень содокладов, прочтенных на отдельных сессиях смотри в приложении).

На второй сессии под председательством директора Исследовательского института по социологии Венгерской академии наук — академика *д-ра Кальман Кульчар* первый доклад был прочтен под названием «Значение формирования сознания в планировании семьи» заместителем директора Исследовательского института по социологии Венгерской академии наук *д-ром Ласло Че-Сомбати*, затем содоклады изложили вопросы опыта подготовки к семейной жизни, значения консультации перед браком, роли разных учреждений общества в формировании сознания, а также вопросы корреляции между образом жизни и планированием семьи.

На третьей сессии съезда председатель Общества венгерских гинекологов, профессор *д-р Ласло Ламте* исполнил должность председателя сессии, а председатель Венгерского научного общества по охране семей и женщин — профессор *д-р Бела Жольнаи* читал вступительный доклад под названием «Опыт применения методов регулирования рождаемости». После этого был прочтен ряд содокладов, в которых докладчики высказали свое мнение о практике антиконцепции отдельных групп населения, о своем опыте, накопленном при применении оральных и внутриматочных противозачаточных средств, об их преимуществах и побочных эффектах.

На последней, четвертой сессии заместитель начальника отдела ЦК Венгерской социалистической рабочей партии *д-р Андраш Кнопт* был председателем, а вступительный доклад заместителя председателя ЦСУ — *Барнабаш Барта* под названием «Роль индивида, семьи и общества в динамике нашего демографического положения» был прочтен заместителем начальника главотдела ЦСУ — *Кароль Мильтеньи*, так как *Барнабаш Барта* не мог присутствовать. Содоклады занимались целями политики народонаселения, семейной политики, средствами, способствующими достижению целей, эффективностью этих средств, а также возможностями и задачами врачей для оказания влияния на отдельные элементы демографического положения.

Съезд кончился заключительными словами члена Президиума ВНР — *д-ра Л. Эрдеи*.

SCIENTIFIC CONGRESS OF THE HUNGARIAN SCIENTIFIC SOCIETY FOR FAMILY- AND WOMEN'S WELFARE BUDAPEST, 5-6 OCTOBER 1982

The Hungarian Scientific Society for Family- and Women's Welfare organized its III. Scientific Congress under the title „The present and future of fertility, family planning and birth control” in Budapest at the Semmelweis Medical University on 5-6 October 1982.

At the congress, beside about 300 members of the Society, also many foreign guests were present, the representatives of the respective organs of the USSR, German Democratic Republic and Denmark. The Europe Region of the International Planned Parenthood Federation (IPPF) was represented by *J. Heinrichs* (president of the Region), *J. Heddy* (director of the Region), *F. Deven* (member of the, Regional Executive Committee) and *P. Kestelman* (secretary of the Medical Committee of the Region).

The Congress was opened by *Dr. Imre Hutás*, deputy minister of health, then in the name of the International Planned Parenthood Federation *J. Heinrichs* and in the name of the Association of Hungarian Medical Societies (MOTESZ) *Dr. Imre Zoltán*, the president of the Association welcomed the participants of the Congress.

The first session of the Congress was chaired by *Dr. Judit Csehák*, secretary of the Central Council of Hungarian Trade Unions (SZOT) and the introductory paper was read by *Dr. Péter Józán*, head of section of the Hungarian Central Statistical Office under the title „Development of fertility and the possibility of

influencing it". This was followed by contributed papers which dealt in detail with some questions of the development of fertility in Hungary, with the impact of factors affecting fertility, the question of the diagnose and therapy of sterility. (The list of the contributed papers read at the individual sessions see in the annex.)

The chairman of the second session was *Dr. Kálmán Kulcsár*, member of the Hungarian Academy of Sciences, director of the Sociological Research Institute of the Hungarian Academy of Sciences. The paper introducing the discussion was read by *Dr. László Cseh-Szombathy*, deputy director of the Sociological Research Institute of the Hungarian Academy of Sciences under the title "Significance of the formation of consciousness in family planning". Afterwards the contributed papers treated the questions of the experiences gained in the preparation for family life, of the significance of the premarital consultation, the role of the different social institutions in the formation of consciousness as well as the correlations between the manner of life and family planning.

The third session was chaired by professor *László Lampé*, president of the Society of Hungarian Gynaecologists. The introductory paper was read by professor *Béla Zsolnai*, president of the Hungarian Scientific Society for Family- and Women's Welfare under the title "Experiences of the application of birth control methods". This was followed by numerous contributed papers in which different topics were discussed like the contraception practice of the individual population groups, the experiences gained in the application of oral and intrauterine contraceptives, on their advantages and by-effects.

The last, fourth session was held under the chairmanship of *Dr. András Knopp*, deputy-head of section of the Central Committee of the Hungarian Socialist Workers' Party. In the absence of *Barnabás Barta*, deputy-president of the Hungarian Central Statistical Office his introductory paper entitled "The role of the individual, the family and the society in the development of our demographic situation" was read by *Dr. Károly Miltényi*, deputy-head of department of the Hungarian Central Statistical Office. The contributed papers dealt with the aims of population policy, family policy, the means contributing to the achievement of the aims, the efficacy of these means, as well as with the physicians' possibilities and tasks in the field of influencing some elements of the demographic situation.

The Congress ended with the closing speech of *Mrs. Edit Erdei*, member of the Presidium of the Hungarian People's Republic.

A NEMZETKÖZI CSALÁDTERVEZÉSI SZÖVETSÉG EURÓPAI REGIONÁLIS TANÁCSA 1982. ÉVI ÜLÉSE

A nemzetközi Családtervezési Szövetség (IPPF) Európai Regionális Tanácsa 1982. május 23. és 26. között rendezte 11. ülését Noordwijkerhoutban (Hollandia). Ezen a Magyar Család- és Nővédelmi Tudományos Társaságot *Zsolnai Béla* elnök és *Klinger András* főtítkárr képviselte.

A Regionális Tanács ülésén képviseltette magát — általában a tanácsba delegált 2—2 taggal — a 20 európai tagszövetség — közöttük Bulgária, az NDK, Lengyelország, Jugoszlávia és Magyarország megbízottai. Megfigyelővel vett részt Cseh-szlovákia és — első ízben — a Szovjetunió. Mindkét országban úgy tervezik, hogy létrehoznak egy társaságot, amely csatlakozik az IPPF-hez.

A Tanács ülésén felváltva elnökölt a Végrehajtó Bizottság három vezetője: *J. Heinrichs* (NSZK — elnök), *M. Kozakiewicz* (Lengyelország — alelnök) és *S. Heckscher* (Svédország — pénztáros). Részt vett az ülésen az IPPF regionális igazgatója, *J. Heddy* és az IPPF központja képviselője, *B. Boal* főpénztáros is.

Az ülésen a régió éves munkájának és munkatervének megbeszélése előtt több csoportmegbeszélés folyt, amelyeken az egyes kiemelt kérdéseket vitatták meg, 3—3 munkacsoportra osztva. A munkacsoportok megállapításait azután a plenáris ülésen a rapportörök ismertették és határozatokba foglalták.

A részletesen megvitatott témák — amelyek az elmúlt évek főbb regionális kutatási programjaihoz kapcsolódtak — a következők voltak:

1. Fogyatékosok és a családtervezés;
2. Pszichoszexuális tanácsadás;
3. Serdülőkkel kapcsolatos családtervezési szolgáltatás (három csoportban: szervezeti kérdések — orvosi aspektusok — felnőttek véleménye a fiatalok magatartásáról).

A magyar delegáció a serdülőkkel kapcsolatos téma vitáján vett részt, kifejtve az integrált család- és nővédelmi tanácsadás gyakorlatát (több országban speciális serdülő tanácsadást kívánnak meghonosítani), ill. a családtervezési módszerek használatának problémáit, különösen a fiatal nőknél alkalmazott egyes védekezési eszközök (hormonális szerek, méhen belüli eszközök) kontraindikációit és ehelyett a hagyományos módszerek (főleg a kondom), ill. újabb — postcoitális — védekezési módok (így a Magyarországon is alkalmazott Postinor) használatát.

Ugyancsak csoportmegbeszéléseken folyt az egyes országok éves jelentéseinek részletes megvitatása. Ezen az országok képviselőinek nagy része a csökkenő termékenységgel kapcsolatos demográfiai problémák világánál tárgyalt a családtervezés kérdéseit. Egyre inkább elfogadott az a magyar delegáció által aláhúzott szemlélet, hogy a népesedéspolitika részeként kell foglalkozni a születésszabályozás és a családi élet kérdéseivel. Csupán néhány országban kísért az a vélemény, hogy a családtervezési szövetségnek nem szabad figyelembe venni a népesedés kérdéseit (ezt egyértelműen csupán Svédország küldötte fejtette ki, de a jugoszláv szövetség elnöke is hangoztatta, hogy el kell szakadni a népesedési helyzet alakulásától a családtervezés gyakorlatában, mivel ez utóbbi emberi jog). A megbeszélésen nagy figyelemmel kísérték a magyar népesedéspolitika elgondolásait és a jelenlegi magyar családtervezési-születésszabályozási gyakorlat ismertetését. Érdeklődést váltott ki a magyar szövetség azon tevékenysége, hogy a felmerülő fontosabb kérdésekkel kapcsolatban elvi állásfoglalások kiadásával segíti az állami szervek mun-

káját (népesedéspolitikai, sterilizáció, családi életre nevelés és család-nővédelmi tanácsadás kérdéseiben került erre sor).

A plenáris ülések legnagyobb részén a regionális munkaprogramok megvitatása folyt. Ezek három részben kerültek megtárgyalásra. Előbb a befejeződött kutatások, majd a folytatódók, végül az újak tárgyalása került napirendre. A befejezett munkaprogramok a következők voltak:

1. Vándormunkásokról szóló film (az NSZK szövetsége a Regionális Tanács felkérésére filmet készítettett a vándormunkások családtervezési-szexuális problémáiról „Männerrecht-Frauenleif” címmel. A filmet — amit már az NSZK TV 2. csatornája sugárzott — bemutatták az ülésen. Témája a Nyugat-Ferlinben élő török vendégmunkások kiszolgáltatottsága-kiszármányolása-szexuális nyomora volt. Formája, tartalma, megközelítése a résztvevők többségében negatív érzéseket keltett, különösen a török küldöttekben, akik elleneztek a film bemutatását. Az általános vélemény az volt, hogy továbbiakban ne foglalkozzon az IPPF ilyen tevékenységgel, különösen ellenőrzés lehetősége és beleszólás nélkül).

2. Fogyatékosok és a családtervezés (A kutatás irányítója N. Rea (Anglia) egy érdekes összefoglalást készített a fogyatékosok szexuális problémáiról és annak kezeléséről, főleg a „Az élet szexuális vonatkozásaival való együttélés és tevékenység” c. szeminárium tapasztalatai alapján).

3. Pszichoszexuális tanácsadás (a kutatás eredményeként egy dolgozat került beterjesztésre, amely a pszichoszexuális tanácsadást végzők kiválasztási kritériumaival és oktatásával foglalkozik. A legvitatottabb kérdés a tanácsadás tartalma és módszere volt. Szükségesnek látszik önálló programtól függetlenül további tapasztalatsere e vonatkozásban).

4. Kultúrák közötti ifjúsági vizsgálat (M. Kozakiewicz szerkesztésében 1981-ben kiadásra került regionális összefoglalást vitatta meg utólag a Tanács. Több delegáció — így a magyar is — azon a véleményen volt, hogy a kötet elkészítésénél több forrást is figyelembe lehetett volna venni és így a megállapítások megalapozottabbak lettek volna. Ezek hiányában sok összefoglaló vélemény nagyon általános és kevésbé tükrözi az országok gyakorlatát).

A tovább folytatandó kutatási programok a következők:

1. Regionális fogyasztási tevékenység (A regionális iroda részletes összefoglalást készített az e témakörben végzett munkáról 1972 és 1982 között. Ebből főleg a családtervezési eszközök és szervezetek fejlettsége és fogyatékoságai kerültek megvitatásra. A kutatás ily módon lezáródott, de a munkacsoport tovább dolgozik és együttműködik a tagszövetségekkel).

2. Vándorlók és a családtervezés (Részletes jelentés szolt e kutatás eredményeiről, amelyet 1981—82-ben két plenáris munkacsoport- és két alcsoport-ülés tárgyalt meg, az el- és odavándorló országok szövetségei részvételével. A munkacsoport ajánlásokat javasolt elfogadni, de ezeket a Tanács túlrészletzettnek találta és kérte ezeket egyszerűbb és elfogadhatóbb formában megfogalmazni. E téren további koordinatív tevékenység látszik még szükségesnek).

3. A családtervezés, mint alapvető emberi jog (a Régió felkérésére a jugoszláv szövetség gondolja a témát; 1981-ben e célból kérdőívet küldött ki a tagszövetségeknek és a beérkezett válaszok feldolgozásából elemzés készül; ezt és az ebből adódó ajánlásokat 1982. végén egy regionális munkacsoport ülésen kívánják megvitatni, majd a jövő évi Tanácsülés elé terjeszteni. Ez lesz az alapja az IPPF 1983-as tagterkeztele elé terjesztendő világméretű javaslatnak is).

4. A regionális kutatási programok fejlesztése (erre vonatkozó módszertani ajánlásokat dolgozott ki egy 1981-es munkacsoport ülés. Ezt és a befejezett programok értékelési rendszerét vitatta meg a Tanács).

5. Megbeszélés a regionális iroda, a szövetségek választott tisztségviselői és fizetett funkcionáriusai részvételével (erre minden év őszén kerül sor). Az 1981. évi ülés a 4. pont alatt említett javaslatot készítette el, az 1982-re összehívandó pedig a régió 1984—86 közötti hároméves tervére készít javaslatot (október 25. és 28. között). Ezeken a megbeszéléseken eddig Józán Péter képviselte a magyar társaságot.

Az újonnan induló kutatási programok a következők:

1. Serdülőkkel kapcsolatos kutatások (kutatási terv került előterjesztésre, amely 1985-ig terjedően vizsgálja a serdülőkkel kapcsolatos szervezési, tanácsadási, születésszabályozási kérdéseket. A vitán e terv nem került előgadásra és

már a csoportmegbeszélések több vonatkozásban módosították az eredeti elgondolásokat. Így egy javított terv kerül a tagszövetségeknek kiküldésre és 1982. július 15-ig kéri az esetleges módosító javaslatok megküldését. E kérdéssel kapcsolatos a dán szövetség ez év októberében sorra kerülő szemináriuma is, amelyre minden tagszövetség képviselőjét és néhány 30 éven aluli kutatót hívtak meg. A magyar szövetséget *Mészáros Árpád* képviseli és javaslatot küldtünk fiatal kutatókra vonatkozóan is. Ezek kiválasztására június végéig kerül sor).

2. Az erőszak problémái (A svéd szövetség 1983 októberében egy európai munkacsoport ülést szervez az erőszakos nemi közösülés problematikájának megtárgyalására, egy svéd kutatómunka tanulságai alapján. A részvétel költségeit valószínűleg a meghívó viseli).

3. Információcsere (a jövőben a regionális iroda biztosítani kívánja kétoldali kapcsolatok fejlesztését és így az országok közötti tapasztalatesere fokozódását. Ebből a célból útiköltséget biztosít kölcsönös látogatások céljaira. E kérdéssel kapcsolatban merült fel az, hogy a magyar társaság 1982. októberében kétnapos konferenciát szervez a termékenység-családtervezés-születésszabályozás-népesedéspolitikai kérdéskörében. Több családtervezési szövetség (így az NDK-beli, a lengyel, a dán és a regionális végrehajtó bizottság fejezték ki azon tervüket, hogy képviseltetik magukat a konferencián).

Az ülésen a munkaprogramok elfogadását követően állásfoglalás született az 1983. évi költségvetés tekintetében is, amely biztosítja e témák és az adminisztratív tevékenység finanszírozását.

Ezután beszámolókat hangzottak el az IPPF központi tevékenységéről. Ennek során megvitatásra kerültek a jelentések a különböző bizottsági ülésekről, amelyekben a régió képviselői részt vettek; így a Program Bizottság 1981. májusi üléséről a Nemzetközi Orvosi Tanácsadó Panel 1981. májusi és októberi üléséről amelyek az „IPPF Medical Bulletin”-jében megjelent állásfoglalásokat fogadták el különböző védekezési eszközök használatával kapcsolatban. Ezek új véleményeket tükröznek a méhen belüli eszközök, a hormonális hatású orális védekezési eszközök, a védekezés és szoptatás, ill. a postcoitális védekezés használata, javallatai és ellenjavallatai tekintetében. A Tanács úgy vélte, hogy ezek nagymértékben szolgálják az egyes országok gyakorlatát, de inkább ajánlásoknak, mint az IPPF kötelező érvényű politikai nyilatkozatának kell ezeket tekinteni. Részletesebb beszámoló hangzott el a Központi Végrehajtó Bizottság 1981. novemberi és 1982. márciusi üléséről, valamint az IPPF legfontosabb szerve a Központi Tanács 1981. novemberi és az előkészítés alatt álló 1982. novemberi üléséről. Ez utóbbi fogja megtárgyalni az 1982–84. évi munkaterv megvalósításának állását, a titkárság struktúráját és funkcionálását, az IPPF tervezett alapszabály módosítását és az 1983 novemberére összehívandó 3. tagértekezlet programját.

A következő napirendi pont a regionális alapszabály módosítására tett javaslat megvitatása volt. Ezek között a leglényegesebb az volt, hogy a jövőben egy-egy tagszövetség csak egy megbízottat delegáljon a regionális tanácsba (az addigi 2 helyett) — akinek szavazati joga van és csak választott tisztségviselő lehet — és egy megfigyelőt küldhet, akinek viszont nincs szavazati joga, de lehet fizetett funkcionárius. E javaslat hosszú vita után született és biztosítani kívánta egyes nagyobb tagszövetségek (főleg az angol és a francia) funkcionáriusainak részvételét a Tanácsülésen. Hosszú vita után — amelyen a küldöttek többsége a javaslat elvetésére tett javaslatot, az egyes módosító javaslatok megtárgyalására azonban formai okokból már nem kerülhetett sor, mert alkotmánymódosítást egy hónappal hamarabb kell beterjeszteni — került sor a szavazásra. Ezen a javaslat nemhogy a 2/3-os többséget nem érte el (ami szükséges az alkotmánymódosításhoz), hanem az egyszerű többséget sem (15-en szavaztak rá, 19-en ellene, 1 küldött tartózkodott). Ugyanakkor felkérték a Végrehajtó Bizottságot, hogy vizsgálja meg annak lehetőségét, hogy megfigyelőként évente 4–5 tagországi funkcionárius meghívást nyerjen. További — inkább procedúra egyszerűsítő, formai — javaslatokat viszont egyhangúlag elfogadtak.

Végül került sor a választásokra. A jelenlegi Végrehajtó Bizottságot változatlan összetételben további egy évre meghosszabbította a Tanács, a Központi Tanácsba delegált 6 regionális képviselő közül 2-nek járt le ez évben a mandátuma. E két helyre négy személyre érkezett javaslat; ezek közül *L. Aresin* (NDK) újraválasztásra került, a másik küldött helyett *J. de Leeuwe* (Hollandia) került megválasztásra.

A Tanács következő ülését 1983 májusában előreláthatólag Stockholmban rendezik meg, mivel akkor ünneplik a svéd szövetség 50. jubileumát.

ЗАСЕДЕНИЕ 1982 Г. СОВЕТА ЕВРОПЕЙСКОГО РЕГИОНА
МЕЖДУНАРОДНОГО СОЮЗА ПО ПЛАНИРОВАНИЮ СЕМЬИ

THE EUROPE REGION COUNCIL OF THE INTERNATIONAL
PLANNED PARENTHOOD FEDERATION

BOONLERT, L.: *Ázsiai irányzatok és kilátások. (Asian trends and prospects.)*
People Vol. 9. No. 3. 1982. 3—5. p.

Miközben Európa népessége a termékenység visszaesése következtében fokozatosan „elöregszik”, és néhány országa — köztük Magyarország is — a demográfiai átmenet olyan szakaszába érkezett, amelyben megkezdődött a népesség számszerű fogyása, addig Ázsia és Csendes-Oceánia országai 450 millió fővel gyarapították a világ népességének összlétszámát az 1970-es években. Az elkövetkező két évtizedben pedig — tehát századunk végéig — újabb majdnem egymilliárd főnyi népességnövekedés várható a térség országaiban. Ez azt jelenti, hogy éventenként egy-egy thaiföldnyi lakossággal lesz több a régió népességszáma az ezredfordulóig. 1970 és 1980 között, az évenkénti átlagos népességszaporodás 2%-os volt, ami alacsonyabb volt, mint az ezt megelőző évtizedben, a népességszám abszolút növekedése azonban több volt, mint az 1960-as években. 1980-ban a régió országai a világ népességének 56 %-át tették ki. Annak ellenére, hogy az elmúlt években néhány országban a termékenység szintje figyelemre méltóan csökkent és valószínű, hogy ez folytatódni fog az elkövetkező években is, a régió népességszámában további jelentős emelkedés várható, főleg a népesség fiatal korösszetétele, és az egyszerű reprodukciót meghaladó termékenységi szint további tartós megmaradása miatt. A régió 39 országa közül Kína és India népességszáma a legmagasabb — 995 millió, illetve 685 millió fővel — és e két ország a térség össznépességének több mint 2/3-át tette ki 1980-ban. További két országnak — Japánnak és Indonéziának a népessége meghaladta a 100 millió főt 1980-ban. Banglades és Pakisztán a maga 88, illetve 87 milliós népességével és a közel 3 %-os évenkénti népességszaporulattal gyorsan elérheti a 100 milliós szintet.

Korösszetétel

Ázsia fejlődő országainak fiatal korösszetétele súlyos eltartási teherként nehezedik a munkaképes korú népességre. Jól szemlélteti ezt az a tény, hogy Bangladesben 89 tizenöt éven aluli gyermek jut száz 15—64 éves felnőtt korúra, szemben Japánnal, ahol viszont csak 35 gyermek jut 100 hasonló korú felnőttre. A termékenység csökkenésével párhuzamosan a gyermekkorúaknak ez a roppant nagy eltartási terhe is csökkenni fog.

Termékenység

Mindemellett a régió számos országában — különösen Közép- és Dél-Ázsiában a teljes termékenységi arányszám ma még megközelíti a természetes termékenység szintjét, ami azt jelzi, hogy a fogamzásgátlás alkalmazása ezeken a területeken ritkaság számba megy. Ezzel szemben Kelet- és Délkelet-Ázsia számos országában jelentős sikereket értek el a termékenység csökkentése területén.

Figyelemre méltó eredményeket tud felmutatni Kína, ahol az átlagos családnagyság tíz év alatt két gyermekkel csökkent. (Összehasonlításként a 40—49 éves házias magyar nők befejezett családnagysága — átlagos gyermekszáma — ötven év alatt lett két gyermekkel kevesebb, vagyis az 1930. évi négy gyermekes családnagyságról 1980-ra csökkent két gyermekre.)

A termékenység e látványos csökkenését Kínában számos tényező együttes hatása idézte elő. Ezek között szerepet játszott a kormányzat magatartásának megváltozása a népesség-növekedéssel szemben, az oktatás széles körű kiterjesztése, a fogamzásgátlási lehetőségek növekedése, a különböző családtervezési programok bevezetése és az ehhez kapcsolódó tanácsadó hálózat kiépítése ugyanúgy, mint a házassági szokások észrevehető változása. A menyasszonyok és a vőlegények átlagos életkora az első házasságkötéskor gyakorlatilag valamennyi térségbeli országban emelkedett.

Halandóság

A születéskor várható átlagos élettartam hat évvel emelkedett 1965—1970 és 1975—1980 között, amit főleg a csecsemő- és gyermekhalandóság jelentős csökkenése eredményezett. Mindemellett a 36 ESCAP* ország közül hétben a várható átlagos élettartam jelenleg is 50 év alatt van. A térség fejlődő és fejlett országai között az elmúlt tíz évben nőtt a különbség a születéskor várható élettartamban. A halandóság főleg azokban az országokban javult, amelyekben jelentős fejlődés ment végbe az egészségügyi ellátás és az oktatás területén, mint pl. Kínában, Sri Lankában és Malaysiában. A halandóság további csökkenését és a születéskor várható átlagos élettartam emelkedését változatlanul a csecsemő- és gyermekhalandóság javításával lehet elérni.

Vándorlás

Az 1970-es években a nemzetközi vándormozgalom egy jelentős tényezője volt Ausztrália, Új-Zéland és Hongkong népességszám emelkedésének, az előző országokénál kisebb szerepet játszott Kelet-Malaysia és Singapore népességszám növekedésében.

A főleg az olajexportáló országokba irányuló és munkaalkalom keresése céljából történő ideiglenes kivándorlás elsősorban Pakisztán, India, Banglades, a Fülöp-szigetek, Thaiföld, Sri Lanka, Nepál és Dél-Korea munkaerő túlkínálatát enyhítette.

Népességi trendek

Az ESCAP országok népessége az 1980. évi 2,5 milliárdról 2,9 milliárdra emelkedik 1990-re és várhatóan eléri a 3,4 milliárd főt az ezredfordulóig. Az elkövetkező tíz év messze legnagyobb népességnövekedése (mintegy 216 millió fő) Dél-Közép-Ázsiában fog bekövetkezni, ami magában foglalja Indiát és számos más népes országot. Ez az előrejelzés már számításba veszi a termékenység szintjének és a születési arányszámnak jelentős csökkenését, amely nélkül a népességnövekedés még magasabb lenne. A termékenység szintjének ez a remélt csökkenése gazdaságilag, társadalmilag és politikailag különböző helyzetű országokban fog bekövetkezni. A termékenység csökkenéséhez nem egyetlen előfeltétel megteremtése látszik szükségesnek. Így például kétségtelen, hogy szoros kapcsolat van egy ország bruttó nemzeti terméke (GNP) és termékenységi szintje között, mégis, mint ahogy azt Kína példája igazolja, a GNP lényeges emelkedése nem szükséges előfeltétele a termékenység visszaesésének. Az elkövetkező tíz évben a halálozási arányszámokban is jelentős csökkenés várható, annak ellenére, hogy az alacsonyabb jövedelmű országok lépéshátrányba kerültek, mivel jelentős és növekvő mértékű különbség észlelhető a várható átlagos élettartam alakulásában ez utóbbi országok kárára. Kína azonban ez alól egy figyelemre méltó kivételt jelent. Tény azonban az is, hogy az a növekvő tudatosság, ahogyan az antibiotikumok, az oltások és a DDT alkalmazása bevezetésre, illetve végrehajtásra került, összekapcsolva mindezt az egészségügyi ellátás területén végbement jelentős előrelépéssel, ma már és az elkövetkező időszakokban sem elegendő a halandóság további folyamatos javulásához. Egyre nagyobb szerepet játszik viszont az a felismerés, hogy főleg a szegénységgel kapcsolatos betegségek elleni küzdelemben meghatározó szerepet játszanak a gazdasági és társadalmi tényezők.

Népességnövekedés és szegénység

A gyors népességnövekedés és a szegénység egymást erősítő, kölcsönös folyamata jól ismert jelenség. Miközben a növekvő népesség nem szükségszerűen van kedvezőtlen hatással egyben a gazdasági növekedésre is, sőt ez utóbbit elősegítő

* ESCAP: Economic and Social Commission for Asia and the Pacific

tényezőként is szerepet játszhat, az ESCAP régió országainak többségére azonban az jellemző, hogy a népességnövekedés mértéke tömegében és abszolút számában is jelentős, ugyanakkor adva van egy fiatal korösszetételű népességstruktúra, ahol a népesség jelentős részét a nem produktív korúak teszik ki. Mindezek együttesen a termelés fellendülése ellen hatnak, ugyanakkor jelentősen terhelik a nemzeti költségvetést szociális, oktatási és egészségügyi költségekkel. Az összkép tehát úgy alakul, hogy míg a magas népességnövekedési ráta nem akadályozza a gazdasági növekedést, szoros kapcsolatban van viszont az egy főre jutó nemzeti jövedelem lassú emelkedésével. Van egy másik jellegzetes vonása az alacsony egy főre jutó jövedelemmel rendelkező országok népességének, nevezetesen az, hogy itt a legalacsonyabbak a várható átlagos élettartam mutatók és ugyanakkor a legmagasabbak a termékenységi arányszámok. Ez a kapcsolat mindazonáltal nem teljesen egyértelmű, mint ahogy azt Kína és Sri Lanka demográfiai jellemzői mutatják. E mögött az húzódik meg, hogy ez utóbbi országokban könnyebben lehet hozzáférni az egészségügyi ellátáshoz, a családtervezéshez és a tanulási, képzési lehetőségekhez, s mindez együtt jár egy egyenletesebb jövedelemelosztással.

Élelem, táplálkozás

A gyors népességnövekedés egyik meghatározó tényezője az állandósult és krónikussá váló rosszul tápláltságnak. Számos ázsiai országban az élelmiszertermelés elmarad a népességnövekedés ütemétől, és ez csak súlyosbítja a már most is elégtelen napi egy főre jutó élelmiszer-mennyiséggel való ellátottságot. Az egy főre jutó élelmiszer-mennyiség csökkenése önmagában nem lenne baj, ha a gazdaság más ágazataiban ezzel egyidejűleg emelkedne a termelés, és az export biztosítaná a szükséges élelmiszer-mennyiség külföldről történő behozatalát. A régió országainak többségében azonban nem ez a helyzet, mivel a munkaerő többségét a mezőgazdaság köti le.

Lakás

Az elkövetkező két évtizedben a lakások iránti igények jelentős emelkedése várható, mivel növekszik a háztartások száma. Várhatóan az 1980. évi mintegy 510 millióról 678 millióra — tehát 33%-kal — emelkedik a háztartások száma tíz év alatt. Ez az igénynövekedés nem veszi figyelembe a lakásviszonyok jelenlegi helyzetét.

Egészségügy

Kétségtelen tény, hogy a csecsemőhalálozás területén jelentős javulás volt észlelhető az elmúlt tíz évben, a halandóság csökkenése azonban nagyon eltérő mértékű volt és különböző szintekről indult. A térség legnépesebb országainak többségében 100 újszülött közül több mint 10 jelenleg sem éli meg 1 éves életkorát és ezen a területen nem várható lényeges javulás az elkövetkező évtizedben sem. Azok az országok, amelyek az anyák és a gyermekek legszükségesebb egészségügyi ellátása területén a legnagyobb erőfeszítéseket tették — mint Kína, Sri Lanka, Malaysia — érték el a legjelentősebb csökkenést a halandóság terén is, annak ellenére, hogy az egy főre jutó nemzeti jövedelmet tekintve ezek az országok messze vannak a legjobbaktól.

Oktatás

A gyors népességnövekedés egy másik nyilvánvaló hatása az, hogy lényegesen emeli az iskoláskorúak számát, nagy nyomást gyakorolva ezzel az oktatási rendszerre. 1970 és 1980 között az 5—14 éves iskoláskorúak létszáma mintegy 100 millió fővel 512-ről 610 millióra emelkedett. A gyors létszámemelkedés csak növeli annak a feladatnak a nagyságát, ami az iskolarendszer kiszélesítésére és minőségi feljavítására hárul. A gyermekekre fordítható kiadások a szükségesnél jóval ala-

csonyabbak a fejlődő országokban, részben az alacsony egy főre jutó bruttó nemzeti termék (GNP) miatt, másrészt azért, mert az ily módon rendelkezésre álló pénzügyi eszközök csak a felét teszik ki annak, mint amennyit az oktatási rendszer igényelne.

Foglalkoztatás

A krónikus aránytalanság — ami a munkaerő-kínálat és -kereslet között a legtöbb fejlődő országban fennáll — állandóan rosszabbá válik azzal, hogy évről évre növekvő létszámú kohorszok érik el a munkaképes kort. A városokban létesítésre kerülő ipari munkalehetőségek egyre inkább képtelenek felszívni a növekvő munkaerőt és ennek egyik kézenfekvő oka éppen az ipari munkások alacsony aránya a városokban. Például ha az ipari munkások aránya 20% és a teljes munkaerő-kínálat 3%-kal emelkedik egy évben, akkor az iparban alkalmazottak számának 15%-kal kellene emelkednie ahhoz, hogy a növekvő kínálatot teljesen elnyelje. Valószínűtlen, hogy az ipari munkaalkalmak ilyen mértékű emelkedése Ázsia-szerte megvalósuljon. Ennélfogva a mezőgazdaságnak kell felszívnia a növekvő munkaerő-kínálatot.

Családtervezés

Az ESCAP régióba tartozó országok egészében a reprodukzív korban levő nők száma továbbra is gyorsan növekszik az elkövetkező évtizedben. A növekedés 1980 és 1990 között 27%-os, az ezt követő évtizedben pedig 18%-os lesz várhatóan. Ez természetesen nem jelenti feltétlenül a születések számának is ilyen mértékű emelkedését, de ennek a potenciális lehetősége továbbra is fennmarad. Éppen ez a potenciális lehetőség az, ami a térség országainak többségét arra készteti, hogy aktív családtervezési programok bevezetése által törekedjenek a népességnövekedés mérséklésére. A családtervezési programok hatékonyságának, általános elfogadásának természetesen társadalmi és gazdasági feltételei is vannak. Mindenesetre sürgető szükségyszerűség mutatkozik arra, hogy a családtervezési szolgáltatásokat a vidéki, falusi népességre is kiterjesszék. Valóban úgy tűnik, hogy a családtervezési programok ott a legsikeresebbek — mint Kínában és Indonéziában —, ahol az egy főre jutó jövedelem alacsony és a népesség többsége falun él.

Öregedés

A régió népességének egyik leggyorsabban növekvő része az időskorúaknak — a 65 éves vagy ennél idősebbeknek — a hányada. Számuk várhatóan az 1980. évi 109 millióról 145 millióra emelkedik 1990-re és az ezredfordulón eléri a 194 millió főt. Ekkor a népesség 6%-át fogják kitenni az ilyen idős korú emberek a jelenlegi 4%-kal szemben. A családnagyság tervek, ill. normák megváltoztatása az állami és magánjellegű jóléti szolgáltatások elterjedése mind azt eredményezi, hogy nő az időskorúak aránya az össznépességen belül.

Városok

A régió egyre növekvő mértékben városiasodik, amire egy jellemző adat az, hogy 1980-tól kezdve első alkalommal fogja a városi népesség évi növekedési üteme meghaladni a falusi népességét. A városokban lakók aránya az 1980. évi 28%-ról várhatóan 40%-ra emelkedik a századforduló idejére. A városok felé irányuló nagymértékű vándorlás csak fokozza azokat a nehézségeket, amelyek a népességnövekedés és a megfelelő számú munkahely összhangjának megteremtésében mutatkoznak, de a lakáshelyzetben és más szociális szolgáltatásokban is nehézségeket okoznak. Mindez hatással lehet a munkanélküliség emelkedésére a városokban, növelheti a szükség-településeket, a bűnözést, a szegénységet és a környezetszennyezést.

Orális fogamzásgátlók az 1980-as években. (Oral Contraceptives in the 1980s.) Population Reports. Population Information Program, The Johns Hopkins University, Baltimore. Series A. No. 6. May-June 1982

1980–81-ben több mint 50 millió nő használt orális contraceptívumot (OC) a világon. Ezen nők több mint fele gyógyszerárban vagy a kereskedelem egyéb csatornáin keresztül vásárolja, míg a másik részük a családtervezési programok keretén belül térítésmentesen jut hozzá.

A fejlett országokban — ahol a nők majdnem kizárólag vásárolják az OC-t — 1975-ben 287 millió ciklusra elegendő mennyiségű gyógyszert adtak el. Ez a mennyiség 1979-re 253 millióra csökkent, s azóta is hasonló értéket mutat. A legnagyobb csökkenés az USA-ban tapasztalható, emelkedés állapítható meg viszont számos latin-amerikai országban, ahol az eladott mennyiség közel 50%-kal emelkedett 1975 óta. A fejlődő országokban az állami és privát családtervezési programok látják el szinte az összes OC-t alkalmazó nőt gyógyszerrel. Az USAID első-sorban az ázsiai családtervezési programokhoz biztosítja az OC-t, évente mintegy 100 millió ciklusra elegendő mennyiséget, ehhez járul még egyéb segélyekből 20 millió ciklusnyi.

Az OC előnyeiről és hátrányairól szerzett ismereteink az utóbbi években jelentősen bővültek. A nemkívánt terhesség elkerülésén kívül egyéb pozitívuma is van a fogamzásgátlás ezen módjának. Ugyanakkor világossá vált a módszer rizikója a 35 éven felüli — különösen a dohányzó — nők esetében. A fiatalabb nőkre nézve a rizikó igen kicsi.

Kedvező hatások

A hatékony fogamzásgátláson kívül az OC-k számos egyéb kedvező hatást fejtenek ki. Különböző vizsgálatok alapján bebizonyosodott, hogy valamennyi reverzibilis fogamzásgátló eljárás közül az OC a leghatékonyabb. Összevetve egyéb fogamzásgátló eljárásokkal, a teherbeesés valószínűsége az alkalmazás egy éve alatt IUD esetében kétszerese, condom használata mellett háromszorosa, pessarium alkalmazásánál négyszerese, egyéb módszereknel több mint ötszöröse az OC rendszeres használata mellett tapasztaltnak.

Egyéb kedvező hatásai közül kiemelhetők a következők:

— Bizonyos fokú védelem a kismedencei gyulladásokkal szemben. Ezen gyulladások előfordulásának valószínűsége fele akkora körökben, mint a fogamzásgátlást nem alkalmazóknál és negyede az IUD-t használókéhoz képest. A kismedencei gyulladások következtében kialakuló petevezeték-elzáródás, illetve hegesezés következtében nő az extrauterin graviditas, ill. infertilitas valószínűsége.

— Védelem a méhen kívüli terhességgel szemben. Az OC-t alkalmazók körében az extrauterin graviditas előfordulásának valószínűsége tizede a fogamzásgátlást nem alkalmazókéknak. A méhen kívüli terhesség szövődményei életveszélyesek, és azonnali műtéti beavatkozást igényelnek.

— Védelem az endometrialis uterus carcinomával szemben. Ezen tumor előfordulásának valószínűsége 1/3-a az OC-t soha nem alkalmazók körében megfigyelt gyakoriságnak. (A megfigyelések legalább 1 éves OC-szedés esetén érvényesek.)

— Védelem a petefészekrákkal szemben. A rosszindulatú daganatok e formájának rizikója 2/3-a az OC-t soha nem alkalmazókéknak.

— Az emlő jóindulatú elfajulásaiával szembeni védelem. A fenti tumoros-cisztás elváltozások gyakorisága mintegy fele az OC-t nem használókéknak. A fejlett országokban ezek a jóindulatú emlőelváltozások igen gyakoriak és csak sorozat-biopsziával állítható fel a helyes differenciál diagnózis.

— A gyakori menstruációs rendellenességek csökkennek: rendszertelen vérzés, praemenstruális panaszok, nagy vérvesztés (következményes anaemia), göresök.

Ezen előnyös hatások fontosságát felismerve az USA Élelmiszer- és Gyógy-szerügyi Hivatalának illetékes bizottsága 1982 februárjában elrendelte, hogy az OC-k alkalmazási útmutatójához mellékelni kell az előnyös hatások leírását is.

Kedvezőtlen hatások

Az elmúlt 5 évben három nagy kohorsz vizsgálat és számos egyéb tanulmány szerint az OC alkalmazásának legnagyobb kockázata a keringési rendszer betegségei előfordulásának fokozott valószínűsége a 35 éven felüli nők körében, különösen ha ez még dohányzással is párosul. A legnagyobb tanulmány Angliában készült, amely mintegy 50 ezer fehér nőre terjedt ki. A vizsgálat főbb megállapításait a következőkben lehet összefoglalni: úgy találták, hogy nincs szignifikáns különbség a keringési rendszer betegségeiből adódó halálozást illetően a 35 év alatti OC-t szedők, illetve nem szedők között. Ezt a megállapítást nem befolyásolták a dohányzási szokások sem. Fenti megállapítás igaz a 35–45 év közötti nem dohányzó, OC-t alkalmazó, illetve nem alkalmazó nőcsoportokra is. Az idősebb nők körében a fenti megbetegedések rizikója a legalacsonyabb a nem dohányzó és OC-t nem alkalmazó csoportban, valamivel magasabb az OC-t alkalmazó, de nem dohányzó és az OC-t nem alkalmazó, de dohányzó csoportokban. A kockázat sokkal magasabb az OC-t alkalmazók és dohányzók körében. Ez a kockázat csökken az OC hormontartalmának csökkenésével.

Az amerikai és angliai vizsgálatok egybehangzóan arra a következtetésre jutottak, hogy az OC alkalmazása növeli az alábbi betegségek előfordulásának valószínűségét:

- vénás thromboembólia,
- ischaemiás szívbetegségek,
- cerebrovasculáris betegségek,
- hipertensio.

A korábban idézett angol vizsgálat úgy találta, hogy az OC-t alkalmazó nők körében a keringési rendszer betegségeiből eredő halálozás négyszerese az OC-t nem alkalmazókéknak. Problémát jelent a fenti megállapítás individualizálása és más népekre vonatkoztatása.

Egyéb kisebb jelentőségű hatások

Az előbbi fejezetekben felsorolt kedvező és kedvezőtlen hatásokon kívül vannak még ritka — klinikai jelentőségüket illetően csekély — hatások is.

Az OC széles körű alkalmazásának kezdetén a kutatók attól tartottak, hogy a tabletták alkalmazása növelheti az emlőrák gyakoriságát. Az elmúlt 20 év tapasztalatai azonban ezt nem igazolták. Mivel a bizonyítékok nem elégségesek, nem állíthatjuk, hogy az OC alkalmazásával növekszik a cervix-carcinoma, melanoma, hypophysitis pituitaria tumorok gyakorisága.

Az OC alkalmazása 1–2 százalékkal növelheti a máj jóindulatú daganatainak előfordulását. Ezen tumorok ruptúrája belső vérzéshez, következményes halálhoz vezethet.

Az OC alkalmazásának nincs kedvezőtlen hatása a későbbi terhességekre. A fertilitás teljes helyreállása a nők egy részénél hónapokkal az OC elhagyása után történik csak meg, de infertilitás nem fordult elő. A vetélések és fejlődési rendellenességek aránya nem függ a terhesség előtti OC alkalmazástól. Nem teljesen tisztázott a terhesség alatti OC használata és a fejlődési rendellenességek előfordulása közötti kapcsolat. A szoptató anyáknál az OC alkalmazása csökkentheti a tej-elválasztás mennyiségét vagy tartamát, azonban az 50 mikrogrammnál kevesebb oestrogent tartalmazó OC-k nem okoznak ilyen változást.

Kedvező és kedvezőtlen hatások összevetése

Az előnyös és hátrányos hatások vizsgálatánál figyelembe kell venni egyrészt az alternatív fogamzásgátlási módszerek mellékhatásait, másrészt a fogamzásgátlás mellőzése esetén bekövetkező terhességet. A terhesség és gyermekszülés rizikói sokkal magasabbak, mint az OC alkalmazás kockázatai. A fejlődő országokban a legtöbb nő számára az OC alkalmazása lényegesen veszélytelenebb, mint fogamzásgátlás nélkül az esetleges terhesség. A 35 éven felüli dohányzó nők esetén — még a fejlődő országokban is — az OC rizikója meghaladja a terhességgel-szüléssel össze-

függő veszélyeket, ezért ezekben a csoportokban is a fogamzásgátlás egyéb formái ajánlatosak. A fejlődő országokban a tablettá rendszertelen szedése vagy egyéb születésszabályozási módszerek mellett bekövetkező terhességek anyai halálózása magasabb az OC miatt bekövetkezett halálózásnál.

A családtervezési programok céljai a következők:

Az idősebb dohányzó nőket arra kell ösztönözni, hogy a fogamzásgátlás egyéb formáit alkalmazza, vagy szokjon le a dohányzásról. A fiatalabb nőket és a nem dohányzókat ösztönözni az OC használatára, amely előnyösebb, mint az OC mellőzése. Nagyobb erőfeszítések szükségesek nemcsak az orális fogamzásgátlók és egyéb reverzibilis fogamzásgátló módszerek széles körű elterjesztésére, hanem azok rendszeres és korrekt használatának betartására, s így élvezhetik a nők az összes előnyeit.

Új ciklusszabályozó tablettá. (New „menstrual regulator” Pill.) People Vol. 9. No. 3. 1982 36. p.

Egy francia biokémikus új ciklusszabályozó tablettát kísérletezett ki: egy hónapban két napig, terhesség esetén korai vetélés előidézéséhez négy napon keresztül kell alkalmazni. A tablettá anti-progesteron steroidot tartalmaz (RU—486), amely a méh-nyálkahártya progesteront absorbeáló fehérjereceptorait blokkolja. (A progesteron teszi lehetővé a megtermékenyített petesejt beágyazódását, fejlődését.)

Ha a tablettát a várható menstruáció kezdete előtt két nappal alkalmazzák, a méh-nyálkahártya progesteronszintje csökken. Beágyazódott petesejt esetén a korai vetélés jellemző tünetei (alhasi görcsök, vérzés) mellett a petesejt kilöködik. Ha terhesség nem áll fenn, akkor a menstruáció bekövetkezik.

Eddig 11 terhes nőnél alkalmazták a tablettát vetélés előidézésére. 9 esetben az alkalmazást követő 2—5. napon megtörtént a kilöködés. Bár reményt keltőek az eredmények, mégis a vizsgált esetek kis száma nem elégséges statisztikailag megbízható következtetések levonására. További adatok szükségesek a gyógyszer-mellékhatások megfigyeléséhez, különös tekintettel a májműködésre kifejtett hatásra. Vizsgálandó a gyógyszer foetusra gyakorolt hatása abban az esetben, ha a vetélés a gyógyszer alkalmazása ellenére sem következik be.

HÍREK

A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának a népesedés társadalmi-gazdasági problémáival foglalkozó Tudományos Tanácsa ez év október 26—28. között Kijevben „A népesedéspolitika kérdései a szocialista társadalomban” címmel összszövetségi tudományos konferenciát rendezett.

A konferencián Magyarországot *dr. Klinger András*, a KSH Népesedésszisztiikai főosztályának vezetője, és *Monigl István*, a KSH Népeségtudományi Kutató Intézetének igazgatója képviselte az alábbi előadásokkal: „Népesedés és népesedéspolitika Magyarországon az 1970-es és 1980-as évtizedben”, és „Népesedés, népesedéspolitika és társadalmi-gazdasági tervezés”.

*

Az ENSZ Technikai Segélynyújtási Programja kínai szakértők részére tanulmányutat szervezett Franciaország, Belgium, Nagy-Britannia és Magyarország népeségtudományi központjainak meglátogatására. Ennek keretében 1982. október 11—15. között *Zhang Zhong Shen* professzor, a Zhongshan (Kanton) Sun Yatsen Egyetem Népeségkutató Intézetének igazgatóhelyettese vezetésével kínai demográfusok négytagú csoportja tett látogatást a Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Bizottságánál és a Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézetében.

A vendégek tájékoztatást kaptak a magyar népeségtudomány helyzetéről, szervezetéről, feladatairól és kapcsolatairól, a Népeségtudományi Kutató Intézetben folyó kutatásokról, az ország népesedési helyzetéről, népesedéspolitikájáról, a társadalmi-gazdasági tervezés és a népesedés összefüggéseiről. A tájékoztatókat konzultáció követte. A látogatók ismertették Kína népesedési viszonyait és a családtervezés helyzetét.

A szakértői csoport Pécssett felkereste a Janus Pannonius Tudományegyetemet és az MTA Dunántúli Tudományos Intézetét. Az Egyetemen *Hoóz István* professzor, tanszékvezetővel konzultáltak a demográfia oktatásáról, az Intézetben a regionális demográfiai kutatások néhány kérdéséről folyt eszmecsere.

A delegációt fogadta *Nyitrai Ferencné dr.* államtitkár, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke, és *Barta Barnabás* elnökhelyettes, az MTA Demográfiai Bizottság elnöke.

ИЗВЕСТИЯ

Научный совет «Социально-экономические проблемы народонаселения» Академии наук СССР организовал всесоюзную научную конференцию по теме «Вопросы политики народонаселения в социалистическом обществе» в г. Киеве с 26 по 28 октября 1982 г.

На конференции представителями Венгрии были начальник главотдела статистики народонаселения *д-р Андраш Клингер* и директор Исследовательского института по демографии *Иштван Монигл* с двумя докладами под названием «Народонаселение и демографическая политика в Венгрии в 1970-ом и 1980-ом десятилетиях» и «Народонаселение, демографическая политика и социально-экономическое планирование».

*

Программа ООН по технической помощи организовала научную командировку для китайских экспертов для посещения демографических центров Франции, Бельгии, Великобритании и Венгрии. В пределах этого с 11 по 15 октября 1982 г. под руководством профессора *Жанг Жонг Шен*, заместителя директора Научно-исследовательского института по демографии Университета Сун Ятсен кантона Жонгшан группа четырех китайских демографов посетила Демографическую комиссию Венгерской академии наук и Исследовательский институт по демографии Центрального статистического управления ВНР.

Гости получили информацию о положении, организации, задачах и связях венгерской демографии, об исследованиях, проводимых в Исследовательском институте по демографии, о демографическом положении, политике народонаселения Венгрии, о взаимоотношениях между социально-экономическим планированием и народонаселением. После информации проводилась консультация. Гости изложили демографические условия Китая и положение планирования семьи.

Группа экспертов посетила в городе Печ Университет им. Янус Панныиус и Задунайский институт Венгерской академии наук. В университете китайские демографы консультировались с заведующим кафедрой профессором *Иштван Гоз* о преподавании демографии. В институте они обсудили некоторые вопросы региональных демографических исследований.

Председатель Центрального статистического управления ВНР, государственный секретарь *д-р Вера Нитраи* и заместитель председателя ЦСУ, председатель Демографической комиссии Венгерской академии наук *Барнабаш Барта* приняли делегацию.

NEWS

The Council for the Study of the Socio-Economic Problems of Population of the Academy of Sciences of the USSR organized a scientific conference on the topic „The questions of population policy in the socialist society” in Kiev on 26—28. October 1982.

At the conference Hungary was represented by *dr. András Klinger*, chief of the Population Statistics Department of the Hungarian Central Statistical Office and *István Monigl*, director of the Demographic Research Institute of the Hungarian Central Statistical Office, with two papers entitled: „Population and population policy in Hungary in the 1970s and 1980s” and „Population, population policy and socio-economic planning.”

*

The UN Technical Assistance Project organized for Chinese experts a scientific study-tour to visit the demographic centres of France, Belgium, Great Britain. Within the framework of this tour from 11 to 15 October 1982 a group four Chinese demographers visited the Demographic Committee of the Hungarian Academy of Sciences and the Demographic Research Institute of the Hungarian Central Statistical Office. The head of the delegation was Professor *Zhang Zhong Shen*, deputy-director of the Demographic Research Institute of the Sun Yetsen University of Zhongshan (Canton.)

The guests got an information on the situation, organization, tasks and relations of the Hungarian demography, on the research in progress at the Demographic Research Institute, on the demographic situation, population policy of Hungary as well as on the relations between socio-economic planning and population. The information was followed by a consultation. The guests outlined the demographic conditions of China and the situation of family planning.

The expert groups paid a visit to the Janus Pannonius University and the Transdanubian Institute of the Hungarian Academy of Sciences in Pécs. At the University they had a consultation with Professor *István Hoóz*, head of department on the teaching of demography and at the Institute they discussed some questions of the regional demographic studies.

Under-secretary of state *dr. Vera Nyitrai*, president of the Hungarian Central Statistical Office and *Barnabás Barta*, deputy-president of the HCSO, president of the Demographic Committee of the Hungarian Academy of Sciences received the delegation.

A NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET
KÖZLEMÉNYEI

A Népeségtudományi Kutató Intézet közleményei sorozatban eddig az alábbi kötetek jelentek meg:

1. Magyarország megyénkénti népességének várható alakulása, 1960. I. — 1980. I. között, 1963/1.
2. A nyugdíjasok helyzete, 1963/2.
3. A korbevállás megbízhatóságának vizsgálatai az 1960. évi népszámlálásnál, 1964/1.
4. Magyarország népességének demográfiai jellemzői régióként, 1965/1.
5. A válások okai, 1965/2.
6. A budapesti nyugdíjasok helyzete és problémái, 1965/3.
7. A társadalmi átrétegződés és demográfiai hatása, I. Budapesten és a városokban, 1965/4.
8. A népesség foglalkozásának változása 1960—1963 között, 1965/5.
9. Vizsgálatok a népesség területi eloszlásának alakulásáról Magyarországon. 1900—1960, 1966/1.
10. Lakásdemográfiai adatok, 1966/2.
11. A szociális intézetek és gondozottak helyzete, 1966/3.
12. Magyarország népességének területi előreszámítása, 1966/4.
13. A magyar leíró statisztika fejlődése, 1966/5.
14. Termékenységi adatok, 1966/6.
15. A demográfiai tényezők hatása a művelődésre, 1967/1.
16. Iskolai végzettség és szakképzettség, 1967/2.
17. Magyarország népességének gazdasági korfái, 1967/3.
18. Nemzetiségek demográfiai sajátosságai Baranya megyében, 1968/1.
19. Magyarország népességének előreszámítása, 1966—2001, 1968/2.
20. A magyar történeti demográfia a II. világháború után, 1968/3, *(angol nyelven)*.
21. Történeti demográfiai kollokvium. Budapest, 1965, 1968/4, *(francia, angol és német nyelven)*.
22. Demográfiai jellemzők a települések nagyságcsoportja szerint, 1900—1960, 1968/5.
23. A Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézetének évkönyve, 1963—1968, 1968/6, *(magyar és angol nyelven)*.
24. Alkoholizmus, 1968/7.
25. Gyermekgondozási segély, 1969/1.
26. Kutatási módszerek a termékenység és a családtervezés vizsgálatára: Magyar tapasztalatok, 1969/2, *(angol nyelven)*.
27. Családtervezés Magyarországon. Az 1966. évi termékenységi és családtervezési vizsgálat (TCS) fontosabb adatai, 1970/1.
28. Gyermekgondozási segély, 1970/2.
29. 1966. évben egyetemi (főiskolai) felvételre jelentkezettek demográfiai és testfejllettségi vizsgálata, 1970/3.
30. Társadalmi átrétegződés és demográfiai hatásai. II. Magyarországon, 1970/4.
31. Családtervezés Magyarországon. Az 1966. évi termékenységi és családtervezési vizsgálat (TCS) fontosabb adatai, 1970/1, *(angol nyelven)*.

32. A IX. Biológiai Vándorgyűlésen elhangzott előadások tartalmi kivonatai. Budapest, 1970. május 6—8., 1970/6, *(angol nyelven)*.
33. Magyarország népességének 1957 óta történt belföldi vándorlásának vizsgálata néhány szempontból, 1971/1, *(angol nyelven)*.
34. Magyarország halandósági táblái 1900/01-től 1967/68-ig, 1971/2.
35. Népesedéspolitika Magyarországon, 1972/1.
36. Magyarország népességének előreszámítása (1972—2001), 1973/1.
37. Nemzetiségek demográfiai sajátosságai Baranya megyében. II., 1973/2.
38. Magyarország népessége, 1974/1, *(angol nyelven)*.
39. A budapesti alkoholisták és leszámazottaik biodemográfiai vizsgálata (Előző szakasz) (Előzetes jelentés), 1974/2.
40. Kriminálitási táblák, 1974/3.
41. A gazdasági korfák módszertani apparátusának felhasználása optimális stabil népességek meghatározására, 1974/4.
42. A társadalmi térbeliség néhány elméleti és gyakorlati problémája, 1975/1.
43. Népesedési kérdésekkel kapcsolatos közvéleménykutatás, 1976/1.
44. Budapesti öngyilkosok vizsgálata 1972., 1976/2.
45. Az 1—60 hónapos budapesti gyermekek testi fejlettsége, szociodemográfiai és morbiditási viszonyai (Előzetes jelentés), 1977/1.
46. A fiatal gyermekek özvegy nők helyzete, 1979/1.
47. A 16—29 éves fiatalok különböző gazdasági aktivitású csoportjainak helyzetét jellemző adatok, 1979/2.
48. A gyermekvállalásról és a népesedéspolitikáról alkotott vélemények több gyermeket gondozó anyák körében, 1980/1.
49. Magyarország népessége 1980—2021., 1980/2.
50. A budapesti 0 éves népesség demográfiai, egészségügyi és antropometriai vizsgálata, 1981/1.
51. Stabil populációk és szubpopulációk néhány újonnan feltárt tulajdonságáról, 1981/2.

ПУБЛИКАЦИИ ИССЛЕДОВАТЕЛЬНОГО ИНСТИТУТА
ПО ДЕМОГРАФИИ ЦСУ

В серии сообщений Исследовательского института по демографии до настоящего времени вышли следующие тома:

1. Ожидаемая динамика населения комитатов Венгрии между 1. 1960 и 1. 1980 г. 1963/1.
2. Положение пенсионеров. 1963/2.
3. Исследования относительно достоверности ответов о возрасте при переписи населения 1960 года. 1964/1.
4. Демографические характеристики народонаселения Венгрии по регионам 1965/1.
5. Причины разводов. 1965/2.
6. Положение и проблемы Будапештских пенсионеров. 1965/3.
7. Общественная рестратификация и ее демографические последствия, в Будапеште и в других городах. 1965/4.
8. Изменения в занятиях населения в период между 1960 и 1963 гг., 1965/5.
9. Исследования в области динамики территориального распределения населения в Венгрии. 1900—1960. 1966/1.
10. Жилищно-демографические данные. 1966/2.
11. Положение социальных учреждений и лиц, проживающих в них. 1966/3.
12. Территориальный прогноз населения Венгрии. 1966/4.
13. Развитие венгерского направления описательной статистики. 1966/5.
14. Данные о плодовитости. 1966/6.
15. Влияние демографических факторов на образование. 1967/1.
16. Школьное образование — профессиональное образование. 1967/2.
17. Экономические возрастные пирамиды населения Венгрии. 1967/3.
18. Демографические особенности национальностей в комитате Баранья. 1968/1.
19. Перспективы развития населения Венгрии, 1966—2001. 1968/2.

20. Венгерская историческая демография после второй мировой войны. 1968/3. (На английском языке.)
21. Сопоставление по исторической демографии. Будапешт. 1965. 1968/4. (На французском, английском и немецком языках.)
22. Демографические характеристики поселений по их величине, 1900—1960. 1968/5.
23. Ежегодник Исследовательского Института по демографии ЦСУ ВНР, 1963—1968 гг. 1968/6. (На венгерском и английском языках.)
24. Алкоголизм. 1968/7.
25. Пособие по воспитанию детей. 1969/1.
26. Методы исследования плодовитости и семейного планирования. Венгерский опыт. 1969/2. (На английском языке.)
27. Планирование семьи в Венгрии. Важнейшие данные исследования по фертильности и семейному планированию (ТЧ) 1966 года. 1970/1.
28. Пособие по воспитанию детей. 1970/2.
29. Исследование демографических характеристик и характеристик физического развития желавших поступить в университет (ВУЗ) в 1966 году. 1970/3.
30. Общественная рестратификация и ее демографические последствия в Венгрии 1970/4.
31. Планирование семьи в Венгрии. Важнейшие результаты исследования по фертильности и планированию семьи. (ТЧ) 1966 года. 1970/5. (На английском языке.)
32. Резюме лекций, прочитанных на X Биологической выездной сессии. Будапешт, 6—8 мая 1970 г. 1970/6. (На английском языке.)
33. Несколько аспектов исследования внутренней миграции населения в Венгрии с 1975 года. 1971/1. (На английском языке.)
34. Таблицы смертности населения Венгрии с 1900/01 г.—по 1967/68 гг. 1971/2.
35. Политика народонаселения в Венгрии. 1972/1.
36. Прогнозы населения Венгрии (1972—2001). 1973/1.
37. Демографические особенности национальностей в комитате Баранья. 1973/2.
38. Население Венгрии. 1974/1. (На английском языке.)
39. Биодемографическое исследование будапештских алкоголиков и их потомства. (Первая фаза.) (Предварительный доклад.) 1972/2.
40. Таблицы криминальности. 1974/3.
41. Использование методологического аппарата возрастных пирамид экономических событий для определения оптимальных стабильных населений. 1974/4.
42. Несколько теоретических и практических проблем общественной пространственности. 1975/1.
43. Исследование общественного мнения о демографических вопросах. 1976/1.
44. Исследование самоубийц города Будапешта, 1972. 1976/2.
45. Физическое развитие, социально-демографические условия и условия заболеваемости Будапештских детей в возрасте 1—60 месяцев (Предварительный отчет) 1977/1.
46. Положение молодых вдовых женщин с детьми 1979/1.
47. Данные характеризующие положение молодых в возрасте 16—29 лет. с различной экономической активностью. 1979/2.
48. Мнения о ребенке и политике народонаселения у женщин, воспитывающих несколько детей, 1980/1.
49. Численность населения Венгрии в 1980—2021, 1980/2.
50. Демографическое, медицинское и антропометрическое исследование О-летних нонулш Будапешта. 1981/1.
51. О некоторых вновь установленных характеристиках стабильных популяций и субпопуляций. 1981/2.

PUBLICATIONS OF THE DEMOGRAPHIC RESEARCH INSTITUTE

In the series of the Publications of the Demographic Research Institute the following volumes have been published:

1. Population Projections for Hungary by Counties between January 1. 1960. and January 1, 1980. 1963/1.
2. The Situation of Pensioners, 1963/2.
3. Investigation on the Reliability of Age-Admissions in the Population Census of 1960. 1964/1.
4. Demographic Characteristic of the Population in Hungary by Regions 1965/1.
5. Causes of Divorces, 1965/2.
6. Situation and Problems of the Pensioners of Budapest, 1965/3.
7. Social Mobility and its Demographic Effects in Budapest and in the Towns I, 1965/4.
8. Change in Occupation of the Population between 1960 and 1963. 1965/5.
9. A Study on the Regional Distribution of Hungary's Population 1900—1960. 1966/1.
10. Housing-Demographic Data, 1966/.
11. Situation of Social Institutes and Their Dependants, 1966/3.
12. Regional Projections of the Population of Hungary, 1966/4.
13. The Development of the Hungarian Descriptive Statistics, 1966/5.
14. Fertility Data 1966/6.
15. The Impact of Demographic Factors on Culture, 1967/1.
16. School Qualification and Professional Training, 1967/2.
17. The Economic Age-Pyramids of Hungary's Population, 1967/3.
18. The Demographic Characteristics of the Nationalities of the County of Baranya, 1968/1.
19. Population Projection for Hungary, 1966—2001. 1968/2.
20. Hungarian Historical Demography after World War II. 1968/3. (*In English*)
21. Colloquium on Historical Demography. Budapest, 1965 1968/4. (*In French, English and German*).
22. Demographic Characteristics by Size of Settlements, 1900—1960. 1968/5.
23. Annals of the Demographic Research Institute of the Central Statistical Office, 1963—1966. 1968/6. (*In Hungarian and English*)
24. Alcoholism, 1968/7.
25. Allowance for Child's Care, 1969/1.
26. Survey Techniques in Fertility and Family Planning Research: Experience in Hungary, 1969/2. (*In English*)
27. Family Planning in Hungary. Main Results of the TCS-66 Study, 1970/1.
28. Allowance for Child's Care, 1970/2.
29. Demographic and Physical-Developmental Study of Those Who Applied for Admission to Universites (Higher Schols) in 1966. 1970/3.
30. Social Mobility and its Demographic Effects in Hungary. II. 1970/4.
31. Family Planning in Hungary Main Results of the 1966 Fertility and Family Planning (TCS) Study, 1970/5. (*In English*)
32. Abstract of the Lectures Delivered at the 9th Hungarian Congress of Biology. Budapest, 6—7—8 May, 1970/6. (*In English*)
33. Some Aspects of the Internal Migration of Population in Hungary since 1957. 1971/1. (*In English*)
34. Life tables of Hungary from 1900/01 to 1967/68. 1971/72.
35. Population Policy in Hungary, 1972/1.
36. Population Projections of Hungary. (1972—2001). 1973/1.
37. The Demographic Characteristics of the Nationalities of the County of Baranya. II. 1973/2.
38. The Population of Hungary, 1974/1.
39. Biodemographic Study of the Budapest Alcoholics and Their Descendants (First stage.) (Preliminary report) 1974/2.
40. Criminality Tables, 1974/3.

41. Use of the Methodological Apparatus of Economic Age-Pyramids for the Determination of Optimum Stable Populations, 1974/4.
42. Some Theoretical and Practical Problems of Social Spatiality, 1975/1.
43. Public Opinion Survey Concerning Demographic Questions, 1976/1.
44. A Survey on Suicides in Budapest 1972. 1976/2.
45. Physical Development, Socio-Demographic and Morbidity Conditions of Children Aged 1—60 Month in Budapest (Preliminary report) 1977/1.
46. The Situation of Young Widowed Mothers, 1979/1.
47. Situation of Groups of Young People Aged 16—29 Years by Their Various Economic Activity, 1979/2.
48. Opinions on Undertaking Children and on Population Policy Among Mothers Caring Two or More Children, 1980/1.
49. Population of Hungary 1980—2021, 1980/2.
50. Demographic, Anthropometric and Health Examination of the 0 Years Old Population of, 1981/1.
51. On Some Newly Revealed Characteristics of Stable Populations and Sub-populations. 1981/2.

IRODALOM

KÖNYVEK

BCULANGER, P. M.—TABUTIN, D. (szerk.): *La mortalité des enfants dans le monde et dans l'histoire* (A gyermekhalandóság története és jelenlegi alakulása a Föld országaiban.) *Département de démographie, U. C. L. Louvain*, 1980. Ordina Ed. 414 p.

A halandóság, s ezen belül a gyermekhalandóság elemzését is a népességtudományi kutatások utóbbi évek alatti fejlődése során némileg háttérbe szorította a termékenység elemzése. A Nemzetközi Gyermekévvé nyilvánított 1979-es év, és az a tény, hogy e kutatási területen szintézisre törekvő munkák még nem jelentek meg, jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy az e téren fennálló hiányok pótlására szervezett, előre átgondolt intézkedések történjenek. Ennek jegyében a Louvain-i Egyetem Qutelet Tanszékének 1979. évi szemináriuma, azon túlmenően, hogy demográfusok, orvosok, szociológusok, antropológusok és más kompetens tudományterületek képviselőinek bevonásával kísérletet tett a fejlődő országok gyermekhalandóságának feltárására és összehasonlító elemzésére, feladatként tűzte ki az e téren használandó egységes, összehasonlítható kutatási eredményeket biztosító módszertan megteremtését is. A szemináriumot követően három belgiumi, részint kutatási, részint oktatási intézmény fogott össze, hogy ezt a feladatot megoldja. E feladat megoldását szolgálja ennek a könyvnek más-más szerzők által írott tíz fejezete is.

Az első fejezetben *Guillaume Wunsch* (Belgium) arra tesz kísérletet, hogy a csecsemő- és gyermekhalandóság mérésével kapcsolatos módszertani jellegű elvárásokat pontosan (matematikailag) is megfogalmazza. Ennek során rámutat a rendelkezésre álló adatok legfőbb hiányosságaira (például a halálozások korév és születési év szerinti kettős osztályozásának gyakori hiányára) is. Felhívja a figyelmet az alkalmazott fogalmak és nomenklatúrák egyes esetekben nem azonos tartalmat fedő jellegére, a haláloki halandósági elemzések gyakorlati elvégzésének részint ebből, részint más körülményekből adódó gyakorlati nehézségeire; bemutatja a csak hiányos vagy megbízhatatlan adatokkal rendelkező fejlődő országokban alkalmazandó főbb ún. indirekt halandóság-bebecslési módszereket.

A második fejezetben *Jacqueline Hecht* (Franciaország) azokat a XVII. és XVIII. századi szerzőket mutatja be, akiket már intenzíven foglalkoztatott a gyermekhalandóság problematikája és tudományos igényű kísérletet tettek e halandóság szintjének és haláloki struktúrájának kvantifikálására is. Ezzel kapcsolatban olyan, még ma is előforduló gyakorlati akadályokba ütköztek, mint amilyen a csecsemőhalandóság (és általában a gyermekhalandóság) alulregisztráltságának ténye. A nem teljes körű számbavétel mértékével kapcsolatban egyes szerzők nemek, évszakok, éghajlati viszonyok, a lakóhely jellege, ill. településtípusok szerint is különbséget tettek; összehasonlították az e téren fennálló nyugat-európai állapotokat a korabeli kelet-európai és kínai állapotokkal.

A harmadik fejezetben *Jacques Houdaille* (Franciaország) kimutatja, hogy az Ancien Régime szerzőinek megállapításait a jelenlegi történeti demográfiai kutatások is megerősítik. A szerző megkísérli összehasonlítani a korabeli franciaországi gyermekhalandóságot más európai országok korabeli gyermekhalandóságával. Kimutatja, hogy az alulregisztráltság által okozott problémák ellenére is megállapítható, hogy az igen magas szintű, az idő haladásával is módosuló korabeli gyermekhalandóság jelentősen különbözött (változott) régiók és társadalmi osztályok szerint is. A XVIII. század végétől kezdődően Franciaországban az általános

halandósági szint is csökkenni kezdett, de ennek mértéke a Nagy Francia Forradalomig nem volt jelentős.

A harmadik fejezetben *Michel Poulain* és *Dominique Tabutin* (Belgium) az európai és észak-amerikai gyermekhalandóság alakulását a XIX. századtól napjainkig kísérik végig és interpretálják. Az Európán belüli regionális különbségek kezdetben úgy alakultak, hogy a halandósági szint növekedése alapján megállapítható sorrend: Észak-Európa, Nyugat-Európa, Dél-Európa és Kelet-Európa volt. Igen jelentős szintsüllyedés csak a századunk eleje óta mutatható ki, de már 150 évre visszamenően is megállapítható, hogy minden szintsüllyedés a halálzási esélyek egyre fiatalabb életkorokra (az élet első heteire, napjaira stb.) való koncentrációjával jár együtt. A belgiumi gyermekhalandóság történetét kisebb területi egységek, városok és falvak, valamint nemek szerinti részletezésben is nyomon kísérik és interpretálják.

Az ötödik fejezetben *Jean Bourgeois-Pichat* (Franciaország) a fejlett országok csecsemőhalandóságának jelenlegi szintjét és halálloki struktúráját mutatja be és elemzi. Feladata eléggé kényes, mert a csecsemőhalandóság ezekben az országokban már olyan alacsony szintre süllyedt, hogy a definíciók és a nomenklatúrák terén fennálló legkisebb különbségek is könnyen fejlődési tendenciabeli különbségek megállapításához vezethetnek. Az ENSZ Egészségügyi Világszervezete (W.H.O.) halálloki nomenklatúráinak túl gyakori változtatása ugyanakkor az időbeli összehasonlítások korrekelt elvégzésének egyik akadályja. Míg a XIX. században a fertőző és a légzőrendszeri megbetegedések foglalták el a csecsemőhalalozások okai között a vezető helyet, jelenleg a veleszületett fejlődési rendellenességek és gyűjtőnéven a perinatális halálzások okainak minősíthető halállokok. A csecsemőhalandóság szintjének süllyedése során az ún. exogén okokat jelentősen háttérbe szorították a fiatalabb korban ható és jóval nehezebben eliminálható endogén halállokok.

A hatodik fejezetben *Pierre Cantrelle* és *Vivian Ly* (Franciaország) az igen magas szintű afrikai gyermekhalandóságot mutatja be és interpretálja. Kimutatja, hogy a kelet-afrikai halandóság alacsonyabb szintű a nyugat-afrikainál, s hogy az 1—4 évesek korcsoportjába tartozó gyermekek rendkívül magas halandósága a trópusi éghajlatú kontinentális afrikai országokra a legjellemzőbb. A vezető halállokok helyét még a fertőzések eredetű és légzőrendszeri megbetegedések foglalják el. A halandósági szint jelentős mértékben függ az éghajlati tényezőktől és a mezőgazdasági terméseredményektől. Részint ezzel függ össze, hogy rendkívül erősek a gyermekhalandóság ún. szezonális ingadozásai. A városok népességének halandósága, eltérően a XIX. századi európai helyzettől, egészségben véve alacsonyabbnak tűnik a falvakénál. A halandósági szint elsősorban az észak-afrikai országokban és egyes dél-szaharai régiókban kezdett el süllyedni.

A hetedik fejezetben *Eduardo E. Arriaga* (Amerikai Egyesült Államok) az afrikainál valamivel gazdagabb és megbízhatóbb statisztikájú latin-amerikai országok gyermekhalandóságát mutatja be és elemzi. Bár a latin-amerikai országok gyermekhalandósága már jóval alacsonyabb szintű az afrikainénál, a regionális különbségek még változatlanul igen számottevők. Az 1940 és 1960 közötti süllyedés jelentősen lelassult, egyre inkább csak az 5 éves és idősebb gyermekek halandóságára vonatkoztatható. A halálzások halálloki struktúrája még inkább az afrikaiéhoz hasonlít. Rendkívül jelentősek a szociális milió és az anya iskolai végzettsége szerinti gyermekhalandósági differenciák.

A nyolcadik fejezetben *Robert J. Lapham* és *Jeremiah Sullivan* (Amerikai Egyesült Államok) a rendelkezésre álló viszonylag gyér adatbázis alapján az ázsiai gyermekhalandóságot kísérik meg bemutatni és elemezni. Kimutatják, hogy az országok közötti szintkülönbségek talán e kontinens esetében a legjelentősebbek. A süllyedés tendenciája Banglades, India és Pakisztán, vagyis éppen a legnehezebb helyzetű országok esetében csak eléggé bizonytalanul mutatható ki. Kína esetében a szintsüllyedés eléggé jelentősnek tűnik, de nehezen kvantifikálható. Míg az alacsony halandósági szintű országokban a fiúk halandósági szintje meghaladja a leányokét, ezekben a magas halandósági szintű országokban ennek az ellenkezője látszik érvényesülni. Minél magasabb a halandósági szint, annál kedvezőbb a városok gyermekhalandósága a falvakéhoz képest. Néhány privilegizált ország kivételével a helyzet ugyanolyan drámai, mint Afrikában.

A kilencedik fejezetben *Michel Loriaux* és *Dominique Remy* (Belgium) a rendelkezésre álló összes adatok alapján a gyermekhalandóság és a társadalmi-gazda-

sági tényezők közötti kapcsolatokat elemzi a legkifinomultabb, legigényesebb matematikai-statisztikai módszerek segítségével. Többek között kimutatja, hogy a fejlődő országokban elsősorban a szociális és a kulturális tényezők (és nem a gazdasági tényezők) azok, melyek a magas gyermekhalandósági szinttel kapcsolatba hozhatók. Jelentős a demográfiai átmenet útjai különbözőségének a szerepe is.

A tizedik fejezetben *Paul-Marie Boulanger* (Belgium) a gyermekhalandóság elleni küzdelem politikai színezetű vizeire kalauzol bennünket. Az országokat szegény és gazdag országokra osztva fel, kimutatta, hogy e küzdelemnek egyik közös vonása a prevenciót szolgáló egészségügyi beruházások arányának a megnövekedése, ami feltehetően azzal függ össze, hogy a magas gyógykezelési költségek miatt a gyógyítást szolgáló beruházások eredményeit — ceteris paribus — a gazdagok nagyobb arányban veszik igénybe, mint a szegények, a megelőzést szolgáló beruházások pedig a szegények és gazdagok halandósági szintjének sülyedését egyaránt elősegítik. Az egészségügyi politikának sosem szabad izoláltnak maradnia, minden esetben összhangban kell lennie a gazdasági, nevelés- és oktatásügyi, valamint kulturális politikával.

A könyv témájának aktualitása, a benne foglalt tanulmányok figyelmet érdemlő színvonala, a számos értékes tábla és ábra, a szakirodalmi hivatkozások pontossága és gazdagsága miatt mindenképpen megérdemli, hogy számontartsuk, figyelemmel tanulmányozzuk és hasonló irányú kutatásainkban hasznosítsuk.

V. E.

DAVID, H. P.—McINTYRE, R. J.: *Reproductive behavior. Central and Eastern European experience.* (Reprodukciós magatartás. A közép- és kelet-európai tapasztalatok.) New York, 1981. Springer. 393 p.

A szerzők közép- és kelet-európai országok (Szovjetunió, Lengyelország, Jugoszlávia, Románia, NDK, Csehszlovákia, Magyarország, Bulgária és Albánia) termékenységre, népesedéspolitikájára, a gyermekszámmal kapcsolatos véleményekre és születésszabályozási gyakorlatára vonatkozó adatokat és elemzési eredményeket gyűjtöttek össze. (Az Albániáról szóló rövid fejezet *Dudley Kirk* munkája.) Az egyes országokkal foglalkozó fejezetek előtt öt összefoglaló fejezetet tartalmaz a kötet. Ezek a demográfiai trendekkel, a nők helyzetével, a népesedéspolitika alapjául szolgáló megfontolásokkal (ez a fejezet *M. Macura* munkája), a művi abortusszal kapcsolatos rendelkezésekkel és a gyermekszámot növelni hivatott anyagi ösztönzőkkel foglalkoznak.

A könyv fő értéke az igen gazdag tényanyag összegyűjtése. Értékelő megállapításai igen óvatosak, mégis ezeknek egy részét érdemes elsősorban egy ismertetésben kiemelni, adott esetben vitatni.

Az évszázados demográfiai változások bemutatásánál *Coale* megállapítására hivatkoznak. Eszerint Nyugat-Európában a termékenység átalakulásában két átmenetet lehet megkülönböztetni: 1. a „malthusista” átmenetet, amelynek során a születésszám elsősorban azért csökkent, mert a házasságkötési életkor kitolódott, és az életük végéig hajadon, illetve nőtlen családi állapotban maradtak aránya megnőtt, és ezt követően 2. a „neo-malthusista” átmenetet, amelynek folyamán elterjedt a születésszabályozás a házasságokon belül. Kelet-Európa kikerülte a „malthusista” átmenetet, mert itt nem emelkedett a házasságkötési életkor és a cölibátus, hanem a születésszám csökkenése a születésszabályozás elterjedésekor indult meg.

A jelent és a jövőt illetően fontos, de nyitott kérdés, hogy a termékenység Nyugat-, Közép- és Kelet-Európában nagyjából azonos szintű lesz-e, vagy eltérően fog-e alakulni. *Blayo* és *Festy* 1975-ben megjelent tanulmányukban — az 1940-ben született női nemzedékek kohorsz termékenységének vizsgálata alapján — arra a következtetésre jutottak, hogy ez Európa minden országában nagyjából hasonlóan alakult, noha az éves születési és termékenységi mutatók elég nagy eltéréseket mutattak. *David* és *McIntyre* azonban megkérdőjelezik azt, hogy ezt a tételt általánosítani lehetne más nemzedékekre is. Általában hajlanak arra, hogy az egyes országok sajátosságainak, elsősorban a népesedéspolitikájuknak elég jelentős hatást tulajdonítsanak, noha talán kisebbet, mint azt az éves arányszámok sugallják

Így a múltat illetően rámutatnak arra, hogy Közép- és Kelet-Európában a második világháború után az iparosodás és városiasodás gyorsabb volt, mint korábban Nyugat-Európában, ezért a demográfiai átmenet elmélete és a termékenység közgazdaságtani elmélete által leírt termékenységszökkenő hatások halmozottan jelentkeztek. Nagy fontosságot tulajdonítanak a mezőgazdaság átszervezésének is, és feltételezik, hogy a viszonylag magasabb lengyelországi és jugoszláviai termékenységi szint összefügghet azzal, hogy ezekben az országokban a mezőgazdaságot nem kollektivizálták.

Szerintük a művi abortusz teljes legalizálása a szocialista országokban az 1950-es években (az NDK-ban 1972-ben) lényeges tényezője volt a születésszám csökkenésének. Magyar demográfusok ezt az összefüggést általában árnyaltabban látják: a művi abortusz hozzáférhetőségét csupán eszköznek szokták tekinteni a kívánt gyermekszámnak alapvetőbb okok által előidézett csökkenésénél.

A művi abortusz teljes szabadságának későbbi korlátozása egyes országokban a szerzők szerint valószínűleg kevésbé volt hatásos: átmenetileg néha erősen felemelkedtek a születésszámok, így elsősorban Romániában, később azonban a családok alkalmazkodtak az új helyzethez és hatékonyabb fogamzásgátlással vagy illegális abortuszokkal valószínűsítették meg a gyermekszámra vonatkozó elképzeléseiket. Érdeemes megjegyezni, hogy a szerzők a művi abortuszt kisebb-nagyobb mértékben korlátozó intézkedéseket minden egyes ország esetében alaposan ismertetik, különbséget téve az igen erőszakos (pl. Románia) és igen mérsékelt, emberséges korlátozás (pl. Magyarország) között és ezeknek hatásai között.

Az itt tárgyalt országok mindegyikében (Albánia kivételével) adnak különféle anyagi juttatásokat a gyermekes családoknak, ezeknek összege és feltételei azonban nagyon eltérőek. A családi pótlék az átlagkeresethez viszonyított összegre Csehszlovákiában a legmagasabb, de csupán kevéssel marad mögötte Magyarország. A családi pótlék és a gyermekgondozási segély, illetve ahhoz hasonló juttatások (ahol ilyenek vannak) — a szerzők szerint legalábbis — megállították a termékenység csökkenését, de valószínűleg kis emelkedést is elértek a kohorszmutatókban. Ez a hatás azonban fokozatosan veszít erejéből, ahogy a juttatások intézményesednek, megszokottá válnak. Az ilyen anyagi juttatások hatása a termékenységre a közép- és kelet-európai demográfusok körében is erősen vitatott téma, *David* és *McIntyre* véleménye középűt helyezkedik el az említett népesedéspolitikai eszközök hatását teljesen kétségbevonók és azok hatásosságát valló demográfusok között.

A szerzők igen helyesen részletesen foglalkoznak a nők helyzete, a nőemancipáció és a gyermekszám közötti kapcsolattal, de jól megfogalmazott magyarázatot nem adnak erről az összefüggésről. Utalnak rá, hogy sok közép- és kelet-európai demográfus szerint a nők foglalkoztatásának növekedése a születésszám csökkenésének lényeges tényezője volt, de tisztázandónak tartják azt, vajon a nők azért akarnak-e kevesebb gyereket, mert dolgoznak, vagy azért vállalnak állandó foglalkoztatást az otthonon kívül, mert kevesebb gyermekük van. Hivatkoznak arra is, hogy ezekben a társadalmakban a nőkre nehezedő összes teher (kereső munka, háztartási munka, gyermekgondozás) aránytalanul nagy, súlyosabb, mint a férfiak terhe. Utalhatunk ezzel kapcsolatban arra, hogy azokban a társadalmakban, ahol a nők és férfiak helyzete, elfogadott jogai, kötelességei, szerepei egyenlőbbek, általában kisebb a termékenység, mint az erős férfi-uralmú társadalmakban, úgyhogy egyáltalán nincs kizárva, hogy ez a mi társadalmainkban is játszott bizonyos szerepet a gyermekszám csökkenésében.

Nem térünk ki itt az egyes országokat ismertető fejezetekre, csupán annyit jegyzünk meg, hogy Magyarország bemutatása tényszerű, és a magyar szerzők munkáira támaszkodik.

Nagy értéke a könyvnek a 75 oldalas szakirodalom, ezen belül a szocialista országok demográfusai által írott munkák felsorolása, amelyeket könyvük megírásánál használtak. Ezért is némileg meglepő *Ch. Tietze* egészen rövid előszavának az a megállapítása, hogy a közép- és kelet-európai országokat általánosságban a saját társadalomtudományi kutatások hiánya és a nemzetközi tudományos közösséggel való korlátozott kapcsolat jellemzi. A könyv azt bizonyítja, hogy a vizsgált országok nagyobb részében igen jó demográfiai felvételeket végeztek és elemzéseket készítettek.

A. R.

KIRK, M.: Population policies in non-socialist societies. (Népesedéspolitikák a nem szocialista társadalmakban.) In: The influence of national policies intended to affect fertility in developed countries. IUSSP. International Population Conference, Manila 1981. (Ser. F. 7)

A szerző cikkét a szocialista és nem szocialista állam eltérő irányító szerepével vezeti be és a következőket állapítja meg.

A szocialista állam legfőbb jellemzői:

- erős központosított kormány, mely szorosan kötődik a párthoz;
- hosszútávú társadalmi-gazdasági célok;
- piactól és profitmótvumoktól mentes, tervezett gazdaságirányítás, az áru és szolgáltatás termelése, elosztása a társadalmi szükségletek egyenlőségi modellje szerint;

- elvárt lojalitás az állam politikájával szemben.

A nem szocialista állam jellegzetességeit sokszínűségének hangsúlyozása mellett *Kirk* az alábbiakban foglalja össze:

- a politikai ellenőrzés kevésbé központosított, nincs teljes és feltétlen azonososság a párt és a kormány között;

- a rendszer alapjához tartozik a kormány legális ellenzéke. Az egyes kormányok csak néhány évig vannak hatalmon. Hosszútávú politikai cél a társadalmi jólét, amely elsősorban növekvő reálbéreket és személyes szabadságot jelent;

- viták a teljes foglalkoztatottság előnyeiről, mint szociális célról és az állami beavatkozás szükségességéről a munkaerő-piacon.

A fentiek alapján a szerző további 9 pontban vázolja a nem szocialista állam jellemzőit a népesedéspolitikák kialakításában és működésében. Lényeges különbségek állnak fenn a tőkés országok között is részben az eltérő történelmi-kulturális hagyományok miatt, részben az egyén jogaiba való állami beavatkozásról vallott, különböző felfogások miatt.

1. Mind a szocialista, mind a nem szocialista társadalmakban növekvő elvárás nyilvánul meg az állampolgár részéről az állam által garantált szociális és gazdasági biztonság iránt. Ez azonban állami beavatkozás nélkül nem valósítható meg.

A beavatkozás tehát olyan országokra is jellemző, amelyek távolról sem tartoznak a szocialista világrendszerhez.

A „szocialista” társadalom biztos próbája a gazdaság hosszútávú és átfogó tervezése, míg a tőkés országokban a közszolgáltatások területén történő beruházások maximum 10 éves tervezést igényelnek. Itt a politikai irányváltások gyakran zavart váltanak ki, különösen, ha éppen gazdasági recesszióval esnek egybe.

2. A nem szocialista társadalmak nem rendelkeznek pontosan definiált hosszútávú célokkal, de az egyfajta politikai irányzat folyamatos érvényesülése sem éppen jellemző. A hatalmon levő kormány feladata inkább csak az ellenőrzés, az egyenlőség és az egyéni szabadságjogok feletti őrködés. A hivatalos politika sikeres folytatásának záloga a törvény betartása és az adott politika elfogadtatása a tömegekkel.

Az egyéni elhatározás szintjén a demográfiai viselkedés kizárólag magánügy. Egy esetleges állami beavatkozásnak két mélyen gyökeredző normát kell figyelembe vennie: egyrészt azt, hogy a család intézménye nem vonható közvetlen politikai ellenőrzés alá, másrészt az a széles körben elfogadott személyes szabadságjog, amely szerint az ember szabadon határozhatja meg cselekedeteit mindaddig, amíg ezzel másoknak nem okoz kárt.

A népesedéspolitikának nincs olyan közvetlen jóléti célja, mint az oktatási vagy az egészségügyi politikának. Az emberek csak a számukra azonnal előnyt ígérő rendelkezéseket fogadják pozitívan.

Általában, a jelenlegi demokrácia egyik központi problémája éppen az, hogy egy-egy fontos döntés, intézkedés tartalmát az érintett rétegen belül csak nagyon kevesen értik meg.

3. A házasság és a termékenység sokáig szoros kapcsolatban voltak egymással.

50 év alatt azonban a fogamzásgátlás vált a legdöntőbb tényezővé, nem pedig a házassági kor. Ha emellett még a szexuális normák liberalizálódását, a házasságon kívüli gyermekvállalási hajlandóság erősödését is figyelembe vesszük, aligha várhatnók a házasságra vonatkozó törvényektől a termékenységi magatartás megváltozását.

4. A fejlődő országok kormányainak egy olyan demográfiai szükségállapottal kell szembenéznük, amely a népességrobbanás következtében katasztrofális helyzetbe sodorhatja az országokat és amelynek megoldása nem tűr halasztást.

A fejlett tőkés országokról azonban nem állítható, hogy ugyanilyen szükségállapotban lennének; hogy az alacsony termékenység baj-e egy magas jövedelmű országban — ez inkább politikai megítélés kérdése.

A jelenlegi szituáció érdekes és ennél nem kevésbé fontos kérdése az, vajon mi az alacsony termékenység oka. Erről nagyon lehet tudunk, de azt igen, hogy ez mindenhol bekövetkezik, ahol az embereknek lehetőségük van a szabad választásra. Nem tudjuk viszont, hogy a termékenységesökkenés sokáig fog-e még tartani, vagy a jelenlegi szakasz csak egy átmeneti epizód, amelynek bármikor vége lehet.

A szakértők nemcsak abban nem tudnak megegyezni, hogy a termékenység-csökkenést hogyan kellene megállítani, de abban sem, hogy egyáltalán szükség van-e a folyamatnak akárcsak lassítására is.

A tényleges vitapont talán éppen az, hogy hogyan kell a termékenységet növelni, ha ez az egyének választásával többnyire nem esik egybe.

5. Nagy kérdés a nem szocialista társadalmakban, hogy van-e joga a kormánynak olyan politikát folytatni, amellyel az állampolgárok nagy része nem ért egyet. Ismeretes, hogy sok országban a termékenység nem biztosítja a népesség egyszerű reprodukcióját sem, és ez előbb-utóbb gazdaságilag hátrányos korstruktúrát és csökkenő népességet eredményez.

Minden kormánynak kötelessége, hogy gondoskodik a nemzet biztonságáról és jólétéről. Vajon nem várható-e el, hogy ez a kormány határozottan, saját belátása szerint cselekedjék, ha egy hátrányos demográfiai helyzet van kialakulóban?

Sokan válaszolnak erre, hogy a kormány feladata az egyén szabad választási lehetőségének biztosítása a művelődésben, a lakóhely megválasztásában, a szabadidő eltöltésében és a családnagyság megválasztásában is.

Ilyen értelemben viszont a népésedéspolitikát nemhogy csökkentik, de gyakorlatilag növeli a választási lehetőségeket. Hiszen a pénzügyi támogatás lehetővé teszi a több gyermek vállalását azok számára, akik erre hajlandóságot éreznek, viszont a kiscsaládok és gyermektelenek figyelmen kívül hagyhatják azt.

Az előrelépés másik útja egy újfajta légkör megteremtése, amelyben bizonyos, a tömegek által elfogadott eszmék kívánatosabbá tennék a nagycsaládok kialakulását; ez akár az állam iránti hazafias lojalitás is lehetne.

6. Az állami beavatkozás jogosságát aligha lehet kétségbe vonni a vándorlások terén. Tagadhatatlan, hogy a kormány viseli a nemzeti határok biztonságáért a felelősséget. Az 50-es évek óta szándékosan megkönnyítették a déli és keleti országok számára a bevándorlást Nyugat-Európába, hogy a nemzetgazdaság újjáépítéséhez szükséges munkaerőt biztosítsák. A bevándorlók egy része végleg letelepedett, állampolgárságot szerzett Nyugat-Európában, aminek gazdasági-társadalmi következményei sokszor nagyon kellemetlenek. Kivándorlásra nem lehet kényszeríteni ezeket a rétegeket, de egy szigorúbb bevándorlási politika már kialakulóban van.

A fiatal és a női munkaerőfelesleg mellett egyre biztosabb, hogy egyhamar nem tér vissza az az idő, amikor a bevándorlókat Nyugat-Európában szívesen látták.

Ez az eset tisztán jelzi a rövidtávú tervezésből adódó nehézségeket. A hosszabb távú tervezést viszont lehetetlenné teszi a politikai, gazdasági és demográfiai periódusok összeegyeztethetlensége. 4—5 évenként változhat a politikai helyzet, kevesebb, mint 10 év elegendő ahhoz, hogy egy ország a gazdasági prosperitásból recessziós szakaszba kerüljön, míg, ha egy demográfiai változás mozgásba lendül, következményei ennél sokkal hosszabb ideig hatnak.

7. A pronatalista politikát erős érzelmi elemek is motiválják. A francia pronatalisták nemcsak a korstruktúra eltorzulásából adódó növekvő eltartási terhekről figyelmeztetnek, hanem Franciaország európai státuszát is veszélyben látják, csökkenő népesség mellett. Egy kisebb létszámú fiatal generáció innovációs energiája ismergesappanhat mind a technológia, mind az irányítás területén.

Történelmileg a gazdasági-társadalmi erő és a számbeli növekedés nagyon is összekapcsolódott. Ez mélyen gyökeret vert a társadalmi tudatban is. Még ha bizonyítható is, hogy a termékenység kisebb létszámú munkaerő mellett is növekedni fog, a csökkenő és öregedő népességgel esetleg együttjáró politikai presztízs-gyengülés komoly aggodalmat kelthet egyes nemzetekben.

8. Érdekes viszont — és erre érdemes lenne visszatérni —, hogy az utóbbi 10 évben az emberek spontánul az alacsony termékenységet választották. Vajon nem lehetséges-e, hogy a nők és a férfiak ezen milliónak hallgatólagos megegyezése a helyes út? Lehet, hogy a lassuló vagy esökkenő népességnövekedést a kormány-nak természetes társadalmi választásként kellene szemlélnie, mégha ez az egyén érdekeinek, és nem a hosszútávú társadalmi következményeknek a figyelembevételén is alapulna.

Tekintsük át a fejlett társadalmak 2000 után várható néhány jellegzetességét:

— A szükössé váló és egyre dráguló erőforrások jelentős fogyasztása.

— A termelékenységet nagy mértékben növelő, a munkaerő-szükségletet mér-
selő új technológiák elterjedése.

— A társadalmi ellenőrzés szükségessége egyre nyilvánvalóbbá válik; a városiasodás és az erősödő verseny stresszhatást fejt ki. Mindezek a hagyományos család és egyéb közösségi normák egyre határozottabb visszautasításával párosulnak majd, miközben az egyéni aspirációk, az agresszív kisebbségi ideológiák és a szubkultúrák mindinkább tért hódítanak.

— Ezen országokban nincs történelmi hagyománya a demográfiai beavatkozásnak; még Franciaországban is nehéz lesz rávenni a szülőket a harmadik gyermek vállalására.

— A magas jövedelmű országokban a magánélet sérthetetlenlensége, az élettér-szükséglet, a szabad idő eltöltésének költségessége nehezen egyeztethető össze a nagyobb családdal.

— A nők munkavállalási szabadságát a társadalmi haladás szimbólumának tekintik.

Az emberek többségének az érdeke a kis család kialakításához fűződik. Egyáltalán nincs szükségük arra, hogy egy generációval előre gondolkodjanak, akár a saját helyzetüket, még kevésbé az egész nemzetet illetően.

Egyre nagyobb gondot jelent a munkanélküliség, a világpolitikai feszültségről nem is beszélve, amely méginkább a kis család választása irányában hat.

9. Az előbbieik alapján nagyon kétséges, hogy a kormányok változtatni tudnának a termékenység jelenlegi trendjén. A mai körülmények között mindössze a nagycsaládosok pénzügyi támogatása tűnik az egyedül járható útnak. De ezen túlmenően, a politikusok sem fogják veszélyeztetni reputációjukat népszerűtlen népesedéspolitikai intézkedésekkel. A demokrácia nagyon leegyszerűsítve, rövid távú megoldásokat keres rövid távú problémákra. Amikor a recesszió növekvő munkanélküliséget okoz, nem éppen időszerű vitatéma a munkaerő demográfiai megközelítése.

Hiába ismerjük ma biztosan a 65 éven felüli népesség 2000–2025 között várható magas arányát, a bizonytalan foglalkoztatottsági kilátásokkal terhes következő évtizedben aligha lehet majd rávenni a fiatalokat, hogy öregkoruk nagyobb biztonsága érdekében több gyermeket vállaljanak.

O. Zs.

FOLYÓIRATCIKKEK

AKKERMAN, A.: *An index of household composition for the assessment and forecasting of housing needs.* (Háztartás-összetétel jegyzék a lakásszükséglet becslésére és előrejelzésére.) — *Journal of Mathematical Sociology.* 1982. No. 2. 283–307. p.

A szerző matrix-algebrai módszerek igénybevételével egy, a lakásszükséglet becslésére és előrejelzésére alkalmas eljárást mutat be. A számításokhoz a kanada Ontario-állambeli Haldimand-Norfolk körzet 27 500 háztartásának 83 ezer tagját nem és kor szerint felsoroló jegyzékét használja fel.

A számítás fő célja az, hogy meghatározza a lakások szobaszám szerinti összetételének a körzeten belüli optimális arányát, és ennek az aránynak 2009-ig várható alakulását. Az eredmények gyakorlati felhasználásában érdekelték az építésügyi szervek (a nyolcvanas években például évente 2 százalékkal kellene növekednie a lakásállománynak), az energiaszolgáltató szervek (a kisebb lakásoknak pl. nagyobb a fajlagos energiaszükséglete) és általában a helyi igazgatás tervező részlegei.

A lakás nagyságára irányuló igények megállapításánál a szerző lakásügyi-egészségügyi rendelkezésekből indul ki. Ezek szerint a minimális igényeket az alábbi normák elégítik ki:

- egy szoba az igénye minden 18 évesnél idősebb felnőttnak,
- egy szoba az igénye minden két azonos nemű, 6–18 éves személynek,
- egy szoba az igénye minden két hat évesnél fiatalabb gyermeknek, tekintet nélkül nemükre.

Technikai okokból a fentebbi három normát a szerző — a lényegi célkitűzések érintetlenül hagyása mellett — ötre bővíti. (Nemek szerinti megoszlást is figyelembe véve a 0–6 éves és a 7–18 éves korcsoportokban.)

A minimális normák alapján a szerző csoportosítja a háztartásokat, és eredményül azt kapja, hogy elegendő, ha a lakásállomány 16 százalékát egyszobás lakások teszik ki, 31 százalékának kell kétszobásnak lennie, 26 százalék legyen a három-, 18 százalék a négy-, 6 százalék az öt-, 2 százalék a hat- és 1 százalék a hétszobás vagy ennél nagyobb lakások aránya. (Szobának veszi a számítás mind a háló-, mind a lakószobákat.)

A szerző a számítások ismertetése mellett igen részletesen közli az eredményeket is. Az egyszobás lakás iránti igények viszonylag homogének — az igények közel 99 százalékát egyedülálló személyek teszik ki. (A maradék 1 százalék pl. a 18 évet el nem ért diáklányok, barátok, testvérek háztartásainak lakásigénye.)

A kétszobás lakások iránti igények 95 százalékát fiatal házaspárok alkotják. A maradék 5 százalékon 15-féle igény osztozik. (Pl. egy szülő és egy gyermek; egy szülő és két azonos nemű, 6–18 éves gyermek; egy szülő és két ellenkező nemű, 6 év alatti gyermek.)

A háromszobás lakások iránti igényeknek már 43 féle kombinációját jelzi a számítás — többségük házaspárból és gyermekből álló háztartás. Az ötszobás lakásoknál már 118 féle a kiinduló öt norma kombinációja.

A jelenlegi helyzet megítélése és az előreszámítás érdekében a szerző fontosnak tartja annak ismeretét, hogy az azonos nagyságú lakások iránti igények hány különböző ok miatt keletkezhetnek és hogy milyen arány áll fenn közöttük. A sokféle kombináció közötti eligazodást elősegítendő, a számítás a prímszámok tulajdonságait használja fel. Mint tudott, ezek legkisebb közös többszörősei önmagukon, és az őket alkotó prímszámokon kívül más számokkal nem oszthatók, azaz egy ilyen jelzőszám tartalmazza a háztartás tagjainak számára, azok nem és kor szerinti megoszlására vonatkozó információkat.

Az elgondolás értelmében az alábbi nem- és korcsoportokat a következők prímszámok jelölik:

18 évesnél idősebb felnőttek:	2
6 és 18 év közötti fiúk:	3
6 és 18 év közötti lányok:	5
6 évesnél fiatalabb fiúk:	7
6 évesnél fiatalabb lányok:	11.

A lakásigények előrejelzése előtt a tanulmány felsorolja a számítás korlátozó tényezőit. Ezek a modell statikus és zárt jellegéből adódnak. Azaz a számítás feltételezi

— a lakosság demográfiai jellemzőinek stabilitását, pl. a korcsoportonkénti halandóság és az 1000 nőre jutó születési arány változatlanosságát, az előrejelzés végpontjáig (2009-ig),

— hogy a migrációs tényezők nem változtatnak a népesség számán, kor szerinti összetételén,

— hogy a fiatalok és az idősebb generáció szétválási hajlandósága változatlan marad. (Ez hallgatólagosan azt is feltételezi, hogy mennyiségi lakáshiány ma sincs és a többgenerációs családok aránya az együttmaradási szándékot és nem a kényszergyűjtítéletet jelzi.),

— hogy nem változnak a minimális lakásigények iránti elvárások.

A modell eredményei szerint az elkövetkezendő harminc évben a lakosság száma a körzetben 16,6 százalékkal növekszik, a lakások száma 15,7 százalékkal, a szobák száma szerinti igény 16,4 százalékkal. Módosul a lakásnagyság iránti igények összetétele: az átlagosnál gyorsabban — 28 százalékkal — nő az egyszobás lakások, 30—32 százalékkal az öt- és hatszobás lakások, 130 százalékkal a hét- vagy ennél több szobás lakások iránti igény. A lakáscépítésben tehát csökkennie kellene a mai közepes (2—4 szobás) lakások arányának az egyszobás és az ötszobásnál nagyobb lakások javára.

A statikus modell hátrányai kiütözköznek az eredményekben: a háztartások eddigi szétaprózódási folyamatával (többgenerációs családok szétválása, egyedül-élők, töredékes családokban élők számának a növekedése) szemben a számítások szerint kismértékben növekszik (3,02-ről 3,05-re) a háztartások átlagos taglétszáma. Mindez a reálisan várhatónál kevésbé jelzi a kisebb (1—2 szobás) lakások iránti igényeket, és felnagyítja a nagyobb lakások irántiakat.

F. Gy.

AUDIRAC, P. A.: *Cohabitation et mariage: qui vit avec qui?* (Együttélés és házasság: ki kivel él?) — *Économie et Statistique*. 1982. No. 145. 41—59. p.

A francia társadalomban az utóbbi húsz év alatt végbement változások közül különösen kettőnek van nagy jelentősége. Az egyik változás gazdasági jellegű: a nők tömeges munkábaállása. A másik változás demográfiai jellegű és a házassághoz kapcsolódik: egyrészt a házasságkötési kor módosulásából, másrészt a válási arány egyre gyorsuló emelkedéséből és a házasságon kívüli együttélésből adódik. E két utóbbi változás magának a házasság intézményének a megrendülését jelzi.

A szerző a „szabad” párkapcsolatok, a házascdás, a házasság és felbomlása és mindezek összetevőinek változásait elemzi részben demográfiai, részben szociológiai megközelítésben, az alábbi kérdésekre keresve választ:

Mekkora számszerűen a válási arány növekedése; mekkora a cölibátus (a franciák a magyar szóhasználattól eltérően ezzel a szóval jelölik mind a nőtlen, mind a „hajadoni”, vagyis a „még soha nem volt házasság” állapotot), s mekkora a szabad párkapcsolatban élők aránya, száma, de főként milyen ezeknek a populációknak kor és társadalmi foglalkozási kategóriák szerinti megoszlása? Ehhez az utóbbi kérdéshez kapcsolódva vizsgálja azt a szerző, hogy milyen társadalmi-foglalkozási státuszú ill. iskolázottságú férfiak és nők lépnek egymással élettársi kapcsolatba vagy házasságra. Továbbá azt kutatja, vajon maga a szabad párkapcsolat eddig még soha nem tapasztalható, gyors terjedése valamilyen mélyreható társadalmi átalakulásnak a hordozója-e.

A cikkben használt fogalmak tisztázása végett a szerző közli a francia hivatalos statisztika definícióit is, a következők szerint:

— *elváltak* (akik válás után még nem házasodtak újra, akár egyedül, akár élettársi kapcsolatban élnek);

— *cölibátusban élők* (akár egyedül, akár élettársi kapcsolatban élnek);

— *házasságon kívül együttélők* (nagy többségükben cölibátusban élők, vagyis még soha nem voltak házasok, vagy elváltak);

— a „*nárok*” (házaspárok vagy házasságon kívül együttélők).

A cölibátusi kategórián belül megkülönböztetik a „valódi” nőtlenekeket és hajadonokat, akik tényleg egyedül, tehát nem párkapcsolatban élnek. A házasságon kívül együttélők kategóriáján belül megkülönböztetik a „fiatal együttélőket”, ahol a férfi 35 éves koron alul van.

A cikk részletes definíciókat közöl a népszámlálásnál használt háztartás, háztartásfő, család, családtag fogalmaira.

A szerző érdeklődésének középpontjában a társadalmi-foglalkozási kategóriák szerinti homogámia áll, pontosabban a társadalmi „közelség” hatása a párválasztásra. Ehelyett a homogámia fogalmát tágabb értelemben használja, vagyis nemcsak a házasságkötés időpontjában a házastársak közötti társadalmi közelségre alkalmazza, hanem az élettársi kapcsolatokra és az egész vizsgált időszakokra is.

A homogámia mutatóját a következőképpen írja le:

$$t_{ij} = \frac{n_{ij}}{h_{ij}}; \quad h_{ij} = \frac{n_i \cdot n_j}{n_{..}}$$

ahol i az együttélő párban a férfi és j a nő társadalmi-foglalkozási kategóriáját jelöli; n_{ij} a megfelelő párok száma; n_i az i kategóriába tartozó férfiak és n_j a j kategóriába tartozó nők száma, $n_{..}$ pedig az összes megfelelő pár száma. A fenti formula segítségével számítja a (házas)párok társadalmi-foglalkozási kategóriái közötti közelség elméleti értékeit, a hivatalos társadalmi-foglalkozási kategóriák nomenklatúrája és a diplomások nomenklatúrája alapján.

*

A hagyományos családszerkezet felbomlásának tendenciája nagymértékben felgyorsult az utolsó 15 év alatt Franciaországban. A népszámlálások és külön felmérések is kimutatták, hogy egyre ritkábban, úgyszólván csak kivételesen fordul elő, hogy több nemzedék egy fedél alatt éljen együtt, s a fiatal nőtlen-hajadon felnőttek mind korábban hagyják el a szülői házat.

De nemcsak a különböző nemzedékek, hanem az egyének is egymástól való függetlenségre törekednek, s ez a jelenség az urbanizáció fokozódásával és a nők gazdasági tevékenységének terjedésével jár együtt, s ugyanakkor kedvezőtlenül hat a házasságok stabilitására, ami egyrészt a válásgyakoriság emelkedésében, másrészt a házassági kor előbbre tolódásában fejeződik ki.

Franciaországban a válások évi száma 1950—1965 között kb. 30—35 ezer volt, 1973—1978 között pedig már elérte az évi 73 ezret, s ez a tendencia tovább emelkedik. A válásgyakoriság növekedése minden társadalmi osztályt — a mezőgazdasági népesség kivételével — egyaránt érint, némi regionális variációval. Vannak az országnak olyan területei, ahol még erősen érvényesülnek a hagyományos erkölcsi normák és a vallási tilalmak, s itt az országos átlagnál jóval kisebb a válási arány.

A differenciális válási arányok elég változatosak: pl. a 35—54 éves nők 6%-a elváltan él, s kb. ugyanennyien élnek „hajadoni” állapotban. A férfiak közt jóval kisebb az elvált állapotban élők aránya, mert válás után legtöbbször gyorsan újra-házasodik. A női népességben, s ezen belül a gazdaságilag aktív nők közt, főként az alkalmazottak és a személyi szolgálatásokban foglalkoztatottak körében a férfiaknál jóval nagyobb a megfelelő korosztályú elvált nők aránya.

Az 1972-es év fordulópontot jelentett a nupcialitás alakulásában Franciaországban: ebben az esztendőben kulminált ui. a házasságkötések száma (416 ezerrel), s azóta állandóan csökken (1981-ben 315 ezerre). Ami a házasságkötési kort illeti, hosszú időn át tartó „fiatalodás” után újra emelkedni kezdett: 1972-ben a férfiaknál ez az átlagéletkor 24,4 év, a nőknél 22,4 év volt, s ez 1980-ra 25,1, ill. 23,0 évre emelkedett. Természetesen a házasságkötési átlagéletkor számításánál a legkülönbözőbb korú, különböző nemzedékekbe tartozó egyének korát veszik figyelembe, s ezzel kapcsolatban egy nagyon fontos kérdés bukkan fel, amelyre a szerző — kellő adatok hiányában — egyelőre nem tud kielégítő választ adni, nevezetesen az, hogy a II. világháború után született nemzedékek esetében vajon csupán a házasságkötések egyszerű elhalasztásáról, vagy a végleges cölibátus emelkedő tendenciájáról van-e szó. Az 1975-ben és az 1981-ben 30—34 éves korcsoport cölibátusa között meglehetősen nagy különbséget talált, amit azzal magyaráz, hogy az előbbiek a háború alatt, az utóbbiak pedig már a háború után született nemzedékbe tartoznak (s ezek közt már 2—2%-kal több a nőtlenek és a „hajadonok” aránya).

Ugyanebben a korcsoportban a nemzedékek közötti különbségeknél jóval nagyobbak a társadalmi-foglalkozási kategóriák közötti különbségek a nem házas állapot tekintetében: pl. a mezőgazdasági foglalkozású férfiaknak több mint egy-negyede nőtlen, szemben az alkalmazottak körében található egytizednyi nőtlen. Ugyanakkor a vezető káder és szabadfoglalkozású férfiak körében 1975—1981 közt 9,6%-ról 17,5%-ra emelkedett a nőtlenek aránya. A nőknél a „hajadonok” aránya társadalmi státuszukkal párhuzamosan emelkedik.

Meglehetősen nagy különbségek mutatkoznak az ország településtípusai kö-

zött. A teljesen rurális (falusi-mezőgazdasági) területeken sokkal nagyobb a nőtlenség, sőt a valódi cölibátus aránya, mint a városi településeken, ahol a nőtlenség aránya, sőt az agglomerációban különösen nagy a még nem házas és az elvált népesség között e tekintetben (a szerző ezt a fővárosban található sok kis lakással magyarázza), de különbség van a férfiak és a nők arányai között is.

Nagy különbségek tapasztalhatók a különböző korosztályok közt a nem házas állapot és az együttélés tekintetében. A középkorú népességben ez az életforma az emelkedő válási arányok következtében válik egyre gyakoribbá, bár nem nagyon elterjedt: 1975-ben a 35 éven felüli pároknak csak 2,9%-a (szám szerint 256 000) élt élettársi kapcsolatban, 1981-re arányuk 3,3%-ra, számuk 310 000-re emelkedett. Ugyanez alatt az idő alatt a fiatal együttélő párok (ahol a férfi 35 éven aluli) száma 155 000-ről 400 000-re emelkedett, sőt ezen a korcsoporton belül is a nőtlenség — „hajadon” (vagyis soha nem volt házas) párok száma 80 000-ről 295 000-re nőtt.

Erre a jelenségre különféle magyarázatok születtek, pl. az, hogy a szabad párkapcsolat a fiatalok reakciója a hetvenes évek gazdasági válságából fakadó bizonytalanságra, kilátástalanságra. Mindenesetre kétszer nagyobb a munkanélküli férfiak aránya a házasságon kívül, mint a házasságban élő fiatalok közt, de mégsem állítható, hogy a fiatalkori együttélés éppen a fiatal munkanélküliek házassági formája lenne. A szerző ezeket a fiatalkori kapcsolatokat inkább próbaházasságnak tartja. Az INED megfigyelései szerint a házasság előtti (prenupciális) együttélés aránya 1968—1969-től 1976—1977-ig 17%-ról az évi házasságkötések 44%-ára emelkedett (bár az INED csak a házassággal végződő együttéléseket regisztrálja). Az együttélő fiatalok többségükben gyermektelenek, tehát elkerülik a gyermek jelenléte okozta pszichológiai nyomást a házasság felé, bár emelkedik a gyermekesek aránya: 1981-ben kb. 25% volt.

Franciaországban nagyon kevés (33 000) azoknak a nőknek a száma, akik egyedül nevelik házasságon kívül született gyermeküket.

A házasságon kívüli együttélés, különösen a fiatalok körében a városiakra jellemző, mégpedig az összes társadalmi osztályra kiterjedve, foglalkozási kategóriák és korcsoportok szerint némi variációval. E tekintetben az egyik végletet a modern életmódnak még mindig szívósan ellenálló parasztagazdálkodók képezik, akik közt alig akad házasságon kívül együttélő, a másik végletet a városi egyetemi hallgatókból álló párok és azok, ahol a férfi még soha nem dolgozott, munkanélküli fiatal.

Más szakemberek véleményével egyetértve (*A. Girard, A. Desrosières, C. Thélot*) a szerző is azt vallja, hogy az emberek nem „véletlenszerűen” házasodnak vagy hoznak létre élettársi kapcsolatot, hanem é téren is érvényesül a társadalmi-foglalkozási kategóriák affinitása (amit tanulmánya keretében a társadalmi-foglalkozási homogámia indexével mér). Az inaktív nők esetében — foglalkozás híján — az iskolai végzettséget veti egybe partnerük foglalkozási kategóriájával.

Mind a házas, mind a nem házas párok összességében a párt alkotó személyeket három csoportba osztályozza:

- inaktív nők (minden második nő);
- férfi munkások (minden harmadik férfi);
- inaktív férfiak (minden ötödik férfi).

Azt, hogy „ki kivel él”, szemléletesen ábrázolja egy táblázatban, ahol mind a házas, mind a nem házas párkapcsolatokban találkozó foglalkozási kategóriák gyakoriságát 1975-ben és 1981-ben, 35 éven aluliak és felüliek szerinti bontásban foglalja össze. Megállapítja, hogy minél magasabb a homogámia-együttítható, annál inkább érvényesül — az egyszerű véletlen párválasztáson felül — a párok társadalmi-foglalkozási kategóriáinak közelsége. Ritka az 1-nél kisebb értékű homogámia-együttítható. A leggyakoribb, ill. a legelterjedtebb eset az endogámia, amikor a pár mindkét tagja azonos társadalmi-foglalkozási kategóriába tartozik.

Az aktív női népességben belül három nagy kategóriát különböztet meg, azután ezek homogámia-együttíthatóit vizsgálja:

Az önálló foglalkozású nők és a *pedagógusnők* körében erős homogámiát talál a férj foglalkozásával. A *középköderek* (különféle alkalmazottak, szociális gondozónők, ápolónők, technikusok, titkárnők stb.) körében viszont nagyon változatos a férj vagy élettárs foglalkozásával való homogámia mértéke. A *munkásnők* pár-

választása a legkevésbé véletlenszerű, többségükben munkás (munkanélküli munkás) a párjuk: az endogámia itt a munkásosztály zártságának a jele.

Végül a háziasszony feleségek homogámia együttthait vizsgálja, iskolázottságuk szintje alapján. A férj foglalkozása szerinti hierarchia két végén a legmagasabb az inaktív feleségek aránya, vagyis a vezető káder — szabadfoglalkozású kategóriában és a munkás kategóriában, ezen belül a bányászoknál. A férfi társadalmi-foglalkozási kategóriája és az inaktív nő iskolázottsági szintje közötti összefüggés — bár más szempontból — de mégis erős homogámiát mutat. Erre alapozva állapítja meg a szerző, hogy a párválasztás a társadalom egészében a társadalmi determinizmusnak engedelmeskedik.

A fiatal párok esetében még erősebben érvényesül a homogámia, mint az idősebbeknél. Más oldalról, a „diploma-endogámia” oldaláról közelítve meg a helyzetet, más képet nyerünk, hiszen ez nem azonos a társadalmi homogámiával, ugyanis a nők hátrányosabb esélyei következtében az azonos diplomával rendelkező férj és feleség foglalkozási státusza többnyire nem egyenlő. Mindenesetre erős homogámia található az érettségi és a felsőfokú diploma szintjén, valamint a szakképzettség nélküliek esetében. A szabad párkapcsolatok e tekintetben majdnem olyan „endogámok”, mint a házasságok.

Konklúzióként megállapítja a szerző, hogy bár csökkenőben van, de mégis van különbség a társadalmi struktúrákban mind a törvényes házasságok, mind a szabad kapcsolatok esetében: vagyis bizonyos társadalmi kategóriába tartozó nők nemigen lépnek házasságra vagy tartós élettársi kapcsolatba „alacsonyabb” kategóriájú férfakkal, mint ahogyan egy-egy kategóriába tartozó férfiak sem „magasabb” társadalmi kategóriájú nőkkel. És bár a lehetőségek tágulnak, mégis szűk keretek közt mozognak, kizárt dolog például, hogy egy munkás vagy egy munkásnő egy vezető beosztású káderrel házasodjék össze.

Sz. K.-né

CHAMIE, J.—NSULY, S.: *Sex differences in remarriage and spouse selection.*

(Az újraházasodás és a házastárs kiválasztásának nemek szerinti különbségei.)
— *Demography*. 1981. No. 3. 335—348. p.

A társadalom szinte mindenütt a világon elvárja, hogy a nőtlen férfiak és a hajadon nők házasságra lépjenek. Nem ez a helyzet azonban azokkal, akiknek első házassága megszűnt, mert megözvegyültek vagy elváltak.

A különböző társadalmak a demográfiai, társadalmi-gazdasági, jogi és egyéb tényezőket figyelembe véve az újraházasodásokkal kapcsolatban eltérő jogokat, előírásokat és szokásokat alakítottak ki. Egyes helyeken például tiltják az özvegyek újraházasodását, másutt megtagadják az elváltak újraházasodásának törvényi elismerését, megint másutt megkísérlik eltávolítani a formális akadályokat az elváltak és az özvegyek újraházasodása előtt.

A növekvő élettartammal és a hagyományos nagycsalád felbomlásával párosuló növekvő válási és újraházasodási arányszámok több országban nagy figyelmet keltettek. A kvantitatív ismeretek megszerzését azonban meghiúsítják, hogy az újraházasodásokra vonatkozó megfelelő népmozgalmi adatok általában hiányosak, sok esetben teljesen hiányoznak. Számos esetben még a rendelkezésre álló adatok pontossága, ill. megbízhatósága is kétséges, nem is szólva azokról a különbségekről, amelyek például a válás fogalmában az egyes országok között fennállnak.

Ez a tanulmány az ENSZ 1976. évi Demográfiai Évkönyvére támaszkodva 47 ország adatai alapján az újraházasodások főbb mutatóinak alakulását vizsgálja.

Az újraházasodások aránya tekintetében az országok igen nagy eltéréseket mutatnak. A rangsor élén az Egyesült Államok áll, itt tíz házasságkötés közül négyben az egyik vagy mindkét fél újraházasodó. A házasságkötések egyharmadát teszik ki az újraházasodások Angliában, Dániában, a Német Szövetségi Köztársaságban és Svédországban. A legalacsonyabb — általában 7 százalékon aluli — arányokat a katolikus országokban találjuk: Chilében, a Dominikai Köztársaságban, Ecuadorban, Észak-Írországban, a Fülöp-szigeteken, Olaszországban, Peru-

ban és Portugáliában. A legtöbb országban az újraházasodást válás előzi meg, az özvegyek újraházasodásai kisebb jelentőségűek, kivéve a legutóbb említett katolikus országok közül néhányat.

Az újraházasodók nagyobb része férfi, ami arra utal, hogy a férfiak talán valamivel könnyebben találnak új házastársat, mint a nők.

Az elváltak nyers újraházasodási arányszáma minden megfigyelt országban magasabb, mint az özvegyeké. Ennek egyik oka valószínűleg az, hogy az özvegyek általában idősebbek, mint az elváltak, s így kevesebb esélyük van az életkortól erősen függő újraházasodásra. Mindamellett ezek a különbségek a korszpecifikus arányszámok alapján is megmaradnak. Az elváltak nagyobb újraházasodási gyakoriságát magyarázhatja, hogy: 1. sok esetben a válás célja éppen új házasságkötés; 2. a megözvegyült pozitív érzelmei meghalt házastársa iránt megnehezíthetik egy új házasság létrejöttét. Néhány európai országban (Ausztria, Finnország, Hollandia, Német Szövetségi Köztársaság) a fiatal elvált férfiak özvegyekénél alacsonyabb újraházasodási arányszáma feltehetőleg az együttélések fokozottabb elterjedésével magyarázható.

Az adatokból az is kitűnik, hogy a férfiak — özvegyek és elváltak egyaránt — gyakrabban házasodnak újra, mint a nők, kivéve Dániát, Magyarországot és Norvégiát, ahol a fiatalabb generációkban — a 25–29 évesek között — az újraházasodások nemek közötti eltérései elenyészőek. Svédországban viszont az ugyanilyen korú özvegyek között a férfiak döntő többségben vannak, újraházasodási gyakoriságuk közel háromszorosa a velük egyidős özvegy nőkéhez viszonyítva.

A házasságkötést megelőző családi állapot szerint vizsgálva az adatokat, mint várható volt, szinte valamennyi megfigyelt országban a házasságkötések 90–92 százalékát nőtlenek és hajadonok kötötték egymással. A párválasztás nemek közötti különbségei azt mutatják, hogy a férfiak gyakrabban házasodnak össze hajadon nőekkel, mint a nők nőtlen férfakkal.

Az országok nagy többségében az elvált és az özvegy nők gyakrabban kötnek velük megegyező családi állapotú férfival házasságot, mint az ugyanilyen családi állapotú férfiak. Ennek egyik oka feltehetőleg az, hogy a hagyományok szerint a férfiak általában fiatalabb nőekkel kötnek házasságot, akik között még több a hajadon.

A házastársak házasságkötést megelőző családi állapot szerinti megoszlásában a legnagyobb különbségek az özvegy férfiak és özvegy nők között találhatóak, őket követik az elváltak. A férfiak és a nők eltérő házasodási arányszámait a házastárs korábbi családi állapota szerint a szerzők disszimilációs indexekkel hasonlítják össze. A disszimilációs indexek arra utalnak, hogy szoros kapcsolat van az indexek nagysága és az adott ország társadalmi-gazdasági fejlettsége között: a házasságkötés előtti családi állapot szerinti megoszlásban a nemek között nagyobb eltérések vannak a kevésbé fejlett országokban, mint a fejlettekben. A legkisebb eltérések a férfiak és a nők házastárs választásában a kiválasztott házastárs előző családi állapota szerint a nyugat-európai országokban találhatóak.

A szerzők úgy vélik, hogy a házasságkötést megelőző családi állapot szerinti kategóriák vizsgálata nagyobb figyelmet érdemel, mert az újraházasodások további, eddig még ismeretlen összefüggéseit tárhatja fel.

Cs. M.

COURGEAU, D.—LEFÈBVRE, M.: *Les migrations internes en France de 1954 à 1975. II. — Migrations et urbanisations.* (Belső vándorlások Franciaországban 1954–1975 között. II. rész. Vándorlások és urbanizáció.) — *Population.* 1982. No. 2. 341–370. p.

Franciaországban még tíz évvel ezelőtt a belső vándoráramlások alkalmazkodtak a városhierarchiához, ami annyit jelent, hogy a vidék a kisvárosok javára vesztette el lakosait, a kisvárosok pedig a nagyvárosok javára, a nagyvárosok viszont a fővárosnak adták át lakosaikat. Azóta a mozgás iránya módosult, a párizsi agglomeráció nettó vándorlása negatívra fordult, a nagyvárosok és a középvárosok nyeresége erősen csökkent, a falusi térségek vesztesége pedig enyhülést mutat.

A szerzők, akik első eredményeiket „A Párizson kívüli, 50 ezer főnél nagyobb

lakosú városok demográfiai fejlődése 1954—1975 között” címen a *Population* 1981. 2. sz.-ban közölték, ehelyütt a megfigyelt új vándorlási trendet általános összefüggéseiben és alapvető mechanizmusában elemzik. Bemutatják, hogy a vándorlási fogatartás milyen típusú agglomerációkban, milyen korcsoportokban és milyen foglalkozási kategóriákban változott a leginkább. A teleszkópot tehát mikroszkópra cserélik fel, s nyomon követik a városmagból kiinduló visszaáramlást a perifériális területek, onnan a következő „korona” felé egészen a vidékig. Ez a visszaáramlás regionális szinten a korábbi városi koncentráció pontos visszafordulását jelenti és a népesség újraelosztási folyamatát eredményezi.

A vizsgálat a három egymást követő népszámlálás — az 1962-es, az 1968-as és az 1975-ös népszámlálások — adatait használja fel, mivel azok mindegyike visszatekintő kérdést is tartalmazott a korábbi lakóhelyre vonatkozóan. További adatforrást jelentett az INSEE által közzétett táblák sokasága, melyek a különböző községkategóriák közötti vándorlók lélekszámáról, életkoráról, neméről, foglalkozásáról és gazdasági tevékenységéről is információt nyújtottak.

A gazdag adatbázis ellenére nem kevés gondot okozott az összehasonlíthatóság biztosítása, amely a térbeliség és az időbeliség definíciójának problémájára vezethető vissza. Jóllehet az INSEE a két utolsó népszámlálásra vonatkozóan az un. MIGRAINE regiszterek segítségével lehetőséget teremtett a konstans térbeli lehatárolásra, de ezek a regiszterek a mindenkori népszámlálási állapotnak megfelelő város-falu definíciók szerint működnek s az időközben történt változásokat nem képesek kezelni. Ez az oka annak, hogy a kutatók a teljes körű feltárás helyett csak egynehány, a Midi-Pyrénées régióban fekvő várost tudták vizsgálatukra kiválasztani, amely rendkívül költséges lett volna.

Ami az időbeliség definíciójából eredő gondot jelenti, közismert, hogy Franciaországban 1954 óta az egymást követő népszámlálások más és más időintervallumot ölelnek fel. Ebből adódóan az évenkénti vándorlások száma és aránya csak becslés útján volt előállítható. Az így kapott vándorlási valószínűségek és az ezekből számítható abszolút értékek megbízhatóságát a nem válaszolás magas aránya hátrányosan befolyásolta. Az eredmények tehát — a szerzők véleménye szerint is — csak provizórikusnak tekinthetők.

Mindezen nehézségek ellenére három kérdésre kíséreltek meg válaszolni:

— Vajon a vándorlási folyamatokban megfigyelt tendenciaváltozás a népesség valamennyi kategóriájában, vagy csupán bizonyos kategóriákban megy végbe?

— A nettó vándorlás változásának milyen visszahatása tapasztalható a városok közötti és a vidéki területek felé irányuló áramlásokra?

— Az előző időszak folyamán hogyan módosult a népességcserélődés egy-egy városi és falusi környezet között?

Annak érdekében, hogy e kérdésekre válaszolni tudjanak, részletes elemzést végeztek a községek különböző népességnagyság kategóriái közötti vándorlásokra, azok nem, életkor és társadalmi-gazdasági foglalkozás szerinti megoszlására, és a várost körülvevő falusi környezet közötti cseremozgásokra, különös tekintettel a kis- és középvárosokra, regionális székhelyre — Toulouse — és a város perifériájára vonatkozóan.

A kapott eredmények az alábbiakban foglalhatók össze.

Franciaországban éppúgy, mint a többi iparosodott országban a XIX. század egésze és a XX. század első felében megfigyelhető urbanizációs folyamat a népesség városokban való koncentrálódásának, a falusi zónák elnéptelenedésének jegyében zajlott le. Ebben a folyamatban a vándorlás jelentős szerepet játszott nem csupán közvetlen hatása folytán, de azáltal is, hogy a városokban olyan fiatal korstruktúrát hozott létre, mely az alacsony termékenység ellenére is jelentős természetes szaporodást eredményezett. Ez a tendencia 1954-ben fordult meg és 1975-ig tartósult.

Az ötvenes évek során jelentős nettó bevándorlás figyelhető meg az összes városnagyság esetében, ami egy olyan tökéletesen hierarchizált struktúrát hozott létre, amelyben minden egy, adott nagyságú város több népességet nyer a vidéktől és a nála kisebb városoktól, mint amennyit elveszít a nagyobb városok és a főváros javára. Párizsnak, a hierarchia csúcán lévő fővárosnak nyereséges cseremozgása mutatható ki valamennyi községkategóriával szemben. Az 50 év alatti korcsoportok mindegyikében a vándorlók korstruktúrája ugyancsak nyereséges s a népesség annál fiatalabb, minél nagyobb a kérdéses város nagysága.

A vándorlóknak az 1962. évi társadalmi-foglalkozási összetétele a korábbi időszakhoz képest szintén ellentétes jegyek hordozója. A munkásokat valamennyi város, nagyságától függetlenül vonzza, míg az alkalmazottakat, a közép- és a vezető kádereket valójában csak a 20 000-nél népesebb lakosú városok, a közép-kádereket pedig csak az 50 000-nél több lélekszámú városok vonzzák.

A hetvenes évek folyamán, a megfigyelési időszak végén eltűnik ez a hierarchizált struktúra. A párizsi agglomeráció többé már nem konvergációs pont. A belső vándorlások egyenlege negatív lett és veszteséget szenved az összes többi község-kategóriával szemben, beleértve a falusi községeket is. A másik végletben pedig Franciaország rurális területe nemcsak a fővárostól nyer népességet, hanem a 100 ezernél nagyobb lakosú városoktól is. A cseremozgások korstruktúrája tovább bonyolítja ezt a sémát. A 10 ezer lakosnál népesebb városok mindig a fiatalokat, de sokkal szűkebb korosztályban vonzzák mint azelőtt. A 50–59 éves felnőttek esetében érzékelhető volt Párizs taszítása, míg a többi város egyenlege nulla és a falusi községek, főként az ipari és városi települési zónákban, vonzó környezeté váltak.

Mikroelemzés segítségével az is megállapítható, hogy az utolsó népszámlálások közötti időszak alatt a városi népesség szétszóródott a városok periferiáin fekvő falusi térségekbe. Ez a szóródás azonban nem jelentkezett a 20–29 éves fiatalok körében. A Toulousban folytatott vizsgálat azt is feltárta, hogy minél magasabbra kerül valaki a foglalkozási hierarchiában, annál nagyobb lesz számára a falusi környezet vonzása. Ennek sugara kb. 20 km a munkások, s több mint 60 km a szabadfoglalkozásúak, a vállalatulajdonosok és a vezető káderek esetében.

Újraelosztási folyamatról van tehát szó, amely a városmagból indul ki és amely most mutatkozik a vándorlásstatisztikában annak következtében, hogy tágabb térségben megy végbe. A vertikális mozgást most horizontális mozgás váltja fel, amely érinti az azelőtti mezőgazdasági térségeket, eléri a kisvárosokat, melyeknek vándorlási nyeresége az egész időszak alatt növekedett, s amelyeknek vonzása nagyon megközelíti az ipari és városi településeket, korstruktúra és társadalmi foglalkozási összetétel tekintetében egyaránt.

A kérdés az, vajon ez a fejlődés, amelyet a jobb közlekedési lehetőségek, az alacsony energiaárak segítettek elő, folytatódik-e a jövőben is, vagy nem, különösen az energiaárak növekedésének következtében.

Erre a kérdésre választ Franciaországban csak az 1982. évi népszámlálás eredményei adhatnak.

B. K.

GOLBECK, A. L.: *A probability mixture model of completed parity.* (A befejezett paritás egy valószínűségi kevert modellje.) — *Demography.* 1981. No. 4. 645–658. p.

Az elveszületések számának eloszlása a női termékenység jellemzésének egyik gyakran használt mutatója. Közelítésére sokféle modellt és ennek megfelelően nagyszámú eloszlásfüggvényt dolgoztak már ki. Ezek közös hiányossága, hogy csak a legalább egy elveszületést elért nők esetében adnak jó közelítést, a gyermektelen nők csoportjában nem. Az itt javasolt módszer a befejezett termékenység (a propagatív kor felső határát 45 évben állapították meg) az egyidejűleg szélsőségesen magas és alacsony női termékenységi arányszámmal jellemezhető népesség (fejlődő ill. elmaradott országok) vizsgálatára alkalmas.

A számításokhoz és az elemzéshez szükséges alapadatok Mexikó két agrárjellegű vidékének 1970. évi népszámlálási adataiból származnak. A viszonylag nagyszámú minta (5087 fő) lehetővé tette a matematikai-statisztika aszimptotikus eredményeinek alkalmazását és így elkerülhetővé vált a kismintából eredő torzítás.

Korábbi vizsgálatok már igazolták, hogy a születések száma Poisson-eloszlást követ, ha adott időintervallumban minden nőnél azonos konstans szülési valószínűséggel számolunk, annak feltételezésével, hogy minden nő

— egyenlő valószínűséggel kerül a mintába (véletlen kiválasztás);

— a teherbeesés valószínűsége azonosan konstans egy adott időintervallumban (pl. menstruációs ciklus);

— a szülés utáni teherbeesés valószínűsége egy adott intervallumban nulla.

A befejezett termékenységet vizsgálva megállapítható, hogy a nők számának az élveszülés száma szerinti eloszlása jól leírható Poisson-, negatív binomiális (NB), csonkított Poisson- vagy csonkított negatív binomiális eloszlással, a legalább egy élveszületést megért nők esetében. A szerző által javasolt eloszlásfüggvény osztály (negatív kevert binomiális eloszlások) alkalmazásával bevonhatók a modellbe a gyermektelen nők is.

Nulla befejezett termékenység esetén a nők három csoportja különböztethető meg: 1. hajadonok, 2. terméketlenek (abban az értelemben, hogy egy gyermeket sem tudtak kihordani), 3. fogamzásgátlót használók és/vagy abortuszon átesettek.

Az empirikus eloszlásfüggvények meghatározása után az egy élveszületést meg nem ért nők csoportjára az

$$(1-p) NB(x; k_1, p_1),$$

a legalább egy élveszületést elért nők csoportjára a

$$p \sum_{j=0}^x NB(j; k_1, p_1) NB(x-j; k_2, p_2)$$

típusú eloszlásfüggvény adja a legjobb közelítést, ahol p a megoszlási arány; x az egy nőre eső élveszületések száma; k_1, p_1, k_2, p_2 a negatív binomiális eloszlás paraméterei. E két eloszlás konvolúciója olyan valószínűségi modellt ad, amely egyidejűleg alkalmazható a teljes női népességre.

Az eredmények általános érvényének tesztelésére a szerző e kevert eloszlást alkalmazta Mexikóváros népességére is, ahol a termékenységi arányszám lényegesen alacsonyabb. Hasonlóan jó illeszkedés tapasztalható ebben az esetben is (az illeszkedés jóságát χ^2 próbával vizsgálták). Mexikóváros esetében figyelemre méltó volt az empirikus eloszlásfüggvények pozitív aszimmetriája, ami jelentős mértékű születésszabályozásra, ill. családtervezésre utal.

A számítási eredmények szignifikanciavizsgálata és az illeszkedési próbák elvégzése után megállapítható volt, hogy a befejezett termékenység népszámlálási adatokon alapuló vizsgálatában alapvetően két feltételes valószínűségeloszlás alkalmazható eredményesen: a) $Pr\{X \text{ egy nőre eső élveszületés} \mid \text{nem házas nők v. szülésre biológiailag alkalmatlanok}\}$ és b) $Pr\{X \text{ egy nőre eső élveszületés} \mid \text{legalább egy élveszületést megért nők}\}$.

A születések számának mindenfajta eloszlási modellje lényegében az adott népesség termékenységének és születésszabályozási magatartásának magyarázatára szolgál. A kapott empirikus eloszlásfüggvények aszimmetriájának vizsgálata az élveszületést már megért nők csoportjában lehetőséget ad e magatartás megbízható leírására. Ezek az információk nagy jelentőségűek lehetnek a magas születési arányszámmal küzdő elmaradott országok népesedéspolitikájának kialakításában és a társadalmi tervezésben.

A modell felhasználható a fogamzásgátló módszerek, ill. eszközök hatásosságának statisztikai mérésére. A bonyolultabb (pl. sztochasztikus folyamat-) modellekkel szemben nagy előnye, hogy a számítások során aggregált — a népszámlálási statisztikákban közölt — adatok is felhasználhatók.

Cs. Cs.

HENRY, L.: *Comment mesurer la fécondité des couples mobiles?* (Hogyan mérhető a mobil házaspárok termékenysége?) — *Population*. 1982. No. 1. 9—28. p.

A falumonográfiák a történeti demográfia egyik nagyon fontos kutatási eszközei, mert a régi korok népességéről az információk egész kincsésbányáját szolgáltatják. Egyik legnagyobb hiányosságuk azonban, hogy nem képesek számba venni a népesség területi mobilitását. Gyakorlatilag ugyanis lehetetlen fellelni azokat a személyeket, akik valamely településről messzire költöztek, de esetleg meg lehet találni azokat, akik csak egy közeli faluba vándoroltak.

Henry Louis ehelyütt empirikus megfigyelései és modellek segítségével azt

vizsgálja, hogy vajon milyen haszonnal jár, ha egyidejűleg több szomszédos falu anyakönyvi okmányait tárják fel azzal a későbbi szándékkal, hogy képet kapjanak a mobil népesség termékenységéről.

Mint ahogy az a címből egyértelműen kitűnik, a szerző csupán arra vállalkozik, hogy beszámoljon módszertani kutatásairól, melyek segítségével mérni lehet, mégha csak megközelítőleg is a mobil családok termékenységét. A cikkben feltett kérdésekre eredményekkel alátámasztott választ hiába vár az olvasó, de meglepően részletes elméleti, gyakorlati ismeretekre sem tesz szert, amelyek az ilyen monografikus kutatásokat előkészítő munkafázisokban hasznosíthatók lennének.

A kutatáshoz a kiindulási alapot a történeti demográfiában tradicionálisan elfogadott és alkalmazott családrekonstrukciós módszer adta. Az egyházi és községi anyakönyvi kivonatok feldolgozása során négy népességsoport alakítható ki attól függően, hogy ismert-e vagy sem a házasságkötés, valamint a megfigyelés végének időpontja. Ezeket egymással kombinálva lehet eljutni pl. az *MF* jelű családlapokhoz, melyek azok sokaságát fedik, akiknél mindkét időpont ismert, vagy az *MO* és az *EF* családlapokhoz, melyeknél a házasságkötés, illetve a megfigyelés végének időpontja ismert.

Ezenkívül meg kell különböztetni azokat az eseteket, amikor ismert a nő születésének időpontja, azoktól, amikor ezt csupán valószínűsíteni lehet, mert a házassági levél vagy a halotti bizonyítvány tesz említést az életkorról.

Az így kialakított alnépességekre vonatkozó információk birtokában elvileg egy olyan vizsgálat, amely a községek reprezentatív mintáján alapul, lehetővé teszi az *MF* családok termékenységének összehasonlítását az *MO* és az *EF* családok összességével, de csupán az összes házasságkötési korra vonatkozóan. A gyakorlatban nehézségekre lehet számítani, egyrészt azért, mert nagyon gyakran hiányzik a házaspárok életkora a házasságkötési okmányokon, másrészt azért, mert talán túlságosan kockázatos becslésekhez vezet, ha az *MO* és *EF* családlapok összességéből kell becsléssel meghatározni az elveszett születéseket. Ezenkívül az *MO*–*EF* csoport — egy korábbi becslés szerint — majdnem ugyanannyi megtelepedett házaspárt tartalmaz, mint ahány mobilt.

A szerző szerint mindezt körültekintően mérlegelve kellene kiterjedt feldolgozásra vállalkozni, amely lehetővé tenné, hogy részletesen tanulmányozhassuk a mobil házaspárok termékenységét. A tapasztalatok alapján kellene meghatározni a községek optimális számát, vagy ahogyan beszámolójában nevezi, a község-klaszterek optimális terjedelmét, és eszerint kellene hozzáigazítani ezeknek a klasztereknek az alakját a területi sajátosságokhoz.

Ami a franciaországi tapasztalatokat illeti, az Ardenneknben fekvő, három szomszédos kis falu — Blagny, Saily és Villy — dokumentumainak feldolgozása meg-
lehetősen kiábrándító eredményeket hozott.

Az 1740—1789 közötti időszakban kötött 346 házasság közül 136 volt olyan, ahol a férj lakott a házasságkötés helyén, és csupán 21 a másik két község egyikében. Ez a 21 családlap ezenkívül semmilyen más kiegészítő információt nem nyújtott.

Ezért, hogy általánosságban fel tudják mérni, mit lehet nyerni azzal, ha több falut tárnak fel, a szerző felállított egy olyan egyszerű modellt, amelyben minden egyes falu egy hatszögű hálónak egy-egy sejtjét képezi, és amelyben a vándorlások egy gravitációs modell szerint mennek végbe.

Úgy tűnik, hogy egy 20 faluból álló klaszter elegendően nagy terjedelmű a mobil és a megtelepedett házaspárok termékenységének összehasonlítására. A kísérletek során az is igazolást nyert, hogy egy további falu bevonásával nem nyertek annyit a pontosság tekintetében, mint amennyit a kétszerannyi adatgyűjtéstől várni lehetett.

Végül a cikkben jónéhány gyakorlati eljárásról esik szó, pl. hogy hogyan lehet osztályozni és párosítani a klaszterbe foglalt falvakra vonatkozó családlapokat.

B. K.

JONES, E. F.: *Ways in which childbearing affects women's employment: evidence from the U.S. 1975 National Fertility Study.* (Milyen úton-módon befolyásolja a gyermekszülés a nők munkavállalását: bizonyítékok az USA 1975. évi Országos Termékenységi Vizsgálatából.) — *Population Studies.* 1982. No. 1. 5—14. p.

A szerző az Amerikai Egyesült Államok 1975. évi termékenységi vizsgálatának anyagából nyert adatok alapján vizsgálja a gyermekszám, a szülési szándék és a munkavállalás kölcsönös összefüggéseit. Már korábban felismerték és többször igazolták, hogy a gyermekszülés és a gyermek jelenléte a családban igen jelentős tényező, amelynek negatív hatása van a nők munkavállalására. E hatások különféle módon jelennek meg, (így például magának a gyermekszülésnek a hatása igen jelentős, de a gyermek növekedésével a gyermek létének hatása a munkavállalásra csökken). Ismert összefüggés, hogy a gyermekek számának emelkedésével (két gyermekig) csökken a nők munkábaállásának valószínűsége. Ugyanakkor a gyermekek számának emelkedésével az eltartási terhek, az anyagi igények növekedése munkavállalásra készítheti a nőket.

A szerző a termékenységi vizsgálat adatai alapján a következő változókat képezte: szülési szándék, munkavállalási szándék, paritás, gazdasági aktivitás, majd a képzett változók összefüggéseit vizsgálta az idő függvényében. A vizsgálódás alapján a szerző megerősíti a már korábban felismert és leírt összefüggéseket.

Ezt követően az alábbi új megállapításokkal egészíti ki az ismert összefüggéseket:

— azok a nők, akik további gyermeket kívánnak szülni, sokkal későbbben állnak munkába, mint azok, akik megszülték tervezett gyermekeiket;

— ha a nők nem szülik meg korábban tervezett második gyermeküket, akkor az első gyermek nyolcéves korára ugyanolyan valószínűséggel fognak dolgozni, mint a gyermekszülés előtt.

A szerző a következőkben azt vizsgálja, hogy mennyire nyújt alternatívát a gyermekszülés, ill. a munkavállalás a nők különböző csoportjaiban.

A gyermektelen nők általában a házasságkötés után lépnek először munkába, majd fokozatosan egyre nagyobb hányaduk szüli meg első gyermekét. A házasság harmadik évének végén a nők 85 %-a vagy dolgozik, vagy már megszülte első gyermekét. Ezt követően a szerző azt figyeli meg, hogy a különböző sorszámú gyermekek megszülése után a még gyermeket kívánó, ill. nem kívánó nők milyen gyakorisággal állnak munkába, ill. milyen arányuk szüli meg a következő gyermeket. Mindezeket az idő függvényében vizsgálja és szemléletesen ábrázolja a két tevékenység egymást helyettesítő voltát. Ezek után azt elemzi, hogy akik munkába lépnek a különböző sorszámú gyermekek megszületése után, elsősorban mely okból vállalnak munkát. Valóban van-e a család nagyságának munkavállalásra készítő hatása? A fenti kérdésekre keresve a választ, ki lehet mutatni, hogy a gyermekek számának emelkedésével nem emelkedik, hanem csökken a munkát vállaló anyák aránya. Megfigyelhető az is, hogy a több gyermeket nem kívánó nők körében magasabb a munkát nem vállalók aránya, mint azon nők körében, akik szeretnének még gyermeket szülni. Ugyanakkor a munkavállalás indítékait nem sikerült a szerzőnek meggyőzően tisztázni.

M. Á.

KURZYŃSKI, A.: *Opinie matek w sprawie kosztów utrzymania malego dziecka oraz wysokości niektórych świadczeń związanych z macierzyństwem.* (Az anyák véleménye a kisgyermekéi eltartási költségeiről és az anyasággal kapcsolatos néhány egyéb kérdéstről.) — *Biuletyn IGS.* (Instytut Gospodarcza Społecznego.) 1981. No. 3—4. 35—42. p.

A gyermekek neveltetési költségei — mint ismeretes — a különböző anyagi javak és különböző (egészségügyi, oktatási, nevelési stb.) szolgáltatásokon kívül magukban foglalják:

— azt a kiesést a nemzeti jövedelem termeléséből, melyet a szülők (különösen az anya) gazdasági aktivitásának esetleges megszakítása okoz;

— a szülők és más rokonok megfizetetlen szolgáltatásainak az értékét, mely utóbbiak éppen megfizethetlenségük miatt közvetlenül nem értékelhetők, közvetve azonban mégis becslhetőek, minthogy ezeknek a szolgáltatásoknak a gyermek árvaházi, állami nevelőotthoni stb. nevelése esetén „áruk” is van.

E két utóbbi tétel kvantifikálása gyakorlatilag igen nehéz; a legtöbb szerző el is tekint tőle, minden előzetes tapasztalat nélkül feltételezve, hogy e tételek nagyjából kiegyenlítik egymást. Hasonló a helyzet a terheesség alatt és a szüléssel kapcsolatban felmerülő költségekkel kapcsolatban is; létezésüket ugyan elismerik, kvantifikálásukra mégsem vállalkoznak. Továbbra is problematikus a felneveltetési költségek ama többletének becslése, ami a gyermekhalandóság létezésének tényéből, szintjéből és korstruktúrájából adódik, az életben maradtak felneveltetési költségeit megnövelik az élveszületettek és bizonyos életkorig életbenmaradtak felneveltetésének költségei, e növekvény, e többlet szakszerű becslése azonban igen széles körű (sokrétű) megbízható adatbázist és alapos demográfiai módszertani ismereteket igényel.

Adam Kurzynowski kizárólag a különböző anyagi javak és különböző (egészségügyi, oktatói, nevelői stb.) szolgáltatások családon belül felmerülő költségeinek kvantifikálására vállalkozik, abból a feltételezésből kiindulva, hogy ez utóbbiak empirikus vizsgálódás tárgyát is képezhetik. Következtetéseit egy 1979-ben lebonyolított megkérdezéses vizsgálat anyagára alapozza, melynek során 1800 anyától azt is megkérdezték, hogy mennyit költ legkisebb gyermekére egy hónap alatt. A következő kérdés az volt, hogy ebből az összegből mire fordítanak a legtöbbit. Az anyák válaszait annak alapján tekintette elfogadhatónak és statisztikailag értékelhetőeknek, hogy:

- a vizsgálat idején minden megkérdezett nőnek volt kisgyermek;e;
- a gyermekre fordított összeg a gyermek szükségleteinek kielégítését szolgálja, e szükségleteket pedig a szülők igen jól ismerik;
- e költségek összetétele eléggé állandó, ismétlődő jellegű, a szülők az egyes tételeket emiatt is jól ismerik.

A szerző az összesen kiadott pénzösszeg nagyságán kívül kísérletet tett arra, hogy feltárja a kiadások nagysága és összetétele közötti kapcsolatot is. A struktúra tételei: a ruházati, az élelmézésre fordított, valamint a gyógyítatásra, gyógyszerekre, játékszerekre és fizetett nevelőnőre fordított kiadások.

Megjegyezzük, hogy a kiadások nagyságára és szerkezetére vonatkozó kérdések nem azonosak a háztartásstatisztikai vizsgálatok során feltett hasonló jellegű, de személy szerint az egyes családtagokhoz nem kapcsolódó kérdésekkel.

A megkérdezés során az anyáknak számos egyéb, a népességgazdasági intézkedések értékelésére vonatkozó kérdést is feltettek. Az ezekre adott válaszokat a tanulmány szintén ismerteti, értékeli és interpretálja.

V. E.

MAMMEY, U.—SCHWARTZ, W.: Regionale Mobilität und sozioökonomische Entmischung: Ein regionalspezifisches Problem, ein allgemeines Problem oder ein allgemein überschätztes Problem? (Régiók közötti vándorlás és társadalmi-gazdasági dekompozíció: egyes régiókra jellemző probléma, általános probléma vagy általában túlértékelt probléma-e?) — Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft. 1981. No. 4. 475—497. p.

Ez a tanulmány összegezi egy hosszabb kutatásnak és elemzésnek az eredményeit, amely az NSZK Térgazdálkodási, Építési és Városépítési Minisztériuma számára készült. A kutatás célja annak tisztázása volt, hogy a belső vándorlás — elsősorban a falusi és a hanyatló ipari területekről való elvándorlás — milyen mértékben idézi elő egyes régiók gazdasági-társadalmi szerkezetének egyoldalúvá válását, a magasabb képzettségű és keresetű rétegek fokozatos szétszóródását. Más szóval annak az aggálynak megalapozottságát próbálta tisztázni, hogy az intenzív belső vándorlás következtében egyes régiók lakossága nem fog-e egyre inkább csak szakképzetlen fizikai foglalkozásúakból és öregekből állni.

A kutatásra a Mannheimer Egyetem Szociológiai Tanszéke mellett működő VASMA-Projekt keretében került sor, amelynek célja a társadalmi szerkezet ösz-

szezhasonlító elemzése, tömeges statisztikai adatok (népszámlálások, mikrocenzusok, nagymintás felvételek) alapján. Erre a kutatásra az 1971. évi mikrocenzus adatait használták fel.

Az elemzés céljára az NSZK településeit 25 kategóriába sorolták két szempont alapján. Az első szempont a régiók jellege, amelyek lehetnek: 1. nagy népsűrűségű területek, 2. ipari agglomerációk, 3. közepes népsűrűségű és üdülőterületek, 4. kis népsűrűségű és periférikus területek, 5. Nyugat-Berlin.

A másik szempont a település népességszáma, ahol hét kategóriát különböztettek meg, az 5 ezernél kisebb településektől az 500 ezernél nagyobbakig.

A települések társadalmi szerkezetének és e szerkezet változásának vizsgálatára egy társadalmi státusz indexet használtak. Ez minden foglalkozási csoportnak -100 és $+100$ közötti pontszámot adott, a csoportba tartozók iskolai végzettsége és keresete alapján (ezt a mikrocenzusból ismerték). A település aktív keresőit foglalkozási csoportonként a megfelelő indexekkel sorozták (a csoport létszáma szerint súlyozva), és az így kapott indexekkel jellemezték, hogy a település társadalmi státusza milyen magas 1971-ben. Mivel a mikrocenzus mobilitásvizsgálat volt, ismerték a megkérdezettek 1960. évi foglalkozását és lakhelyét is, így ki tudták számítani a települések 1960. évi státuszát is. Így meg lehetett határozni, hogy 1960 és 1971 között mennyire emelkedett az egyes településkategóriák státusza. A legnagyobb emelkedést a nagy népsűrűségű régiók kisebb településeinél figyelték meg. Ezek a nagyvárosi központok körül kifejlődő alvótelepülések. A legkisebb emelkedést a kis népsűrűségű területek 5 ezernél kisebb lakosságú településein és a 200—500 ezer lakosú iparvárosokban találták. A legalacsonyabb státuszú települések 1960-ban és 1971-ben is az 5 ezernél kisebb lakosságú települések és az iparvárosok.

Ezt követően az 1960 és 1971 közötti társadalmi státuszváltozást három összetevőre bontották:

1. az 1960 óta bekövetkezett el- és odavándorlás hatása,
2. a mindkét időpontban ott lakók intragenerációs mobilitásának hatása,
3. a nemzedékek kicserélődésének hatása (vagyis az eltérő státuszú nyugdíjba vonul és munkába lépő fiatal nemzedékek hatása).

Kimutatták továbbá településkategóriánként a nem-mobil és nem-vándorló keresők, a nem-vándorló intragenerációs mobilak, továbbá az elvándorlók és odavándorlók átlagos társadalmi státuszát. Ebből az tűnik ki, hogy majdnem minden kategóriában a nem-vándorló immobilak státusza a legalacsonyabb, az intragenerációs mobilaké magasabb, a bevándorlóké a legmagasabb. Az odavándorlók státusza általában magasabb, mint az elvándorlóké, ezért mindegyik településkategória státusza emelkedik a vándorlás következtében, a 100 és 500 ezer közötti lakosú ipari városok kivételével. A legpozitívabb a vándorlási egyenleg hatása a nagy népsűrűségű területeken levő 5—20 ezer lakosságú településeken. Nem lehet tehát azt állítani, hogy a vándorlás a kis településeken és a periférikus régiókban a társadalmi státusz leromlását okozza. A címben felvetett dekompenzációs hatást tehát túlértékelik.

Végül bemutatja, hogy a különböző településkategóriák vándorlási egyenlege társadalmi rétegenként hogyan alakult.

Végso következtetése, hogy a vándorlás hatása a társadalmi szerkezetre régiótípusonként és településnagyság szerint nagyon változatos, ezért óvakodni kell az általánosító megállapításoktól. Az érdemi megállapításoknál sokkal érdekesebb a magyar olvasó számára az alkalmazott módszer.

A. R.

MANTON, K. G.—STALLARD, E.—VAUPEL, J. W.: *Methods for comparing the mortality experience of heterogeneous populations*. (Módszerek heterogén populációk halandósági tapasztalatainak összehasonlítására.) — *Demography*. 1981. No. 3. 389—410. p.

Különböző populációknak vagy azonos populáció eltérő születési kohorszainak halandósági tábláit, halandósági mutatóit vizsgálva nem lehet figyelmen kívül hagy-

ni a tekintett népeségek eltérő heterogenitását, azt a tényt, hogy minden egyén születésétől kezdve változó és egymástól különböző elhalálozási kockázattal bír. A jelen cikkben olyan módszerekkel találkozhat az olvasó, amelyek lehetővé teszik eltérő halandósági heterogenitás mellett az összehasonlítást.

A heterogén populációkra vonatkozó halandósági modell leírásában a szerzők egy korábbi cikkre (*J. W. Vaupel, K. G. Manton, E. Stallard: The Impact of Heterogeneity of Individual Frailty on the Dynamics of Mortality. Demography. 1979.*) támaszkodnak. Itt került bevezetésre az egyéni halálozási esély (frailty) fogalma, amely a halandósági veszélyeztetettség arányos növekedését, ill. csökkenését jelzi egy bizonyos standardhoz viszonyítva. A standardot úgy választják meg, hogy a kohorsz születésekor érvényes értéke megegyezzen az akkori átlagos veszélyeztetettséggel. Így minden kohorszban definiálható egy standard egyén, akinek élete során minden x korévében e standard — x -nek megfelelő — értékével egyezően alakul a halálozási kockázata. A szerzők feltételezik, hogy a standardhoz viszonyított halálozási esély (z) egy egyén élete során nem változik, ami azt jelenti, hogy az egyéni veszélyeztetettség a rá érvényes z állandó és a standard érték szorzata:

$$\mu_i(x, y, z) = z \cdot \mu_i(x, y)$$

ahol i a kohorszot, x az életkort és y a vizsgált évet jelenti, $\mu_i(x, y, z)$ az y időpontban megfigyelt i -ik kohorsz x éves egyedeinek elhalálozási kockázata z relatív elhalálozási esély mellett, $\mu_i(x, y)$ a standard.

Mivel a különböző egyéneknek a halálozási kockázata is eltérő, z eloszlása időről-időre változni fog, hiszen a halálozás nem véletlenszerűen szelektálja a népességet, hanem mindig a legnagyobb kockázattal bírókat sujtja elsősorban.

A cikk alapvető feltételezése, hogy a z kezdeti eloszlása gamma eloszlás. Ez a feltevés több, mint amennyi szükséges, mert az alábbi módszer helytálló minden olyan eloszlás esetén, amelyre létezik az ún. momentum generáló függvény (MGF). A gamma eloszlás feltételezése a matematikai apparátus egyszerűsítését szolgálja.

Az egyéni elhalálozási esély eloszlásának sűrűségfüggvénye tehát:

$$f(z) = \lambda^k z^{k-1} e^{-z\lambda} (\Gamma/k)$$

ahol k egy adott populáción belül állandó. A gamma eloszlásfüggvény két paramétere meghatározza a z várható értékét és varianciáját:

$$\bar{z} = E(z) = k/\lambda$$

$$\text{var}(z) = E[(z - \bar{z})^2] = \bar{z}^2/k.$$

Ez utóbbi egyenlet azt jelenti, hogy z varianciája fordítottan arányos k -val, vagyis minél nagyobb a k értéke, annál kevésbé heterogén a kohorsz. Minthogy a variancia négyzetgyökének és a várható értéknek a hányadosaként kiszámított variációs együttható egyenlő a k négyzetgyökének reciprokával, ezért kohorszon belüli heterogenitás nagyságának jellemzésére elegendő pusztán a k paraméter.

A standard $\mu_i(x, y)$ kezdeti értékének célszerű választása következtében z kezdeti eloszlásfüggvénye egy paraméteres gamma eloszlás, ahol a paraméter éppen k .

A halandóság általi veszélyeztetettség és egy adott x korévig való $s_i(x, y, z)$ továbbélési valószínűség a következő — az irodalomban már megszokott — módon van definiálva:

$$\mu_i(x, y, z) = \frac{\delta}{\delta x} \{-\ln[s_i(x, y, z)]\}.$$

E fenti két tulajdonság biztosítja az egyéni kockázatok átlagának, valamint az átlagos továbbélési valószínűségnek egy egyszerű függvényként megadható kapcsolatát:

$$\mu_i(x, y) = \mu(x, y) \cdot [s_i(x, y)]^{-1/k}.$$

A már említett cikk eredményeiből kiindulva bebizonyítható, hogy az x éves korban meghaltak körében μ^* -gal jelölt halálozási esély is Γ -eloszlású ($k+1$) és $\bar{\mu}^*(x, y) = \bar{\mu}_i(x, y) \cdot (k+1)/k$ paraméterekkel, ahol ez utóbbi a várható értéket jelenti.

A kohorszra jellemző $\bar{\mu}$ átlagos halálozási esély d számú μ^* valószínűségi változó konvolúciója, ahol d a kohorszban y időpontban x éves korban meghaltak száma, $\bar{\mu}$ várható értéke $\bar{\mu}$, varianciája pedig $\bar{\mu}[d \cdot (k+1)]$.

A k és a standard μ becsléséhez szükséges maximum likelihood függvény a d , a μ és az \bar{s} becsléseinek ismerete mellett a $\hat{\mu}$ eloszlásfüggvényéből a kohorsz halandósági táblából lehetséges.

Az $\bar{s}_i(x, y)$ az l_x/l_0 hányadossal becsülhető, ahol l_0 a tábla gyöke, l_x az x éves korig továbbélők száma a $d_i(x, y)$ és x éves korban meghaltak számának felel meg, s a $\hat{\mu}_i(x, y) = -\ln[1 - q_i(x, y)]$ becslés használható a harmadik paraméter értékének meghatározásához. A $q_i(x, y)$ a halandósági táblából származó x éves korban való elhalalozás valószínűsége, y a vizsgált évet, i a kohorszt jelöli.

Mivel minden populációban k állandó, függetlenül a kohorsztól és a vizsgált korévektől, ezért n megfigyelt adathoz $n+1$ paramétert kell meghatározni, ami szükségessé teszi, hogy az egyéni elhalalozási kockázatok életkor szerinti alakulására bizonyos feltételeket szabjunk.

A szerzők ennek megfelelően négy modellt ismertetnek, kettőt részletesen bemutatnak a μ és a k becslésére. Ezek közül az első az ún. Gompertz-modell, amely a standard halalozási veszélyeztetettséget az életkor Gompertz-függvényeként adja meg:

$$\mu(x, y) = \exp\{\ln(\alpha) + \beta x + c_{y_0}\}$$

ahol az $y_0 = y - x$ a kohorsz születési évét jelöli.

A Gompertz-függvényt gyakran használják egy populációban vagy egy kohorszban a halalozási kockázat életkor szerinti görbéjének közelítésére. Ez magyarázza azt, hogy a szerzők ezt a módszert említik első helyen és a további három is ennek speciális változata.

A Gompertz-függvény paramétereit a következő módon értelmezhetjük. A c_{y_0} reprezentálja a két összehasonlításra kerülő kohorsz közti különbséget, melyek közül az egyik az y_0 évben született, a másik pedig egy kiválasztott kohorsz, amelyhez az összes többi viszonyítják. A szerzők a svéd és az amerikai fehér népesség 8–8 kohorszán mutatják be a módszer gyakorlati alkalmazását. A kohorszok 1850. és 1885. év között öt éves idősazonként született férfi és női népességek, és közülük az 1885-ös a viszonyítási, vagyis a különböző y_0 években született kohorszokra c_{y_0} az 1885-östől való eltérést jellemzi.

Ez a c_{y_0} tehát egy az y_0 -tól függő adalék a $\mu(x, y)$ -ban, ami a viszonyítási kohorszban nullával egyenlő.

Az α csak a viszonyítási kohorsztól függ, és értéke e kohorsz születésekor érvényes $\mu(0, y_0)$ értékkel egyenlő. Az α és c_{y_0} együttesen az y_0 évben született kohorszra jellemző kezdeti halalozási konstans.

A β — az ún. Gompertz-paraméter — minden kohorszra egyformán érvényes, a populációra jellemző paraméter, mely az egyetlen év alatt a μ értékében történt megváltozást jelenti.

A második modell abban tér el Gompertzétől, hogy minden korszpecifikus halalozási kockázatot a többi kohorsz ugyanazon korévéhez tartozó korszpecifikus halalozási kockázatával arányos

$$\mu(x, y) = \exp\{\ln[\mu(x)] + c_{y_0}\}.$$

A harmadik modell az előző kiterjesztése abban az értelemben, hogy a c_{y_0} x irányában is változhasson.

$$\mu(x, y) = \exp\{\ln\mu(x) + c_{y_0} + \gamma x (1885 - y_0)\}$$

ahol γx a c_{y_0} x szerinti megváltozását jelenti. A negyedik modell még tovább specializálja a másodikat, amennyiben az arányossági faktor kohorszról-kohorszra és életkorról-életkorra történő együttes megváltozását is lehetővé teszi:

A modellek hatékonyságának összehasonlítására F -statisztikát lehet használni, s a vizsgált svéd és amerikai adatokhoz összességében a harmadik modell illeszkedik legjobban. Éppen ezért a szerzők az alapmodellként szolgáló Gompertz-modellt és ezt a harmadikat tárgyalják részletesen.

A Gompertz-modell 10 paraméter becslését teszi szükségessé: ezek az α és β ; a hét c_{y_0} , melyek az 1885-ös kohorszhoz a többi héttel való összevetését képviselik, valamint a k paraméterét. Ezek becslése a maximum likelihood módszerrel történt.

Az alappontok száma mind a négy népességben 96, a 8 kohorszban 12 korévet tekintve.

Az α és a β paraméterek értékét vizsgálva a négy populációban a $\ln(\alpha)$ és β kölcsönös alakulását negatív korreláció jellemzi. A c_{y_0} paraméterek mind a négy populációban monoton csökkenést mutatnak.

A k értékének meghatározó szerepét a z eloszlásának alakulására ábrákkal szemléltetik a szerzők. Nagyobb k mellett a heterogenitás mértéke alacsonyabb, és így a kohorsz öregedésével nem „lapul” annyira az $f(z)$ sűrűségfüggvény, mint kisebb k paraméterű népességben.

A harmadikként említett modellben az $\ln(\alpha) + \beta x$ Gompertz-függvényt az $\ln[u(x)] + y_x(1885 - y_0)$ függvény helyettesíti. Ez azt jelenti, hogy az α és a β helyett a 12 korévek megfelelően $12 - 12 \ln[u(x)]$ és y_x paraméter szerepel, a γ c_{y_0} helyett csak 6-ot tartalmaz ez a modell, és így a k paraméterrel együtt 31 a becsülendő paraméterek száma.

Az I. és III. modell paraméterei között a legszembetűnőbb eltérés a k értékeiben mutatkozik, a III. modellben minden populációra lényegesen alacsonyabb, ami azt jelenti, hogy heterogenitásuk ebben a modellben nagyobb.

Összevetve a közös c_{y_0} értékeket, az egyes populációkban a kohorszokkénti változás nem egyformán alakul a két modellben, s a változás nagysága, előjele is különböző populációnként.

Mint ahogy a Gompertz-modellben a $\ln(\alpha) + \beta x$ -ek közvetlenül használhatók az 1885-ös kohorsz standard halandósági kockázatának becsléséhez, úgy a III. modellben a $\ln[u(x)]$ -eknek van ilyen szerepük. Ezek az értékek minden populációban kohorszról-kohorszra monoton növekedést mutatnak.

A y_x -ek a standard korszpecifikus halandósági kockázat megváltozását jelzik a kohorszok között.

A cikkben foglalt módszerek célja, hogy az egyéni halandóság szempontjából eltérő heterogenitású népességeket össze lehessen hasonlítani a halandósági kockázat — a heterogenitás mértékének megfelelő — korrekciójával. Hogy mit jelent a halandóság szintjének szempontjából k értéke, azt a következő példa szemlélteti: a rákhalandóság teljes kiküszöbölésével kb. 2,3 évvel emelkedne a várható átlagos élettartam. Ez a többlet nagyságrendileg ugyanakkora, mintha a k értéke — ahogyan az a példaként említett svéd és amerikai népességekben látható — 0,6-ról 3,9-re változik.

G. É.

MENTHONEX, J.: *Modèle explicatif de la fécondité en analyse longitudinale.* (A longitudinális termékenység-elemzésben alkalmazható magyarázó modell.) — *Schweizerische Zeitschrift für Volkswirtschaft und Statistik.* 1981. No. 3. 491—504. p.

Jacques Menthonex tanulmánya két részből áll. Az elsőben a második világháború utáni svájci házassági kohorszok termékenységének alakulását írja le, a másodikban pedig exogén változók bevonásával megkísérli a házassági termékenység leírt alakulását (intenzitását és naptárát) megmagyarázni.

A tanulmány első részében adott leírásban több vonatkozásban is a demográfiai elemzés francia iskolájának erényei csillannak meg: a szerző a kizárólag svájci állampolgárok által kötött házasságok termékenységének átlagos intenzitását a Louis Henry-től származó ún. családnövekedési valószínűségek segítségével becsli, ill. rekonstruálja; a házassági termékenység naptárának különböző jellemzői között pedig megtaláljuk a házasságkötés és a különböző sorszámú gyermekek megszületéséig eltelt házasságtartamra vonatkozó becslési eredményeket is. A szerző azzal is finomítja a transzverzálisan megadott adatokból átalakítás útján előállított kohorsz termékenységi adatok „folyamatos megfigyelésének” eredményei alapján végzett elemzését, hogy a házasságkötés évén kívül az egyes házassági kohorszokhoz tartozó nők életkorát is figyelembe veszi, pontosabban: minden házassági kohorszon belül külön-külön is figyelembe veszi a 25 évesnél fiatalabban, a 25—29 éves korban és a 30—49 éves korban házasodott nők termékenységét. A házasságból szár-

mazó leszármazottak egy nőre jutó végső számára vonatkozó számítási eredményeket a szerző kapcsolatba hozza a házas termékenység korspecifikus arányszámait transzverzálisan becsült, vagyis az egyes naptári évekre vonatkozó értékeivel is. A tanulmány első részének végén a szerző a családnövekedési valószínűségekre vonatkozólag becsült eredményeit házassági évjárat és az említett három nagy korcsoport szerint is osztályozva táblázatba foglalja, és megkísérli a táblázatba foglalt adatok által jelzett tendenciákat interpretálni.

A szerző tanulmánya első részének megírásával kapcsolatban több nehézségről is említést tesz. Ezek közül a legjelentősebb talán az, hogy elemzéséhez az adatokat kizárólag naptári évekre vonatkozóan megadva találta meg; házas kohorszok termékenységi adataivá történő átalakításuk nem minden esetben volt probléma-mentes. A Svájcban lakó külföldiek házas termékenysége figyelembevételének mellőzését azzal a más szerzőtől származó kutatási eredménnyel magyarázza, hogy ez a termékenység — intenzitását és naptárát tekintve — viszonylag rövid idő alatt válik igen hasonlóvá a svájci nők házas termékenységéhez. A házasságon kívüli termékenységet tudatosan hagyta figyelmen kívül: alakulása — megítélése szerint — egészen más mechanizmusokkal magyarázható, mint a házas termékenységé. (Svájcban jelenleg az élveszületettek kb. 4%-a születik házasságon kívül.)

A tanulmány második része a házassági kohorszok termékenységét magyarázó exogén tényezők rendszerét írja le. Ennek kialakítása céljából:

- előzetesen ki kellett választani a termékenységet valóban befolyásoló exogén tényezőket;
- meg kellett határozni a termékenységre ható exogén tényezők hatását közvetítő paraméter előjelét;
- kvantifikálni és összegezni kellett a termékenységet befolyásoló különféle hatásokat.

Az endogén változók szerepét a rendszerben a családnövekedési valószínűségeket értékei, valamint a házasságkötés és a különböző születési sorszámú gyermekek megszületése közötti időintervallumok töltik be.

Az endogén hatótényezők főbb csoportjai:

- a házassági kohorszok már elért termékenységének mutatói;
- a háztartások gazdagságának mutatói;
- az időgazdálkodás mutatói (az idő különféle cselekvéstípusok közötti megoszlásának mutatói);
- különféle pszichológiai természetű mutatók.

A szerző a figyelembe veendő számos hatótényezőt konkrétan is felsorolja és leírja egy konkrét családnövekedési valószínűség értékének, valamint a házasságkötés és az adott sorszámú gyermek megszületése közötti átlagos időintervallumnak a magyarázata kapcsán.

Ezt követően a szerző kísérletet tesz a különféle magyarázó modellek analitikai formáinak bemutatására. Ennek során három elképzelt hatásmechanizmust vázol fel.

A tanulmánynak a vizsgálat eredményeit értékelő befejező része:

- a házassági kohorszok múltbeli termékenységének jövőbeni termékenységét befolyásoló szerepét, valamint;
- a női és a férfi munkaerőpiac;
- a különböző korú férfiak és nők aránya;
- a nők válási gyakorisága (meghatározott számú gyermekek megszületése után);
- a fogamzásgátló tabletták eladott mennyisége;
- az egyetemre járó lányok aránya és
- a valamilyen mesterséget tanuló lányok aránya magyarázó tényezők szerepét írja le és magyarázza a házas kohorszok jövőbeni termékenysége alakulásának befolyásolásában. Ennek során nemcsak a függő és a számos független változó (hatótényező) korrelációjára, hanem a termékenységet befolyásoló független változók közötti korrelációra vonatkozó számításainak eredményeit is bemutatja.

MORGAN, S. PH.: *Intention and uncertainty at later stages of childbearing: The United States 1965 and 1970.* (Szándék és bizonytalanság a termékeny életkor későbbi szakaszaiban az Egyesült Államokban, 1965-ben és 1970-ben.) — *Demography.* 1981. No. 3. 267—285. p.

A termékenységi szándékról, tervezett szülésről szóló legtöbb cikk olyan modelleket alkalmaz, amelyek a tényleges születéseket elemzik. A termékenységi szándékok tulajdonképpen a jövőre vonatkozó jóslások és mint ilyenek elég sok bizonytalanságot tartalmaznak. Ez a cikk egy olyan bizonytalansági modell elemzését mutatja be, amelynek során lehetővé vált, hogy a szándékok teljes skáláját vizsgálják, beleértve a „nem tudom”, „szándékot” is. Ez a szándék a határozott „igen” és „nem” között helyezkedik el, de nem semleges válaszként kezelendő, hiszen egyik legjellemzőbb példáját adja a bizonytalan jövőbeni termékenységi szándéknak.

A mintát az 1965. és 1970. évi Nemzeti Termékenységi Vizsgálat személyeiből állították össze. Az 1965. év mintájából az esetszám 2720, az 1970. évből pedig 3651 volt. Mivel a cél a termékenységi szándékok és a bizonytalanság vizsgálata volt, azok a válaszadók, akik éppen terhesek voltak, nem kerültek be a mintába, hiszen az ő helyzetük a döntéshozatal szempontjából az adott tény miatt speciális. Csak a férjes nőket vették figyelembe, hogy biztosítsák a családdal összefüggő, a család egészének véleményét kifejező válaszokat.

Az 1965-ös minta az 1921—1948 között született kohorszot, az 1970-es minta pedig az 1926—1953 között született kohorszot tartalmazta, tehát azokat, akik 17—44 évesek voltak 1966 vagy 1971 januárjában. Még egy kritériuma volt annak, hogy valaki bekerüljön a mintába. Termékenynek kellett lennie. Ez azt jelenti, hogy azokat a nőket, akiket sterilizáltak, illetve akiknek házastársát sterilizálták, nem kérdezték meg jövőbeni szülési szándékaikról, jöllehet, maga a sterilizáció a legbiztosabb, leghatározottabb véleményt jelenti a szándékolt (illetve nem szándékolt) esetleges gyermekáldásról.

A modellben a változókat az alábbi kérdések jelentették: Az 1970-es Nemzeti Termékenységi Vizsgálat:

Q.212. Kíván-e Ön és az Ön férje még egy gyermeket?

Q.214. Hány gyermeket kíván?

Q.217. (Azoktól, akik a Q.214.-re igennel válaszoltak.) Gondolja, hogy később esetleg megváltoztatja a véleményét, és úgy dönt, hogy nem kíván több gyermeket?

Q.219. (Azoktól, akik a Q.212-re nemmel válaszoltak.) Gondolja, hogy később esetleg megváltoztatja a véleményét, és úgy dönt, hogy mégis kíván még egy gyermeket?

Az 1965-ös Nemzeti Termékenységi Vizsgálat:

Q.44. Kíván-e Ön még egy gyermeket?

Q.45. Hány gyermeket kíván még?

Q.47. (Azoktól, akik Q.44-re nemmel válaszoltak.) Gondolja, hogy később úgy határoz, hogy kíván még egy gyermeket?

Q.51. Mi az a legkisebb összes gyermekszám, amennyit Ön ideálisnak tartana saját maga számára?

A modell független változói vagy faktorai a következők voltak: a nő kora, a nő élve született gyermekeinek száma és a vizsgálat éve. A nőket a születési év szerint hat kategóriába sorolták: 17—19, 20—24, 25—29, 30—34, 35—39 és 40—44 évesek. Az élve született gyermekek száma egyenlő volt a bevallott élveszületések számával és ezekből szintén hat kategóriát képeztek: 0, 1, 2, 3, 4, 5. Mivel 5-ön felüli szülése kevés nőnek volt, őket kihagyták azokból az elemzésekből, amelyek az élveszületésekkel foglalkoztak.

Sok nő nem tudott határozott és egyértelmű „igen”-nel vagy „nem”-mel válaszolni arra a kérdésre, hogy kíván-e még egy gyermeket. Az általuk adott „nem tudom” válaszok azt jelezték, hogy a megkérdezett személy bizonytalan volt jövőbeni szándékában. A megkérdezetteknek körülbelül fele esett ebbe a kategóriába. Éppen ezért hozták létre a további gyermek szándékának első megközelítését jelentő szokásos dichotom (igen—nem) mérési változóval szemben a politom (igen — bizonytalan vagy nem tudja — nem) mérési változót.

Azt állapították meg, hogy jelentős a bizonytalanság a nők között a tekintetben, hogy akarnak-e még egy gyermeket vagy sem. 1970-ben a nők 10,4 százaléka,

1965-ben csak 7,3 százaléka válaszolta azt, hogy „nem tudom”. Az „igen” és a „nem tudom” válaszok relatív gyakorisága az életkor emelkedésével együtt csökkent.

Amikor az élveszületett gyermekek száma szerint vizsgálták azt, hogy a jövőben kíván-e még egy gyermeket a nő, akkor azt tapasztalták, hogy azoknak a körében a legnagyobb arányú az „igen” válasz, akiknek egy élveszületett gyermekük van. Ezek a nők most kezdték el a család kialakításának folyamatát, így valószínű, hogy ők akarják a második gyermeket is. Ebben erősen közrejátszik az elég általános „egyke”-ellenesség is.

A Q.219 és a Q.47 kérdésekre adott válaszok értékelése alapján arra lehetett következtetni, hogy sok válaszoló nem volt biztos abban az állításában, hogy valóban nem akar több gyermeket. 1970-ben a válaszadók 6,0 százaléka, 1965-ben 6,8 százaléka felelte azt, hogy lehet, hogy a későbbiek folyamán megváltoztatja véleményét és akár majd még egy gyermeket. Ennél a kérdésnél mind az „igen”, mind a „nem tudom” válaszok egyaránt bizonytalanságot fejeznek ki.

A fiatalok között a bizonytalanság gyorsabban emelkedett 1965-ről 1970-re, mint az idősebb nők esetében. Az sem volt meglepő, hogy a két időszak közötti csökkenés (a további gyermekszülés óhaját illetően) a 2–5 gyermekes nők körében volt a legmagasabb.

Végül is a vizsgálat elérte célját, és sikerült kimutatnia, hogy milyen magas a bizonytalanság a jövőbeni, a további gyermekszülési szándékot illetően. Ilyen fokú bizonytalansági szinten nem meglepő, hogy ha gyenge kapcsolatot találunk a dichotom (Igen—Nem) szándékok és a reprodukciós viselkedés között.

K. R.

SCHUMACHER, J.—VOLLMER, R.: *Partnerwahl und Partnerbeziehung. Die Gravitation des Partnermarkets und ihre demographischen Folgen.* (Párvalasztás és párkapcsolat. A házassági piac gravitációja és ennek demográfiai következményei.) — *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft.* 1981. No. 4. 499—518. p.

A házasság és a család életszféráját érintő, az elmúlt kétszáz évben lejátszódott történeti folyamatok vizsgálatában a társadalomtudományi kutatások mindeddig igen kevés figyelmet szenteltek a párvalasztás tartalmában és mechanizmusában bekövetkezett változásoknak. A hagyományos társadalomban a párvalasztás még nagyfokú társadalmi ellenőrzés alatt állott, és a házasságkötés alig különbözött a szokásos magánjogi szerződésektől. A kollektív társadalmi ellenőrzés megszűnését az iparosodással összefüggő növekvő térbeli mobilitás hozta magával. Az idők folyamán szétestek azok a falusi közösségek és rokonsági rendszerek, amelyek a vagyoni érdekek védelmében a nemkívánatos párvalasztást megakadályozhatták, és helyüket elfoglalta az individualizálódott, egyéni döntésen alapuló, gazdasági megfontolásoktól mentes, a felek érzelmi igényeinek kölcsönös kielégítését célzó párvalasztás.

A szerző szerint a párvalasztás szempontjainak magasabbra értékelése megnöveli a házasságkötéshez vezető folyamat jelentőségét, mert megnő annak a kockázata, hogy a felek rosszul választanak és a létrejött párkapcsolat utólagos korrekcióra szorul. Ez a korrekció történhet úgy, hogy a partnerek eltérő norma- és értékrendszereiket, szükségleteiket, igényeiket és érdekeiket megkísérlik összhangba hozni egymással, de előfordul az is — és ez a gyakoribb —, hogy a téves párvalasztás eredménye a párkapcsolat megszűnése még a házasságkötés előtt.

A modern párvalasztási folyamat feltételei mellett tehát a párvalasztásban egy viszonylag kockázatos kiválasztási folyamatról van szó, amely igen nagy hatást gyakorol egy egész sor jövőbeli eseményre. Ugyanis az, hogy az egyszer már kiválasztott partnerrel az illető összeházasodik-e, lesz-e gyermeke, elválik-e tőle, vagy pedig viszonylag gyorsan, mielőtt még a házasság szóba jöhetne, elszakad-e partnerétől, mindez attól is függ, hogy a választás mennyire volt sikeres. Ilyen körülmények között a partnerek a párvalasztásból származó kockázatok minimalizálására és az érzelmi kielégítésének optimalizálására törekednek és olyan stratégiát követnek, ami — a szerző véleménye szerint — feltehetőleg hatással van a házasságkötések, a születések és a válások alakulására.

A Német Szövetségi Köztársaságban a longitudinális megfigyelésből eredő ismeretek arra utalnak, hogy a nukleáris család egyre kevésbé teherbíró, a házasságkötési kedv mind az első, mind az újraházasodások esetében csökken, ugyanakkor emelkedik a házasságkötéssel nem törvényesített együtélések száma. A születések száma és aránya feltűnően hanyatlak, ezzel szemben egyre nő a valószínűsége annak, hogy a fennálló házasságok válással végződnek.

Bár a népesség nagy többsége ma is házasságban él, az említett tendenciák azt jelzik, hogy a családrendszer több tartóoszlopában olyan változások léptek fel, amelyek alapjaiban veszélyeztetik a jelenlegi családmodellt. Ugyanakkor viszont a Német Szövetségi Köztársaságban végrehajtott közvéleménykutatások eredményei szerint a közvélemény mind a házasságot, mind a családot és a családi életet fontosnak tartja és kifejezetten magasra értékeli.

A szerző szerint a családban élők szubjektív megelégedettsége és a házasság valamint a család válására utaló objektív jelek közötti ellentmondás csak úgy magyarázható meg, ha a hagyományos — házasságkötéssel végződő — párválasztás fogalmát kiterjesztjük, és azon egy olyan folyamatot értünk, amely az első párkapcsolattal kezdődik és időbelileg nem végződik egyetlen meghatározott eseménnyel.

A szerző tanulmányában sorra veszi a párválasztás társadalmi átalakulásának azokat a főbb szakaszait, amelyekben a tradicionális, környezet által meghatározott, ill. befolyásolt és kötelező erejű párválasztást felváltotta az érzelmileg motivált, szabad párválasztás és a házasság előtti tartós — megmásítható elhatározáson alapuló — egymásutáni kapcsolatok lehetősége.

A párválasztás tartalmát és célját tekintve ugyan nem-gazdasági tárgyú döntési folyamat, működési formája és mechanizmusa — mint *Goode, Becker* és *Freiden* megállapította — leginkább mégis a piaci folyamatokkal hasonlítható össze.

A sikeres párválasztással egy olyan folyamat kezdődik, amelyben a létrejött párkapcsolat vonzása — a *párkapcsolat gravitációja* — fokozatosan növekszik, ugyanakkor a házassági piac vonzása — a „*piaci gravitáció*” — egyre csökken. A párválasztás helyességének bizonytalansága miatt azonban elvileg mindig fennáll a lehetősége annak, hogy a felek bármelyike a házassági piacra való újra belépéssel új kapcsolatokat kössön. A bekövetkezett párválasztás után a hagyományos magatartás bizonyos idő elteltével házasságkötéshez vezet, amit rendszerint a gyermekek megszületése követ. Mindaddig, amíg a házasságon kívüli együttélés és a gyermektelenség társadalmilag szankcionált magatartásforma, a hagyományos stratégiától való eltérést túl nagy árat kellett fizetni: a környezet részéről megbélyegzést, kiközösítést jelentett. A társadalmi normák ilyen megsértésével kapcsolatos elítélés veszelve a legutóbbi évtized alatt hirtelen csökkent. A első kontrollok megszűnésének érdekes következménye az, hogy az egyén elfogadja a létrejött párkapcsolat vonzását, de azt már elkerüli, hogy ezen túlmenően további korlátokat állítson fel, amelyek akár a saját, akár a partner döntéséből adódó korrekció „*költségeit*” aránytalanul megnövelnék. A párkapcsolat életútjának két olyan lehetséges eseménye van, amely ilyen korlátokat támaszthat: az egyik a házasságkötés formális aktusa, vagyis az a nem csak önkéntes, hanem szerződésileg is biztosított kölcsönös készség, hogy a felek tartósan visszalépnek a házassági piacról, a másik pedig a gyermekek megszületése (különösen az első gyermeké), mert ez a két esemény igen erősen leszűkíti a jövőbeli korrekciós döntések lehetőségeit.

A szerző szerint a választási lehetőségek maximális biztosítására, ill. a minimális kockázatra törekvő magatartási stratégia — bár új jelenségről van szó — demográfiai hatásai már érezhetőek a Német Szövetségi Köztársaságban.

Feltehető, hogy ez a „*kockázat-minimalizáló*” magatartás nyilvánul meg a házasságkötési kedv visszaesésében. 1950 óta a nyers házasságkötési arányszám a felére csökkent, és ha ez a tendencia folytatódik, a házások arányának csökkenését — az egy évszázada tartó emelkedő trend megfordulását — okozza majd. Úgy tűnik, hogy a házasságkötések vonzerejének hanyatlását nem tudja ellensúlyozni a népesség korstruktúrájának megváltozása sem, mert a népesebb korosztályok házassági korbába lépése ellenére is csökkent a házasságra lépők aránya. A házasságkötések gyakoriságának csökkenése figyelhető meg az elváltak és az özvegyek újraházasodásában is. Különösen az elváltak csökkenő újraházasodási valószínűségei utalnak a házassággal szembeni új viselkedésformák megjelenésére.

A párválasztás jelenlegi stratégiájával összefüggésbe hozható további problé-

makör a termékenység. A szerző szerint, amikor a házasságkötés már megtörtént a választásban bizonytalan fél újabb „kockázat-minimalizáló” stratégiát követhet. Az instabil házasságban a gyermekszüléstől való tartózkodás a téves párválasztás korrigálási lehetőségét rejtje magában. Ezt támasztja alá *Schultz* (1980) vizsgálata is, aki szignifikáns összefüggést talált a házastárs megválasztásával való elégedettség és a megvalósult, ill. meg nem valósult termékenységi magatartás között.

A párválasztás folyamatának sajátosságai alapján megmagyarázhatónak tűnik a válások növekvő gyakorisága. Az újabb adatok szerint a Német Szövetségi Köztársaságban minden negyedik házasság válással végződik. A válás, mint a házassággal végződő párválasztás korrigálása a házassági piac vonzerejének növekedését jelenti a párkapcsolat vonzerejével szemben. Ilyen értelemben a válások számának növekedése olyan típusú házasságok egyre fokozódó terjedésén múlik, amelyek már kezdettől fogva magukban hordták a kudarc lehetőségét.

A tanulmányban változt és modellben ábrázolt összefüggések a demográfiai és a családpszichológiai kutatások jelenlegi szintjén adatokkal nem bizonyíthatók, azok elsősorban hipotézis jellegűek.

A szerző azonban úgy véli, hogy modelljei segítségével olyan területekre sikerült behatolnia, amelyek mindeddig rejtve maradtak a társadalomtudományi kutatás előtt.

CS. M.

SMITH, R.: Fertility, economy, and household formation in England over three centuries. (Termékenység, gazdaság és a háztartások alapítása Angliában három évszázadon keresztül.) — *Population and Development Review*. 1981. No. 4. 595—622. p.

Az utóbbi időben a demográfiai átmenettel foglalkozó szakirodalomban nagy súlyt helyeztek a háztartásnak és családnak, mint gazdasági egységnek jelentőségére a termékenység csökkenés megindításában. A Cambridgei Népelemzési és Társadalmi Szerkezet Történeti Csoport közelmúltban publikált kutatásai az angliai termékenység és halandóság több évszázados alakulásáról (*Wrigley és Schoeffer*), valamint a háztartások nagyságáról és szerkezetéről az elmúlt évszázadokban (*Laslett és Wall*) lehetőséget nyújtanak a háztartásszerkezet és a termékenység összefüggésének vizsgálatára.

A termékenység 1541 és 1871 között a következőképpen alakult: a nyers reprodukciós együttható a XVI. század közepén meglehetősen magas volt (2,8), majd hirtelen visszaesett (2,4), ezt követően a XVII. század közepéig lassan csökkent és 1650-et követően három évtizedig 1,8—1,9 körül volt. E század végén emelkedő tendencia kezdődött. Ez 1816-ban érte el csúcspontját (3,1). Ezt követően visszaesett 2,37-ig (1846), majd átmenetileg kissé emelkedett 2,55 (1866). Ezután indult meg a demográfiai átmenet folyamatos termékenységszűkülése. A termékenység változásait túlnyomó részben az átlagos házasságkötési életkor fiatalodása illetve kitolódása, és a véglegesen hajadon állapotban maradók arányának ingadozása okozta. A termékenységnek ezek a változásai nem a halandóság rövidtávú ingadozásait követték, hanem a gazdasági és társadalmi viszonyok hosszútávú változásait.

Az angol háztartások nagysága és szerkezete viszont nagyon kevésbé változott ezekben az évszázadokban. Mindig viszonylag kis létszámúak voltak (4,75 személy) és kevés volt a három nemzedék tagjait magába foglaló háztartás (5—7 százalék). Az 1650—1749 és az 1750—1821 időszakból származó háztartási adatok összehasonlítása egy nagyon lényeges különbséget mutatott: az első időszakban — amely egybeesik az alacsony termékenységű korszakkal — a nem-házasságos szolgák aránya a népességben és az ilyen szolgákat tartalmazó háztartások aránya lényegesen nagyobb volt (18 százalék) mint a másodikban (10 százalék).

Ennek oka, hogy Anglia népessége a házasságkötési életkor változásával és ezzel összefüggésben a házasságkötés előtti szolgálat hosszával és gyakoriságával reagált a gazdasági és társadalmi körülmények változására. *J. Hajnal* szerint Nyugat-Európában három alapvető elv érvényesült a házasságkötéssel és az új háztartások alapításával kapcsolatban: 1. mindkét nem későn házasodott (a férfiak pl.

26 éves, a nők 23 éves koruk körül), 2. a házasságkötés után a házaspár új háztartást hoz létre, nem a szülőkkel él közös háztartásban, 3. a házasságkötés előtt a fiatalok jelentős része nem a szülői háztartásban élt, hanem szolga volt más családnál. Ezáltal a fiatal nők házasságban töltött propagatív éveinek száma lényegesen csökkent és ennek következtében mérsékelődött a termékenység.

A házasságkötési életkor alakulásáról nincsenek országos becslések, de az első házasságkötések számát a 15–34 éves népességhez viszonyítva, képet lehet kapni a házasságkötések alakulásáról. Ez nagyon hasonlít a termékenységre: a XVII. század második feléig csökken a házasságkötési arányszám, majd a XVIII. század végéig erősen emelkedik, azután újabb csökkenés kezdődik a XIX. század elején, amelyet a század közepén átmeneti kisebb emelkedés szakít meg.

Feltűnő hasonlóság van a házasságkötési arányszám és a reálberek idősorának hosszútávú alakulása között is. A reálbér színvonal a XVI. század közepe körüli csúcs után a XVII. század elejéig csökkent, majd folyamatosan emelkedett a XVIII. század közepéig, ettől fogva a XIX. század elejéig csökkent, majd elindult az ipari forradalmat követő folyamatos emelkedési tendencia. A reálberek tendenciájának fordulópontjait tehát körülbelül 30 évvel követték a házasságkötési arányszám tendenciájának fordulópontjai. A cambridgei történeti demográfusok szerint a népesség ilyen pár évtizedes késéssel reagált a reálberek változásaira, az emelkedő reálbérű időszakokban valamivel korábban, a csökkenő reálbérűekben valamivel később házasodtak, és ezzel együtt az előbbieken meghosszabbodott, az utóbbiakban rövidült a nem-házasság szolgaként töltött idő.

Ez a szolga állapot egy nem-rokon háztartásban, jellegzetesen az életciklus meghatározott szakaszában, a házasságkötés előtt fordult elő. A gazdasággal rendelkező háztartások, amelyek idegen munkaerőt szorultak, választhattak a szolgák felvétele (akik a háztartás tagjaiként éltek és így bérük egy részét természetben kapták) és a házas napszamosok alkalmazása között (akik nagyrészt pénzben kapták bérüket). Azokban az időszakokban, amikor a reálberek magasak voltak (ezek általában egybeestek a népességszám stagnálásának időszakaival), érdemes volt szolgákat alkalmazni, amikor viszont a reálberek csökkentek, érdemes volt munkásokkal dolgozni. Ez a mechanizmus viszont ellenkező hatású volt, mint a reálbér szint és a házasságkötési arány közötti pozitív kapcsolat. Ez magyarázza meg, hogy a házasságkötések csak néhány évtized késéssel reagáltak a reálbér tendenciájának változására: a reálbér emelkedésekor ugyanis a parasztság kereslete a bennlakó szolgák iránt nőtt, és fékezte a házasságkötések gyakoribbá válását, fiatalabb korra tolódását.

Smith az angliai társadalmi viszonyoknak még egy sajátosságát emeli ki: azzal összefüggésben, hogy kevés volt az olyan háztartás, ahol az idős szülők házas gyermekekkel együtt éltek, a szegényekről, köztartók az idős elesett személyekről való gondoskodás Angliában meglehetősen nagy mértékben a lakóhelyi közösségekre, egyházközösségekre hárult, nem pedig a kiterjedt családra, rokonságra. Ez jól látható az 1601. évi szegényügyi törvényt követően vezetett elszámolási könyvekben, amelyek kimutatják, hogy az egyes közösségek kiket segítettek.

A szerző a tanulmány végén vitába száll az iparosítás előtti és az ipari forradalmi termékenység magyarázatának néhány újabb elméletével. *Caldwell* afrikai példák alapján azt állította, hogy a termékenység akkor kezd csökkenni, amikor a gyermekek kevesebb hasznot hoznak a szülőknek (az idős szülők tartása stb. révén), mint amennyibe a felnevelésük kerül. Angliában a gyermekek — mivel fiatalok sokszor szolgaként más háztartáshoz tartoztak és mivel az idős szülők általában nem az ő háztartásukban éltek — a gyermekek haszna a szülők számára mindig csekély volt, tehát *Smith* szerint *Caldwell* magyarázata Angliára nem érvényes.

Az angol adatok nem támasztják alá azt az állítást sem, hogy a proletariátus termékenysége mindenütt igen magas volt, mert a legszegényebb rétegek gyermekszáma — a házasságkötési kor változásán keresztül — a reálberek csökkenésekor mérséklődött.

Lesthaeghe-vel szemben *Smith* azt is megállapítja, hogy a népességszám alakulásának mechanizmusa nem szükségképpen homeosztatisus, vagyis nem mindig következik be az egyensúly irányában ható önszabályozás. A reálbér színvonal és a nem házas szolgák foglalkoztatása közötti fent említett összefüggés például az egyensúly felborítása irányában hatott, igaz viszont, hogy körülbelül három évtized késéssel mégis felléptek az egyensúlyt visszaállító mechanizmusok.

Ezek a más szerzők elméleti általánosításával vitatkozó gondolatok jelenlegi kidolgozottsági formájukban nem döntik el a vitatott kérdéseket. Ez azonban nem esorbítja a tanulmány értékét, tudniillik azt, hogy a háztartásszerkezet, azon belül a nem házas szolgák aránya, valamint a házasságkötési és születési mozgalom közötti angliai összefüggéseket világosan és alapos adatalátámasztással mutatja be.

A. R.

TABAH, L.: *Weltbevölkerungstrends — eine Bestandsaufnahme.* (A világ népesedés¹ trendjei. Helyzetfelmérés.) — *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft.* 1981. No. 3. 307—342. p.

Leon Tabah a Világ Termékenységi Vizsgálat londoni konferenciáján tartott bevezető előadásában a legfontosabb világnépesedési kérdésekről adott áttekintést. Megállapította, hogy a születések számának csökkenése szinte valamennyi iparilag fejlett nem szocialista országban bekövetkezett, mégpedig közel azonos időpontban. A születések száma és aránya a legalacsonyabb az NSZK-ban, amely ugyanakkor a gazdasági mutatók és mindenekelőtt a munkanélküliek számát tekintve az említett blokkból a legkedvezőbb helyzetben van. A születések számának csökkenését mindenhol elsősorban a harmadik és annál magasabb sorszámú szülöttek visszaesése jellemzi, s ez egyben az átlagos családnagyság visszaesését is jelzi. Új tendenciák jelentkeznek a házasságkötési mozgalomban is. A házassági magatartás megváltozását jelzi — ugyancsak valamennyi iparilag fejlett kapitalista országban — a házassodási kedv és egyidejűleg a házasságkötési kor csökkenése. A válások számának általános növekedésével párhuzamosan nő az újraraházasodások száma.

Az európai szocialista országok termékenységi trendjeinek alakulása bizonyos mértékig eltér nem szocialista szomszédaitól. A régió országaiban a második világháború befejezése után megkezdődött a születések számának csökkenése, mely csökkenést azonban az egyes államok különböző korlátozó és ösztönző intézkedések révén eredményesen megfékeztek. Az állami beavatkozások közül Tabah kiemeli a művi terhességmegszakítások engedélyezésének, korlátozásának és tiltásának szerepét és negatív példaként szerepelteti Magyarországot és Romániát. A cikk szerint Magyarországon a harmadik gyermekig gyakorlatilag nem engedélyezik a megszakítást (ez a megállapítás azonban téves).

A fejlett ipari országokban általánosan elterjedt a születésszabályozás, a kívánt gyermekek számának és születési időpontjának tudatos befolyásolása. A leggyakrabban alkalmazott módszer a fogamzásgátló tabletták, mellyel a nők 40—50 %-a védekezik. Új tendencia a sterilizálás részarányának növekedése. Mintegy húsz évvel ezelőtt a sterilizálást elsősorban a fejlődő országokban propagálták, de az utóbbi években néhány fejlett országban (pl. USA, Anglia) olyan népszerűsége telt szert (a házások 20—30 %-a vette igénybe a műtéti beavatkozást), amely felülmúlja a harmadik világ eredményeit e téren.

A népesedéspolitikai egyik alapvető kérdése, hogy a termékenység a jövőben tovább fog-e csökkenni, vagy stabilizálódik a jelenlegi színvonalon, vagy esetleg megfordul a trend és ismét egy növekvő szakasz következik be. A tudósok véleménye megoszlik, mindhárom alternatívának vannak követői azért, mert a háttérben rejlő tényezőket és motívumokat igen nehéz meghatározni és előrebecsülni, hogy a három lehetséges változat közül melyik fog bekövetkezni. Demográfiai szempontból az egyik legmegalapozottabb elmélet John Grauman nevéhez fűződik, aki már 1958-ban jelezte, hogy az Egyesült Államokban a születések számának csökkenése várható. Elmélete — melyet a rákövetkező évek statisztikai adatai igazoltak — azon a felismerésen alapszik, hogy az egymás után következő alacsony, illetve magas termékenységi generációk visszahangszerűen ciklikus hatást gyakorolnak a munkaerőpiacra, az egyes generációknak eltérő elhelyezkedési lehetőségeket biztosítva. Valóban, a 30-as években született kislétszámú kohorszról származtak a baby-boom idején született gyermekek, s ezek a gyermekek a 60-as évek végén propagatív korba lépve — részben a növekvő munkanélküliség hatására — erőteljesen korlátozták termékenységüket. Ezen hipotézis alapján a 90-es években újabb születés-

szám növekedés, esetleg újabb baby-boom várható. *J. Bourgeois-Pichat* a termékenység hullámlzását arra a hatásra vezette vissza, amelyet a szülők termékenysége gyermekeik termékenységi magatartására gyakorol. *Westoff és Ryder* szerint a termékenység változását befolyásoló szociológiai faktorok adottak, és éppen azért a jelenlegi feltételek mellett nem várható kedvező változás a születési trendben. A házasság intézményében, a társadalmi normarendszerben jelentkező új és az instabilitás irányába mutató tendenciák további termékenységesökkenést vonnak maguk után és várható, hogy a fejlett ipari országokban az egy nőre vetített teljes termékenységi arányszám nem fogja meghaladni az 1,5-es átlagértéket.

A fejlett ipari államok döntő többsége napirenden tartja az aktuális népese-déspolitikai kérdéseket és több-kevesebb beavatkozással megkísérli a kívánatos irányba terelni a különböző népesedési folyamatokat, ezen belül elsődlegesen a születések számának alakulását. Az ENSZ által végrehajtott véleménykutatás szerint a kormányok többsége a stacionér népesség elérését és biztosítását tartaná kívánatosnak. E cél megvalósítása azonban elég illuzórikusnak tűnik, részben a halandósági arányszámoknak az utóbbi években tapasztalt, s a születési arányszámot meghaladó emelkedése miatt, részben azért, mert az egyéni magatartás állami intézkedésekkel történő befolyásolásának igen kicsi a valószínűsége és a hatékonysága. Ennek ellenére mind Nyugat-, mind Kelet-Európa kormányai számos ösztönző, pronatalista intézkedéseket tartanak és léptetnek életbe elsősorban azt célozva, hogy mind több családban megszülessen a második, illetve a harmadik gyermek,

A fejlett ipari országok népesedési problémái között egyre nagyobb hangsúlyt kap a halandóság. A halandóság kiegyenlítődési tendenciája figyelhető meg: az ötvenes években a születéskor várható átlagos élettartam esetében a férfiaknál 18 év, a nőknél 20 év \pm különbség is előfordult, 1975-re mindkét nemnél az eltérés 9 évre redukálódott. A leginkább számottevőnek nevezhető javulás Japán halandósági viszonyaiban következett be, ahol a születéskor várható átlagos élettartam a férfiaknál 16,5 évvel, a nőknél 18,4 évvel emelkedett, s ezzel Japán a ranglista végéről az elejére került. A halálokok kor és nem szerinti alakulásáról durva általánosításban elmondható, hogy a férfiaknál a vezető halálok — különösen a 40. életévig — a keringési rendszer megbetegedése, a második helyen pedig — elsősorban 40 év után — a rosszindulatú daganatok szerepelnek. A nőknél 25 és 60 év között a rák a vezető halálok, ennél idősebb korban pedig a keringési rendszerrel kapcsolatos elhalálozások, ez utóbbi halálokok részaránya a nőknél az utóbbi években emelkedő tendenciát mutat. Elgondolkoztató, hogy a legalsó és legfelső társadalmi rétegek halandósága között tovább növekedett a különbség. További kutatásokat igényel, hogy ennek oka az eltérő életmódban, táplálkozási szokásokban vagy egyszerűen az egészségügyi ellátás bizonyos rétegek által nem megfizethető voltában keresendő-e.

Leon Tabah a továbbiakban a harmadik világ népesedési problémáival foglalkozik. Először a halandóság kérdéskörét tekinti át. Hosszú ideig tartotta magát az a nézet, hogy az egészségügyi ellátás javításával, az antibiotikumokkal és az orvosok számának növelésével a fejlődő országok rövid idő alatt a fejlett országokkal közel azonos halandósági színvonalra emelkedhetnek. Bizonyos betegségek esetében az elvárás be is igazolódott (tuberkulózis, malária, himlő stb.), általában azonban azt mondhatjuk, hogy a halálozások visszaszorítása csak egy széleskörű fejlesztési program révén valósítható meg, amely program magában foglalja a képzettségi színvonal emelését éppúgy, mint a szociális ellátás és a táplálkozási színvonal emelését. Jól példázza e három említett tényező fontosságát Kuba és Costa Rica halálozási arányszámának alakulása.

A harmadik világ halandósági viszonyainak részleteiről ismereteink igen hiányosak. Már a világ termékenységi vizsgálat (WFS) végrehajtása előtt is lényegesen több információval rendelkezünk a termékenység alakulásáról, mint a halandóságról. A születéskor várható élettartamot csak mintegy az érintett lakosság felénél tudjuk mérni, hasonlóan rossz a helyzet a csecsemőhalálozási viszonyok és adatok ismerete terén stb. Természetesen a halandóság vizsgálata lényegesen több statisztikai és módszertani problémát vet fel, mint a termékenység elemzése. Az ENSZ Népesedési Osztálya a közelmúltban végzett egy többváltozós regresszióanalízist a halandóságot befolyásoló tényezők feltárására. Az elemzés alapján úgy tűnik, hogy a kulturális tényezők a halandóságnál meghatározó szerepet játszanak, befolyásuk lényegesen nagyobb, mint a termékenység esetében.

A termékenységi mutatók szempontjából a harmadik világ nemcsak demográfiai, hanem gazdasági, kulturális és társadalmi okokra visszavezethetően igen heterogén képet mutat, és a fejlett országoknál tapasztalt konvergenciák itt nem jelentkeznek. A fejlődő országok többségénél a gyermekek a családon belül még mindig fontos gazdasági funkciót töltenek be. Ez a szerepük azonban az adott ország gazdasági és társadalmi fejlődésével párhuzamosan háttérbe szorul. Az egyes országok születési arányszámát alapvetően befolyásolja, hogy a kérdéses ország a a demográfiai átmenet melyik szakaszában van. Ennek tulajdonítható, hogy a nyers születési arányszámok a 20‰ alatti érték (Kína, Kuba, Martinique) és az 50‰ feletti érték (Afganisztán, számos más afrikai ország) között váltakoznak. Érdekes megállapítások szűrhetők le a KAP vizsgálatok eredményeiből. Az ideális és a kívánt gyermekszámra vonatkozó kérdések, összevetve a tényleges gyermekszámmal, azt mutatják, hogy a kívánt gyermekszám alatta marad az ideálisnak tartott gyermekszámnak, de a ténylegesen megszült gyermek még mindig több, mint amennyit ideálisnak tartanak. A fiatal nők körében egyébként általánosan terjedőben van a kis család eszménye. Míg a fejlett államokban a termékenység és a társadalmi-gazdasági státusz között csak laza kapcsolat mutatható ki, a fejlődő országokban e két paraméter között — mindenekelőtt az anya iskolai végzettsége és termékenysége között — igen szoros a korreláció. Eredményesnek nevezhetők a születésszabályozási programok is. A fogamzásgátló eszközök elterjesztése, valamint a sterilizáció népszerűbbé válása számos országban hozzájárult a kedvezőbb népesedési tendencia kialakulásához. A vázolt pozitív képnék bizonyos mértékig ellentmond a fejlődő országok kormányainak népesedéspolitikai magatartása. Az 1974-es bukaresti konferencia deklarációjához képest csökkent azoknak a kormányoknak a száma, amelyek kívánatosnak tartanák a születések számának csökkenését, és nőtt azoké, akik a növekedést tartanák szükségesnek.

Egységesnek nevezhető az országok álláspontja a lakosság területi megoszlásának kérdésében, amennyiben a városi koncentráció jelenlegi mértékét és egyre növekvő tendenciáját mind társadalmi-gazdasági, mind demográfiai szempontból károsnak és visszazoritandónak ítélik. Az ENSZ előrebecslései szerint a század végére még soha nem tapasztalt nagyvárosi agglomerációk kialakulása várható, mint például Mexikó város 31 millió, Sao Paulo 26 millió, vagy Shanghai 24 millió lakossal.

A szerző a cikk végén a népességelőrszámítások alapján várható helyzetet tekinti röviden át. Az előrebecslések 2000-re 6 milliárd körüli népességet jelölnek, ami 1978-hoz képest mintegy 50 %-os növekedést jelent. 2000 után a fejlett ipari országok népessége várhatóan stabilizálódni fog, népességük további növekedése nem várható. A harmadik világban további erőteljes népességszám-emelkedés várható mindaddig, amíg a világ össznépessége a 11 milliárdot el nem éri. Ekkor valószínűleg ebben a régióban is egy stagnáló szakasz következik, s a 11 milliárdos össznépesség 9/10-e a fejlődő országok lakosaiból tevődik ki. A legnagyobb arányú növekedés Afrikában várható, ahol az 1975-ös 401 milliós népességszámmal szemben 2000-re 823 millió, és a 21. század végére 2676 millió várható. Hasonló túlnépesedési gondok elé néz Dél-Ázsia is, amely a jelenlegi 1,2 milliárd emberrel szemben a következő század végére 4,1 milliárddal számolhat. Valószínű, hogy a demográfiai átmenet a harmadik világban lényegesen heterogénebb képet fog mutatni, mint a fejlett országokban lejátszódott/lejátszódó ugyanezen folyamat. Az, hogy a demográfiai átmenet mennyi idő alatt zajlik le, mindenekelőtt három tényező hatásmechanizmusától függ: a halandósági arányszámok csökkenésétől, a halandósági és a termékenységi arányszámok egymáshoz viszonyított arányától, és annak a periódusnak az időtartamától, hosszától, amely alatt a kívánt termékenységsökkenés bekövetkezik. E három komponens mozgásától függően a népességstabilizálódás igen eltérő időpontokban következett be. Az előrszámítások mindegyikénél azonban szem előtt kell tartani, hogy ezek valójában csak becslések a demográfusok által valószínűnek tartott paraméterek alapján. S mindaddig, amíg a demográfiai előrszámítások nem egy átfogó társadalmi-gazdasági modell részét képezve, valamennyi variáns figyelembevételével kerülnek kidolgozásra, az előrszámításokat igen kevéssé lehet tudományos igényességűnek nevezni.

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

DEMOGRAPHY

az Amerikai Népeességi Társaság folyóirata

1982. No. 1.

- TSUI, A. O.*: Családképzési folyamat házassági kohorszokban, az Egyesült Államokban.
- WHITE, R. B.*: Különbségek a családnagyság és összetétel tekintetében a központi város, a szuburbánus és a metropolisi — nem metropolisi területek, vándoráramlásai között.
- BIANCHI, S. M.—FARLEY, R.—SPAIN, D.*: Faji egyenlőtlenségek a lakáshelyzetben: a legújabb trendek vizsgálata.
- UDRY, J. R.—CLIQUE, R. L.*: A menarche bekövetkezésekor, a házasságkötési és az első szüléskori életkor közötti összefüggések keresztmetszeti vizsgálata.
- FREEDMAN, D. S.—THORNTON, A.*: A jövedelem és a termékenység közötti, megfoghatatlan összefüggés.
- POTTER, R. G.—KOBRI, F. E.*: A házastársak különélésének hatásai a termékenységre.
- CONDRIAN, G. A.—CHENEY, R. A.*: Halandósági trendek Philadelphiában: az 1870—1930 közötti kor- és okspecifikus halálozási arányszámok.
- ESPENSHADE, TH. J.—BOUVIER, L. F.—ARTHUR, W. B.*: Bevándorlás és a stabil népeességi modell.
- MANDLEL, M.—TAYMAN, J.*: Az időbeli stabilitás mérése a népeességbecslési regressziós modellekben.

GENUS

az Olasz Népeességtudományi Bizottság folyóirata

1981. No. 1—2.

- BARRETT, J. C.*: Potenciális termékenység és elhárított születések.
- PINNELLI, A.—ZANNELLA, F.*: A koraszületések és halvaszületések bioszociális és környezeti tényezői Olaszországban.
- SCHTICKZELLE, M.*: A születéskori nemi arány alakulása néhány nyugati országban.
- SHEMESH, A. A.*: Házasságkötések Izraelben: a házassági piac indexei és a szokások megváltozása a nemi arány egyensúlyhiányából adódóan.
- RAVEH, A.*: Az életkor adatok kikerekítésére való tendencia mérése és korrekciója nem metrikus eljárással.
- CHAKRABORTI, B.*: A házasságkötési kor sémájának változásából adódó demográfiai hatás: India példája.
- UCHE, Ch.*: A halandóság kontextusai Nigériában.
- AGHAJANIAN, A.—HEHRJAR, A. H.*: Közösségi jellemzők, gazdasági státusz és termékenység iráni falvakban.
- RETHEFORD, R. D.—THAI, G.—Ch.*: Az alapul szolgáló modell halandósági tábla-család alternatív paraméterizálásának hatása a Feeney-féle módszerrel nyert csecsemőhalandósági trendekre.
- LOMBARDO, E.*: Számítási átlag vagy harmonikus átlag a csecsemőhalandóság mérésében?

**NOTAS DE POBLACION REVISTA LATINOAMERICANA DE
DEMOGRAFIA**

a Latin-amerikai Demográfiai Központ (CEADE) folyóirata

1982. Mo. 28. (ápr.)

- JORDAN, R.*: A népesség térbeli eloszlása és a fejlődés: megjegyzések a latin-amerikai városi településekről.
CHACKIEL, J.: A csecsemőhalandóságot befolyásoló tényezők.
TERMOTE, M. G.: A városi népesség előreszámításának módszertani problémái.

POPULATION

a francia Nemzeti Népeségtudományi Kutatóintézet folyóirata

1982. No. 2.

- Nemzetközi demográfiai kongresszusok.
 Demográfia és a szubpopulációk sorsa.
 A Nemzetközi Népeségtudományi Unió világkongresszusa, Manila, 1981. dec. 9—16.
PRESSAT, R.: Kína népessége. Az utolsó harminc év mérlege.
POULAIN, M.—*VAN GOETHEM, B.*: A belga népesség belső mobilitásának alakulása 1948-tól 1979-ig.
COURGEAU, D.—*LEFEBVRE, M.*: Belső vándorlások Franciaországban 1954-től 1975-ig. II. rész: Vándorlások és urbanizáció.
LARDINOIS, R.: Egy demográfiai válságciklus Dél-Indiában a XIX. században: az 1876—1878 közötti éhínség.
MIRANDA, A.: Az 1981. évi indiai népszámlálás első eredményei.
HOUDAILLE, J.: Rosny-sous-Bois 1620—1669 közötti családjainak rekonstrukciója.
BLANCHET, D.: Színesbőrű és külföldi származású népességszoptatok az Egyesült Államokban: összesített létszámaik és korstruktúrájuk az 1970-es években.
VALLIN, J.: Konferencia a halandóság nemek szerinti különbségeiről, Canberra, 1981. dec. 1—7.
HOUDAILLE, J.: Az 1976. februári földrengés Guatemalában és hatásai a születési arányszámra és a nupcialitásra.

1982. No. 3.

- MUNOZ—PEREZ, F.*: A termékenység alakulása az iparosodott országokban 1971 óta.
LATHROP, M.—*PISON, G.*: Az endogámia vizsgálatának statisztikai módszere és alkalmazása a párválasztás tanulmányozására a szenegáli peul bandé törzsben.
EKERT, O.: Az iskoláztatás tartama és a családi pótlékok.
ROLLET, C.: Szoptatók dajkák és szoptós csecsemők Seine megyében és Franciaországban 1880—1940 között.
 Demográfiai átmenet, termelési módok és szekularizáció:
LEASURE, J. W.: A termékenység csökkenése az Egyesült Államokban 1800—1860 között.
LESTHAEGHE, R.—*WILSON, Ch.*: Termelési módok, a szekularizálódás és a termékenység csökkenésének üteme Nyugat-Európában 1870—1930 között.
PISON, G.: A kor és nem adatainak alulregisztrálása: egy afrikai vizsgálatban végzett közvetlen mérés példáján bemutatva.
PRESSAT, R.: A szovjet népesedéssztaiszatika helyzete.

- HOUDAILLE, J.*: A leggyakoribb keresztnévek néhány községben, az 1836. évi névjegyzékek szerint.
YVERT—JALU, H.: A népesség családi állapota a Szovjetunió különböző köztársaságaiban.

POPULATION AND DEVELOPMENT REVIEW
 az Amerikai Népesedési Tanács folyóirata

1982. No. 1.

- WEINER, M.*: Nemzetközi vándorlás és fejlődés: indiaiak a Perzsa-öbölben.
GOODSTADT, L. F.: Kína politikája és a társadalom reagálása az egygyermekes család kérdésében.
HUGO, G. J.: Oda-vissza vándorlás Indonéziában.
LIEBERMAN, S. S.: Pakisztán fejlődésének demográfiai perspektívái.
MCNICOLL, G.—NAG, M.: A népességnövekedés jelenlegi kérdései és stratégiai.
PARSONS, J.: Megjegyzés a gazdasági pronatalizmusról, különös tekintettel a Szovjetunióra.
CROOK, N.—DYSON, T.: Urbanizáció Indiában: az 1981. évi népszámlálás eredményei.
Archivum: Nehru nézete a népesedésről, az India függetlensége előtti időben.

1982. 2.

- KRAEGER, Ph.*: „Helyi” demográfia (három afrikai törzs demográfiája).
AIRD, J. S.: Népeségtudományi kutatások és népesedéspolitikai Kínában.
ROBERTS, K. D.: Agrárstruktúra és munkaerőmobilitás Mexikó falvaiban.
GIRARD, A.—ROUSSEL, L.: Ideális családnagyság, termékenység és népesedéspolitikai Nyugat-Európában.
FESBACH, M.: Az 1979. évi szovjet népszámlálás sorai között olvasva.
McINTYRE, R. J.: A Szovjetunióban folyó népesedéspolitikai vitákról.
FARAH, A. A.—PRESTON, S. H.: Különbségek a gyermekhalandóságban Szudánban.
Archivum: Nemzetközi kereskedelem, népesedés és nemzetközi egyenlőtlenség (Folke Hilgerdt).

POPULATION ET FAMILLE
 a belga Népeség- és Családkutató Központ folyóirata

1980. No. 2/3, (50—51.)

- WATTELAR, Ch.—DAMAS, H.*: A belga arrondissement-ok (közigazgatási egységek) demográfiai helyzete az előreszámítások fényében (1976—2000).
DELHAYE, G.—POURTOIS, J.—P.: Hogyan érzékelik a társadalom ellentétes köreiben élő szülők az iskoláztatás jelentőségét.
WIERTZ, P.—FELD, S.: A külkereskedelem és az ágazatok kölcsönös függőségének hatása a külföldi munkaerő szerepére Belgium termelési rendszerében.
BROERMAN, M.: A női aktív népesség alakulása Belgiumban: az 1970—1977 közötti trendek. 2. rész.
WUNSCH, G.: A lelt évek számítása. A koherencia problémái a halandósági táblák összeállításában.
JULEMONT, G.: A házasság előtti kapcsolatok és a terhesség megelőzésének legújabb trendjei.
IMHOF, A. E.: Differenciális csecsemőhalandóság Németországban a 18. századtól a 20. századig.

MAFFENINI, W.: Külföldiek halandósága felnőtt korban Belgiumban.

TONDER, M.: Központi regiszterek és közigazgatási adatok mint adatforrások a norvég népszámlálásban.

BAERTEN, J.: A Nyugat nagyvárosai 1300-ban. Kritikai megjegyzés a történeti demográfáról.

POPULATION INDEX

a Princeton Egyetem Népeségkutató Hivatala
és az Amerikai Népeségi Társaság folyóirata

1981. No. 4.

YUAN TIEN, H.: Demográfia Kínában: a nullától a mostani helyzetig.

1982. No. 1.

Változtatások a Population Index-ben.

HOBcraft, J.—MENKEN, J.—PRESTON, S.: Kor-, időszaki és kohorsz-hatások a demográfiában: áttekintés.

POPULATION TRENDS

a brit Népszámlálási és Statisztikai Felmérési Hivatal
folyóirata

1982. No. 28.

A nemzetiségi kisebbségekre vonatkozó statisztika forrásai.

CAMPBELL, R.—MACDONALD DAVIES, I.—MACFARLANE, A.: Perinatális halandóság és a szülés helye.

MORGAN, Ch.—DENHAM, Ch.: A népszámlálási kisterületi statisztika (SAS): a változás és a térbeli variáció mérése.

CRAIG, J.: A különféle területi csoportosítások hatékonysága.

STUDIA DEMOGRAFICZNE

a Lengyel Tudományos Akadémia Demográfiai Intézetének folyóirata

1981. No. 4. (66.)

JAGIELSKI, A.: A vándorlással foglalkozó kutatások problémái és módszerei.

ZASEPA, R.—BOLESŁAWSKI, L.: A születések és halálozások előrejelző modelljeivel kapcsolatos kutatások.

DZIENIO, K.—DRZEWIENIECKA, K.: A rokkantság problémái Lengyelországban.

KEDELSKI, M.: A stabil és nem-stabil népességek a demográfiai modellekben.

MINKOV, M.: A halandóság demográfiai átmenetének problémája a halandóság terén Bulgáriában.

BARAN, A.: Lengyelország népessége jelenlegi kor és nem szerinti összetételének jövőendő demográfiai és társadalmi-gazdasági következményei.

PENSKO, M.: Demográfiai változások Lengyelországban 1950—1975 között a demográfiai potenciálszemponjtjából.

ROESKE—SŁOMKA, I.: A család és anyaság demográfiai-társadalmi és biológiai problémái.

1982. No. 1. (67.)

- VIELROSE, E.*: A termékenység intenzitásának mérőszámai.
KEDELSKI, M.: A nők gazdasági aktivitása mint a termékenység területi differenciálódásának tényezője.
PARADYSZ, J.: A nők termékenységének multiregionális elemzése.
CIECHOCINSKA, M.: A főváros óvodás és iskolás népessége (1945–1980). Demográfiai elemzés.
MUSZÁLSKI, W.: A nők korlátozott bekapcsolása a gazdasági aktivitásba részidejű foglalkoztatás formájában, tekintettel anyaságukra és korukra.
FRATCZAK, E.: Az életkörülmények megváltozása a nyugdíjbalépéssel.
WASILEWSKA—TRENKNER, H.: A Családügyi Tanács problémái.

1982. No. 2. (68.)

- ROMANIUK, K.*: Stefan Szulc élete és munkássága.
VIELROSE, E.: A gazdasági konjunktúra hatása a természetes népmozgalomra a két háború közötti Lengyelországban.
VALKOVICS, E.: A demográfiai átmenet elméletének néhány gyakorlati problémája.
KWIECIEN, W.: A főbb demográfiai jelenségek szintje és dinamikája Norvégiában.
PARADYSZ, J.: Szülési intervallum és az utolsó szüléskori életkor egy hipotetikus női kohorszban.
KEDELSKI, M.: Demográfiai folyamatok stabilizálódási tendenciái Lengyelországban a statisztikai elemzés fényében.
WIECZOREK, M.: Csecsemőhalandósági táblák.
PASZEK, B.: Demográfiai események bruttó és nettó valószínűségei becslésének elemzése egy leánykohorszban.
WASILEWSKA—TRENKNER, H.: Népesedéspolitikai és demográfiai helyzet Franciaországban és a szocialista országokban. Egy Párizsban rendezett szeminárium margójára.

ZEITSCHRIFT FÜR BEVÖLKERUNGSWISSENSCHAFT
 a nyugatnémet Szövetségi Népeségtudományi Kutatóintézet
 folyóirata

1982. No. 1.

- SCHWARTZ, W.*: 26 tézis a népeségtudomány helyzetéről és feladatainak kitűzéséről.
HÖPFLINGER, F.: Nemek szerinti specifikus különbségek a kívánt gyermekszámokban. Házaspárok kikérdezésének eredményei.
SCHMELZ, U. O.: A zsidóság demográfiai fejlődése Németországban a 19. század közepétől 1933-ig.
SENKER, W.: Népesedéspolitikai és annak kihatásai Romániában. India népessége: a világ második legnagyobb és még mindig növekvő népessége.
SCHWARZ, K.: Az 1982. évi Európai Népeségi Konferencia. Demográfiai tendenciák és politikai reakciók.

1982. No. 2.

- SCHWARZ, K.*: 1982. évi jelentés a Német-Szövetségi Köztársaság demográfiai helyzetéről.
KEMPER, F.—J.: A családnagyságra ható társadalmi-gazdasági tényezők és a

településstruktúrából adódó tényezők. Különböző több változós elemzési eljárások összehasonlítása.

KULLMER, Th. H.: A gyermekek bántalmazása orvosi-statisztikai kutatásához végzett módszertani-bírálati vizsgálat a Német Szövetésgyi Köztársaságban.

INDEX 25 191

DEMOGRÁFIA

Megjelenik negyedévenként

Felelős szerkesztő: Dr. Klinger András

Szerkesztőség: Budapest, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, V., Veres Pálné utca 10.

Postai irányítószámunk: 1053

Telefón: 174-342

Kiadóhivatal: 1033 Budapest, Kaszás u. 10—12. Telefón: 688-460

Kiadásért felel a Statisztikai Kiadó Vállalat igazgatója

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél

a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál

Postai irányítószám: 1051

(KHI, Budapest V., József nádor tér 1. Postacím: 1900 Budapest) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI, 215—96102 pénzforgalmi jelzőszámra

Előfizetési díj félévre 90,— Ft, egész évre 180,— Ft

82 4973 Pátria Nyomda, Budapest

Felelős vezető: Vass Sándor igazgató